

Meÿyâle

Hıfzı Topuz'un kitapları:

Roman: *Meyyâle* (1998), *Taifte Ölüm* (1999), *Paris'te Son Osmanlılar* (1999), *Hatice Sultan* (2000), *Gazi ve Fikriye* (2001), *Çamlıca'nın Üç Gülü* (2002), *Devrim Yılları* (2004), *Tavcan* (2005), *Başın Öne Eğilmesin [Sabahattin Ali Romanı]* (2006 – 36. Orhan Kemal Roman Armağanı, 2007), *Özgürlüğe Kurşun* (2007), *Kara Çılgılık [Lumumba Romanı]* (2008 – Afrika Barış ve Dostluk Ödülü), *Abdülmecit* (2009), *Hava Kurşun Gibi Ağır [Nâzım Hikmet Romanı]* (2011), *Elbet Sabah Olacaktır [Tevfik Fikret Romanı]* (2012), *Vatanı Sattık Bir Pula [Namık Kemal Romanı]* (2013), *Çılgın ve Özgür [Neyzen Tevfik Romanı]* (2014), *Paris'te Bir Türk Ressam [Fikret Muallâ Romanı]* (2014), *Şanlı Kanlı Yıllar* (2017), *Nevbahar* (2018).

İnceleme-Araştırma: *L'information Internationale dans la Presse Turque* (Strasbourg, 1961), *Basın Sözlüğü* (1968), *Kara Afrika* (1970), *Caricature et Société* (Paris, 1974), *Uluslararası İletişim* (1985), *İletişimde Karikatür ve Toplum* (1985), *Lumumba* (1987), *Kara Afrika'da İletişim* (1987), *Journalist: Status, Rights and Responsibilities* (Prag, 1989), *Basında Tekelleşmeler* (1989), *Yarının Radyo-TV Düzeni* (1990), *Siyasal Reklamcılık* (1991), *Dünya Karikatür Tarihi* (1997), *Dünyada ve Türkiye'de Kültür Politikaları* (1998), *Türk Basın Tarihi* (1973, 1996, 2003), *Kara Afrika Sanatı* (2016).

Anı: *Elveda Afrika, Hoşça Kal Paris* (2005), *Fikret Muallâ* (2005), *Paris '68: Bir Devrim Denemesi* (2008), *Bana Atatürk'ü Anlattılar* (2010), *Gülümseyen Anılar* (2011), *Ardından Yıllar Geçti* (Öner Ciravoğlu ile, 2013), *Gizli Aşkılar* (2015), *Atatürk Sesleniyor* (2016), *Bir Zamanlar Nişantaşı'nda* (2017).

Başlıca ödülleri: Sertel Demokrasi Ödülü (1998), Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Basın Özgürlüğü Ödülü (2003), Lions Kulüpleri Federasyonu Atatürk Barış Ödülü (2004), Osmangazi Üniversitesi Onursal Doktora Ödülü (2005), Orhan Kemal Roman Armağanı (2007), Uluslararası İletişim Araştırmaları Birliği 50. Yıl Ödülü (Paris, Unesco, 2007), Aydınlanma Onur Ödülü (2012-Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği), Lubumbashi İletişim Fakültesi Onursal Doktora Unvanı (2013), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kültür Hizmeti Onur Ödülü (2014), Galatasaraylılar Derneği Onur Ödülü (2014), Aydın Üniversitesi Afrika Dostları Ödülü (2016), Şişli Belediyesi Kitap Haftası Ödülü (2017), Ömür Boyu Basın Başarı Ödülü (Büyükçekmece Belediyesi, 2017) Aydınlanma Ödülü (Beşiktaş Atatürkçü Düşünce Derneği, 2017).

HIFZI TOPUZ

Meyyâle

Remzi Kitabevi

Çeşmidil Sakine'ye...

MEYYÂLE / Hıfzı Topuz

© Remzi Kitabevi, 1997

Her hakkı saklıdır.

Bu yapıtın aynen ya da özet olarak
hiçbir bölümü, telif hakkı sahibinin
yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Editör: Yasemin Aktaş

Kapak: Ömer Erduran

ISBN 978-975-14-0627-9

BİRİNCİ BASIM: Mart 1998

OTUZ SEKİZİNCİ BASIM: Mart 2018

Kitabın bu basımı 2000 adet yapılmıştır.

Remzi Kitabevi A.Ş., Akmerkez E3-14, 34337 Etiler-İstanbul

Sertifika no: 10705

Tel (212) 282 2080 Faks (212) 282 2090

www.remzi.com.tr post@remzi.com.tr

Baskı: Seçil Ofset, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi

4. Cad. No: 77 Bağcılar-İstanbul

Sertifika no: 12068 / Tel (212) 629 0615

Cilt: Çifçi Mücellit, 100. Yıl Mah., Matbaacılar Sitesi

5. Cad. No: 24-25 Bağcılar-İstanbul

Tel (212) 629 4783

İçindekiler

I	Pertevniyal Valide Sultan	7
II	Sarayda Bir Gizli Doğum.....	15
III	Meyyâle	20
IV	Abdülaziz Tahta Çıkıyor	27
V	Meyyâle'nin Evlilik Serüvenleri	36
VI	Saray'da Bir Yasak Aşk.....	55
VII	Şuhucihan Hanım ve Halit Bey.....	59
VIII	Haremağalarının Çilesi.....	65
VIX	Sosyalizm, Genç Osmanlılar ve Devleti Âliyye.....	73
X	Abdülaziz'in Devrilmesi	91
XI	Abdülaziz İntihar Ediyor	103
XII	Pertevniyal Sultan'ın Sergüzeştnameşi	112
XIII	Konakta Bir Aşk.....	119
XIV	Pertevniyal Sultan ve Meyyâle.....	126
XV	Çeşmidil	131
XVI	Abdülhamit	137
XVII	Mithat Paşa: Sürgün ve İşkence.....	146
XVIII	Meşrutiyet ve Düzmece Yıldız Mahkemesi	154
XIX	Pertevniyal Sultan'a Veda	172
XX	Hicaz'da Vali Ratip Paşa ve Hasan Paşa.....	180
XXI	Meyyâle'ye Rakip Geliyor	189
XXII	Sonun Başlangıcı.....	200

Pertevniyal Valide Sultan

1857 yılında İstanbul'da bir sonbahar sabahı. Yılın ilk yağmurları yağdıktan sonra havalar serinlemiş. Gökyüzü parça parça bulutlu. Boğaz kıyılarında tatlı bir rüzgâr esiyor. Ağaçların yaprakları kızarmış. Korular pas rengine bürünmüş. Karadeniz'den balıkçı tekneleri dönüyor. Kayıklar Üsküdar'dan Beşiktaş'a, oradan da Sirkeci'ye yolcu taşıyorlar. Rumelihisarı, Bebek, Ortaköy ve Beşiktaş kıyılarında yalılar ve sahilhaneler denizle iç içe girmiş, Boğaz'a hüznü bir görünüm veriyorlar. Abdülmecit Han'ın yaptırdığı Dolmabahçe Sarayı Fransa, Avusturya ve İtalya'daki krallık saraylarını kışkıracak çapta görkemli bir zenginlikle Boğaz'a yeni bir silüet kazandırmış.

Abdülmecit harem halkıyla birlikte Dolmabahçe Sarayı'nda yaşıyor ama öteki kardeşler, yeni şehzadeler, sultanlar ve damatlar başka saraylara dağılmışlar, ancak bayramlarda bir araya geliyorlar.

Abdülmecit'in kardeşi Abdülaziz Efendi de annesi Pertevniyal Sultan ve eşi Dürrinev'le birlikte Beşiktaş'ta eski sahil sarayını veliaht dairesinde yaşıyor. Aziz Efendi o yıl yirmi sekiz yaşında, aslan yapılı, kumral, ela gözlü, hafif top sakallı, yakışıklı bir delikanlı. Zaman zaman kispet giyip en ünlü güreşçilerle güreş tutuyor. İştahı yerinde, bir oturuşta bir kuzu yediği anlatılıyor. Okumaya, yazmaya pek meraklı değil. Babası II. Mahmut'un sağlığında, Saray'da hocalardan dersler alarak Arapça ve Farsça öğrenmiş, güzel sanatlara büyük yeteneği var, kurşunkalemle peyzaj resimleri çiziyor. Müziğe de meraklı, ney üflüyor. Zaman zaman koç, deve ve horoz güreştiriyor ve fırsat buldukça Belgrad Ormanları'nda ava çıkıyor.

Kadınlara ve kızlara aşırı bir düşkünlüğü yok. Dürrinev adında bir cariyeyi sevmiş, gözü başkalarını görmüyor. Babası II. Mahmut'un ve ağabeyi Abdülmecit'in bol kadınlı harem yaşantılarından biraz tiksinişmiş, tahta çıktığı zaman yalnız tek kadınlı yaşayacağını söylüyor.

Aziz Efendi'nin üzerinde en çok annesi Pertevniyal Sultan'ın etkisi olduğunu bilmeyen yok. Pertevniyal Sultan'ı II. Mahmut'un kardeşi Esmâ Sultan yetiştirmiş. Çerkezlerle komşu Şapsıg kökenli olan Pertevniyal çok güzel, ince endamlı, kumral, zarif bir cariyeymiş. II. Mahmut Pertevniyal'ı kız kardeşinin Eyüp'teki sarayında görmüş, çok hoşlanmış ve Esmâ Sultan'a, "Bu güzel cariyeyi bana vereceksin, hiç anlamam kaçırırım," demiş. Esmâ Sultan da, "Onu senden mi esirgeyeceğim, hemen yarın bir araba gönder al, senin olsun," demiş. Sultan Mahmut o zaman kırk dört yaşındaymış, Pertevniyal da on altı.

Pertevniyal Sultan II. Mahmut'un sarayına gelince bir de bakmış ki, Harem kadın dolu. II. Mahmut'un kadınefendilerinden Aşubcan Kadın, Bezmiâlem Kadın, Hoşyar Kadın, Nevfidan Kadın ve Nuritab Kadın. Yani beş Kadınefendi. Onların dışında ikballer de var: Hüsnümelek Hanım, Zeynifelek Hanım, Tiryal Hanım, Lebriz Hanım ve Zernigâr Hanım. Onlar da beş hanım. Yani toplam on. Bu sayıya haznedarları, kalfaları ve cariyeleri katmıyoruz.

Bu kadınların içinde en değerlisi Bezmiâlem Kadınefendi. Gürcü kökenli olan Bezmiâlem Kadınefendi'nin çok güzel, zarif ve duygulu olduğu anlatılıyor. Pertevniyal, Saray'a gelmeden beş yıl önce Bezmiâlem Kadınefendi bir erkek çocuk doğurmuş: Abdülmecit. Bezmiâlem oğluna çok düşkünmüş. Oğlu padişah olunca devlet işlerine karışmış. Gureba Hastanesi'ni de o yaptırmış.

Hepsi bu kadar değil, Harem'de II. Mahmut'un kızları da var, Salihâ Sultan o zaman on sekiz yaşında, Mihrimah Sultan on yedi yaşında, Atiye Sultan beş yaşında, Hatice Sultan dört yaşında, Adile Sultan üç yaşında ve Fatma Sultan, o da üç yaşında.

Padişahın ne kadar kadını, ikbali, haznedarı ve cariyesi olursa

olsun, Saray'a giren kızlar hünkârla yatmaya karşı koymuyorlar. Harem bütün cariyeler için bir umut kaynağı. Padişahla sevişenin yaşam statüsü değişir, hele padişahın gebe kalacak olursa ikbal olur, kadınefendi olur, şehzade ya da sultan anası olur, veliaht anası ve valide sultan olabilir. Cariyelik çok şey vaat eden bir mesleğin ilk basamağı. O yüzden de cariyeler kendilerini padişaha beğendirmek için her türlü cilveyi yaparlar. Onların aralarında kıskançlık ve rekabet yok mudur? Olmaz olur mu, hem de nasıl! Birbirlerinin gözünü oyabilirler, birbirleriyle anlaşır başkalarını gözden düşürmeye çalışırlar, ortak cephe oluştururlar, başkalarının ayağını kaydırırlar, türlü söylentiler ve dedikodular yaratırlar. Ama bazıları da birbirleriyle can ciğer dost olur, aralarından su sızmaz, birbirlerine iki sevgili gibi davranırlar. Bu dostluklarını mezara kadar sürdürenler de olmuştur. Harem'deki yaşamları boyunca zaman zaman padişahın, şehzadelerden, haremağalarından ve bazen de mabeyin kâtiplerinden başka erkek görmeyen bu kızların ve kadınların birbirlerine olan sevgisini ve düşkünlüğünü anlayışla karşılamak gerekir.

Kimisi aynı kökenlidir, aynı dili konuşurlar, Çerkez, Ubıh, Şapsıg, Abaza, Gürcü kökenliler kendi aralarında daha iyi anlaşmışlar ve birbirlerine hep yardımcı olmuşlardır.

İşte Pertevniyal, on altı yaşında böyle bir ortamda buluyor kendini, dostluklar kuruyor, padişahın gönlünü hoş ediyor ve II. Mahmut kendisini ikballiğe getiriyor. O arada Pertevniyal gebe kalıyor ve 1830'da bir erkek çocuk doğuruyor: Abdülaziz. Pertevniyal için bu erkek çocuk muazzam bir mutluluktur. II. Mahmut'un bu çok sevdiği kadın, doğumdan sonra Beşinci Kadınefendi oluyor.

1785'te doğan II. Mahmut'un babası I. Abdülhamit'ti, anası da Nakşidil Sultan. Bu Nakşidil Sultan'ın Fransız kökenli olduğu anlatılır: Martinik'te yaşayan bir Fransız subayının 1766'da bir kızı olur. Bu kız ileride Napolyon Bonapart'la evlenecek olan İmparatoriçe Josephine'in amca kızıdır. Aimée Fransa'ya gönderilir. Nantes'da bir manastırda okur ve on sekiz yaşında Martinik Adası'na dönmek üzere yola çıkar. Yolda fırtınadan ge-

mi batmak üzereyken bir başka gemi yardıma gelir ve yolcuları kurtarır. Bu gemi Mayorka Adası'na gitmektedir, bu kez de Cezayir korsanları gemiyi durdurur, yolcuların tümünü esir alırlar. Aimée de esirler arasındadır. Cezayirli korsanlar yolcuların en güzeli olan Aimée'yi Cezayir Dayısı'na (yani Cezayir'de yönetimin başında bulunan Muhammed Bin Osman'a) hediye ederler. Dayı, bu güzel Fransız kızını çok beğenir ve o zaman kadınlara düşkünlüğü ile ün salan Osmanlı Padişahı I. Abdülhamit'e bulunmaz değerinde bir hediye olarak gönderir.

Hünkâr gerçekten de Aimée'nin harika yüz ve vücut güzelliğini, zarıflığını ve inceliğini çok iyi değerlendirerek derecesini cariyelikten Kadınefendiliğe yükseltir. Aimée'nin adı Nakşidil olur. Bir süre sonra genç Fransız kızı, Hünkâr'dan gebe kalır ve ertesi yıl bir oğlan çocuk doğurur. Annesi gibi güzel, ince yapılı ve zarif olan bu çocuk II. Mahmut'tur.

II. Mahmut da hiç öyle kolayca padişah olmamıştır. I. Abdülhamit 1789'da, Fransız Devrimi'nin olduğu yıl veremden öldü, yerine III. Selim geçti. Yeni padişah yirmi sekiz yaşındaydı. Kendisini, annesi Gürcü güzeli Mihrişah Sultan yetiştirdi. III. Sultan Selim ince ve zarif bir adamdı, şiirler yazdı, besteler yaptı, devrimci işlere girişti. Fransa ve İsveç'ten subaylar getirterek 'Nizamı Cedid' denilen yeni bir düzen içinde disiplinli bir ordu kurmaya yöneldi, Selimiye Kışlası'nı yaptırdı. Yeniçeriler bundan hiç hoşlanmadılar. Hünkâr yobaz takımını da kızdırdı, medreselerde ulema, yani imam-hatip yetiştiren müderrisler ve kadı efendiler kendisine 'Gâvur Padişah' dediler.

Bir cuma günü de Ayasofya'da namaz kılınırken yobazın biri Padişah'ın başına bir demir gülle attı, ama vuramadı. İkinci gülleği atarken yakalandı ve idam edildi. III. Selim bu tür saldırılardan yılmadı ve yine devrimlerini uygulamaya devam etti.

Yobazlar durmadan ortalığı karıştırıyorlardı: "Padişah askerlere Frenk esvabı giydiriyor, şapka da giydirecekmiş. Nizamı Cedid askerleri bütün yeniçerileri kılıçtan geçirecekmiş," diye, yıkıcı eylemlere giriştiler. Sonunda Yeniçeriler kazan kaldırdı, başlarında Kabakçı Mustafa vardı, ortalık birbirine girdi. Yobazlar so-

kaklara döküldüler, Padişah, Nizamı Cedid'i dağıtmak zorunda kaldı. Ama yobazlar bununla yetinmedi, onların amacı Padişah'ı tahttan indirmektir ve bunu başardılar. 29 Mayıs 1807'de Şeyhülislam, III. Selim'in halli (devrilmesi) için fetva verdi, yerine IV. Mustafa geçti, III. Selim de Topkapı Sarayı'na hapsedildi.

Yobaz takımı muradına ermişti, ama devrimlere inanmış insanlar boş durmadılar. Alemdar Mustafa Paşa III. Selim'i yeniden tahta çıkarmak için on dört ay sonra, yirmi bin askeriyle Rusçuk'tan gelip Topkapı Sarayı'nı bastı.

Gericiler bu kez de IV. Mustafa'ya gidip, "Aman Hünkârım," dediler, "durum çok tehlikeli, bunlar amcanızı yeniden padişah yapacaklar. İyisi mi onu öldürelim, kurtulalım. Biraderiniz Şehzade Mahmut'u da sallandıralım, artık tahta kimse çıkamaz." IV. Mustafa da, "Tamam," dedi, "dediğiniz gibi yapalım." Yallah, yobazlar yüklendiler kapılara, III. Selim'i en sevgili kadını Refet Kadın'la birlikte bastılar, kılıç ve hançer darbeleriyle paramparça ettiler ve cesedini Arz Odası'nın yanındaki taşlığa bırakıp kaçtılar. Şehzade Mahmut kapatıldığı odanın bacasından kaçarak canını kurtarabildi.

Alemdar Mustafa Paşa da yirmi bin askeriyle Enderun'a daldı. Katiller kaçacak delik arıyorlardı. Hepsi darmadağın oldu. IV. Mustafa da on dört aylık bir saltanat döneminden sonra kardeşi II. Mahmut'un emriyle boğularak öldürüldü. Alemdar Mustafa Paşa Sultan Selim'in intikamını alıyordu. Üç ay içinde üç bin gericici idam edildi. II. Mahmut yirmi dört yaşında işte böyle kanlara bulanmış bir ortamda tahta oturdu ve orada on yedi yıl kaldı.

Zamanında çok iyi şeyler yaptığı anlatılır. "Biz Batı uygarlığına mensubuz," diyen ilk padişah odur. İlk kılık kıyafet devrimini o yaptı, askerlerden ve memurlardan cepkeni, kaftanı, entariyi, şalvarı, poturu, kavuğu, külahı çıkarttı, setreyi, pantolonu ve fesi o getirdi. Şiir yazdı, resim yaptı, şarkı besteledi, 'Rüştiye mektepleri' denen ortaokulları açtı, ilk gazete, *Takvimi Vekâyi* onun zamanında çıktı, Avrupa'ya öğrenci yolladı. Vatandaşın din, mezhep ve milliyet ayrımı gözetilmeden yasalar karşısında eşit olduklarını ilk o ilan etti ve şöyle dedi: "Müslümanı camide, Hristiyanı

kilisede, Museviyi havrada tanıyorum, mabetleri dışında hepsi aynı insanlık haklarına sahip, bu vatanın evladıdır.” Kolay mıydı o zamanlarda o kara yobazların karşısında bunları söylemek? II. Mahmut Türkiye’de laikliği başlatanların başında yer alır.

İşte Pertevniyal Sultan böyle bir padişaha eş oldu, oğlu Abdülaziz’i de pencereleri batıya açılan bir sarayda yetiştirmeye çalıştı. Abdülaziz ne yazık ki, daha on yaşındayken babasını yitirdi ve ağabeyi Abdülmecit on altı yaşında padişah oldu.

Abdülmecit de Osmanlı padişahlarının en ilginçlerinden biriydi. Tahta çıkar çıkmaz iki büyük darbe yedi, biri Mısırlılar karşısında Nizip yenilgisi, ikincisi de Kaptanıderya Ahmet Paşa’nın Padişah’a kızarak Osmanlı donanmasını İskenderiye’ye götürüp Kavalalı Mehmet Ali Paşa’ya teslim etmesi. Öyle bir durum ki, ne ordu var ne de donanma. Genç Padişah devletin yönetiminde tek bir kişiye güveniyordu, Mustafa Reşit Paşa’ya. Onun aracılığı ile Avrupa devletlerinin desteğini sağlayacağına inanıyordu. 3 Kasım 1839’da Gülhane Hattı Hümayunu’nu imzaladı. Tanzimat-ı Hayriye ya da Tanzimat Dönemi diye adlandırılan bir dönemi başlatan Gülhane Hattı Hümayunu’nu Mustafa Reşit Paşa okudu. Bütün nâzırlar, ulema, paşalar, yüksek dereceli memurlar, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf örgütleri temsilcileri ve elçiler de sıra sıra dizilip Mustafa Reşit Paşa’yı dinlediler:

Yasalara saygı, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşitlik, zorunlu askerlik hizmeti, danıştay ve yargıtay düzeyinde Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye denen bir Meclisin kurulması, Batı ülkelerinde uygulanan insan haklarının bir ölçüde benimsenmesi ve laikliğin ilk ilkeleri.

Ondan sonra da bu ilkelerin uygulanmasına geçildi. Fransızcadan çeviri bir Ceza Yasası yayımlandı, mahkemeler kuruldu, ordu yeniden örgütlendi ve eğitim sorunları ele alındı. Padişah günün birinde Babıâli’de Sadrazam’ın karşısına geçerek şöyle dedi: “İlerleme, din işlerinde olduğu kadar dünya işlerinde de cahilliğin kaldırılmasına bağlıdır. İlim, fen ve sanat öğretimini sağlayan okullar açacaksınız.” Bunun üzerine ilkokulların ulemanın elinden alınarak devlete verilmesi, ortaokulların ve bir

darülfünunun açılması kararlaştırıldı. Abdülmecit imam-hatip okullarıyla devlet okullarının birbirinden ayrılmasını daha o yıllarda ortaya atmıştı. Tabii o zaman da yobazlar kıyameti kopardılar. “Padişah Frenk oldu,” dediler. Sadrazamlar, “Ah Tanzimat! Ah Tanzimat!” diye kılıçlarıyla minderleri parçaladılar.

Damat Sait Paşa denen bir gerici, Padişah’ın karşısına dikilerek, coğrafya derslerinde öğrencilere gösterilen haritaların kâfir işi olduğunu ve şeriatın buna cevaz vermediğini söyledi.

Gülhane Hattı Hümayunu okunduktan sonra o tarihsel belge, kırmızı atlastan yapılmış bir keseye konunca, Rum Patriği, “İnşallah bir daha bu keseden dışarı çıkmaz,” dedi. Çünkü Patrik de bütün dinlere eşitlik tanındığı için bildirgeyi beğenmemiş. Çünkü Rum Patriği Ortodoksluğun ayrıcalıklı bir durumda olmasını savunuyormuş.

Abdülmecit bütün bu bozgunculuk eylemlerine karşı direndi.

Gerçekte kendisi ince ve nazik bir adamdı. İstanbul halkı Padişah’ı kız gibi zarif buluyordu. Sert davranışlardan kaçındı. Hatta kendisine karşı yapılan ve ‘Kuleli Vakası’ denen bir suikast girişimi sonunda idama mahkûm olanların cezalarını, “Beni öldüremediler, ben de onları öldürmek istemem,” diye, yaşam boyu hapse çevirtmişti.

İçkiye ve kızlara düşkün olduğu söylenirdi. Kendinden altı yaş küçük olan kardeşi Abdülaziz’den pek hoşlanmazdı. Bir gün özel doktoruna şöyle söylemişti: “Kardeşimi hiçbir şey hoşnut etmez. Bir sabah sadrazam olmak ister, ertesi gün gelir, ‘Beni bir vilayete vali olarak gönderin,’ der. Benim ölümümü beklediğine inanıyorum.”

Gerçekten de Abdülaziz, ağabeyinin ölümünü bekliyordu. Abdülmecit 1850 Mayıs’ında Girit’i görmeye giderken kardeşi Abdülaziz’i de yanına almış ve bu olay birtakım söylentilere yol açmıştı. Halk, “Kardeşi bir darbe yaparak tahta çıkar diye korktu da ondan Abdülaziz’i yanından uzaklaştırmadı,” dediler. Bunlar Abdülmecit’in de kulağına gitti. Padişah bu söylentileri duyunca yakınlarına şöyle dedi:

“Bilmiyorlar, bu çocuk ele avuca sığmaz bir gençtir. Yalnız ka-

lırsa kim bilir ne işler karıştırır. Girit'e gideceğimi duyunca bana geldi ve 'Siz beni hep böyle mahpus mu tutmak istiyorsunuz?' diye sordu ve, 'Ben de halkımı görmek ve tanımak istiyorum,' dedi. O yüzden kendisini yanıma aldım. Onu nasıl idare edeceğimi bilmiyorum.

"Kardeşim sefirlerden, konsoloslardan da hiç hoşlanmaz. Bir gün bana, 'Ağabey,' dedi, 'bu gâvurlar size ne kadar dost görünürlerse görünsünler hepsi bizim düşmanımızdır. Elimde olsa tümünü bir kayığa bindirir topa tutarım, gebermelerini de büyük bir zevkle seyrederim.'"

Abdülmecit Fransızca öğrenmiş ve Voltaire hakkında yazılar okumuştur. Yabancı konukları ve dostlarıyla Fransızca konuşuyordu. Kardeşi Abdülaziz kendisine taban tabana zıt ve sert karakterde olduğu için ondan her zaman çekinirdi.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa kendisini ziyarete geldiği zaman büyük bir pot kıyarak Padişaha, "Oğul," diyecek olmuş ve hemen kendisini toparlayarak önünde diz çökmüş ve özür dilemişti. Abdülmecit ise çok nazik bir davranışla, "Pederim, ben her zaman sizin nasihatlarınıza muhtacım," diyerek yaşlı valiyi elinden tutup kaldırmıştı.

Abdülmecit döneminde yeni saraylar ve köşkler yaptırıldı, saraylılar sonsuz masraflar ederek hazineyi güç durumlara düşürdüler. Genç Padişah bütün çabalarına karşın bunları önleyemiyordu. Bir gün Kızlarağası'nı Münire Sultan'a göndererek, "Bunlar akıllarını başlarına toplasınlar, aşırıp taşırdılar, dayak attırırım," dedi.

Bir gün de Babıâli'ye giderek Kaptanıderya Mehmet Ali Paşa'yı, altmış bin kese altın borcundan dolayı haşlayarak, "Hain herif," diye bağırdı. Öteki damat paşalara da, "Sultan her gece mehtaplarda gezermiş! Benim böyle kızlarım yoktur, hepsini reddederim," diye kükredi. Sonra da, "Bu heriflerin davranışları artık namusuma dokundu," diyerek tümünü görevden azletti. Bir ara da Saray kadınlarının arabaya binmemeleri için arabaları zincirle birbirlerine bağlattı.

II

Sarayda Bir Gizli Doğum

O yıllara kadar Osmanlı Sarayı'nda kötü bir gelenek vardı. Şehzadenin tahta çıkmadan önce baba olması yasaktı. Yani, şehzadenin karısı gebe kalacak olursa çocuk düşürtülürdü. Pertevniyal Kadınefendi'yi de bir telaştır aldı, çünkü gelininin doğum yapmasına izin verilmiyordu. Geleneklere göre doğum için şehzadenin tahta çıkması gerekti. Abdülaziz'in tahta çıkmasına daha yıllar vardı. Abdülmecit o zamanlar otuz beş yaşındaydı. Daha otuz beş yıl saltanat sürebilirdi. Demek ki Abdülmecit bir suikasta kurban gitmez ya da ağır bir hastalıktan ölmezse Abdülaziz baba olamayacak ve Pertevniyal Kadınefendi de torununu göremeyecekti. Oysa Pertevniyal Kadınefendi ileride padişah olabilecek torununu doğrudan kendi yetiştirmek sevdasındaydı; o kadar çok bekleyemezdi, buna ömrü yetmezdi.

Bir de şu var: Diyelim ki, Dürrinev çocuğunu doğurdu ve çocuk büyüdü, ama tahta çıkması uzak bir olasılıktır, çünkü Abdülaziz'den sonra Osmanlı ailesinin en büyük erkeği Murat Efendi'dir. Ondan sonra sırada Abdülhamit vardır. Yani Dürrinev'in çocuğuna pek sıra gelmez. Ama yine de hiç belli olmaz, kim öle, kim kala. Pertevniyal Kadınefendi bütün bu olasılıklara karşın bir erkek torun istiyordu. Bunun için her şeyden önce veliaht dairesinin tavan arasını döşetmekle işe başladı. Yerlere halılar serildi, yatak ve çamaşır dolapları yaptırıldı, birkaç koltuk yukarıya taşındı, lambalar, sürahiler, bardaklar, kahve ve şerbet takımları...

Yavaş yavaş üst kat çok şirin bir daireye dönüştü. Dürrinev'in gebeliği dört ayı bulup da karnı şişmeye başlayınca Pertevniyal Kadınefendi Dürrinev'i bu daireye kapattı. Dürrinev artık hiç kimseye çıkmıyor ve alt katlara hiç inmiyordu. Abdülaziz efendi

de işlerini bitirdikten sonra tavan arasına çıkarak geceyi sevgili eşiyile geçiriyordu.

Pertevniyal Kadınefendi kesin kararlıydı, Dürrinev çocuğunu tavan arasında doğuracak ve bu olay herkesten gizli tutulacaktı. Gerçekte Pertevniyal Kadınefendi'nin Sultan Mecit'ten pek korkusu yoktu. Hünkâr çok zarif bir adamdı ve kendisine her zaman çok iyi davranmıştı. Bebek doğduktan sonra Padişah yavruyu öldürtebilecek kabalıkta bir insan değildi. Olsa olsa Aziz Efendi'yi ve annesini bir güzel paylar, sonra da, "Aman, n'olur rezalet çıkartmayın, olmuş bir kere, kimselere duyurmayın, ben ölene kadar idare ediverin," derdi. Böyle bir tatlı azar işitmek de göze alınırdı.

Doğum günleri yaklaştıkça Pertevniyal Kadınefendi heyecandan deli oluyordu. Bebek kız mı olacak, oğlan mı? Duyan olur mu, olmaz mı? Sonunda hiç duyan olmadı. Duyanlar da sır saklamasını bildiler ve Dürrinev bir oğlan çocuk doğurdu. Pertevniyal Kadınefendi'ye gün doğdu. Abdülaziz Efendi de bu doğuma çok sevindi ve oğluna Yusuf İzzettin adını verdi.

Hepsi iyi de, bu çocuk tavan arasında nasıl büyüyecekti? Birkaç yıl yavru kundakta, beşikte büyür büyümesine de üç dört yaşına gelince ne olacaktı? Pertevniyal Sultan bu sorunun ileride çocuğu çok mutsuz edeceğini düşünerek torununa şimdiden iki arkadaş bulmaya karar verdi. Veliâht dairesinin tavan arasına iki bebek alınacak, onlar da Yusuf'la birlikte büyüyeceklerdi. Çocuklar kız olursa Yusuf'la ileride belki her alanda ilişki kuracaklar ve genç kız oldukları zaman da Harem'de kalacaklardı.

Pertevniyal Sultan bu dâhiyane buluşunu, "Aslanım" diye hitap ettiği oğlu Abdülaziz'e de açtı. O da,

"Valideciğim," dedi, "bu düşüncenizi pek muvafık buldum. Yusuf şimdiden kız arkadaşlarla birlikte yaşamaya alışırsa ileride çok rahat eder. İyi ama, çocukları nereden bulacaksınız?"

Pertevniyal'in kafasında Kafkas kökenli bebekler vardı. Öyle olur olmaz çocukları veliâht dairesine almak istemiyordu.

"Aslanım," dedi, "acele etmeyelim, daha Yusuf bir aylık bile değil. Bir araştıralım bakalım."

Saraylarda o dönemde hep Kafkas ülkelerinden gelme cariyeleler vardı, Çerkezler, Abhazlar, Abazalar, Şapsığlar, Ubıhlar, Gürcüler... Bunlar hep çok küçük yaşlarda saraylara alınmış, padişahların, şehzadelerin, sultanların, sadrazamların, vezirlerin ve paşaların haremlelerinde en üst düzeye yükselmiş dilberlerdi. Bu kızlara hep Arapça ve Farsça adlar verilirdi: Tirimüjgan, Gülbahar, Cezbidil, Sineperver, Canfeza, Lûtfuyar, Hoşneva, Ebrunigâr, Şevkiâlem...

Abdülmeçit döneminde Aziz Efendi'nin dairesinde elli sekiz, Murat Efendi'nin dairesinde kırk iki, Abdülhamit Efendi'nin dairesinde otuz dört, Reşat Efendi'nin dairesinde yirmi dört cariye bulunuyordu. Öbür efendi ve sultanların dairelelerindeki cariyelelerin toplamıyla birlikte bu sayı altı yüz seksen sekize ulaşıyordu. Yani, böylesine bir cariye ve gözde bolluğu vardı Osmanlı saraylarında.

Saraylarda şöyle bir gelenek vardı: Sancakbeyleleri, vezirleler, sadrazamlar ve padişahların kız kardeşleleri hünkâra cariye sunuyorlardı. Bu cariyeleler de esir pazarlarından satın alınıyordu.

Kafkas kızlarının esir pazarlarına düşmelerinin iki yolu vardı: ya çocuklar çalınıp kaçırılıyor ya da ana ve babaları kendi çocuklarını esir tüccarlarına satıyorlardı. İstanbul'a getirilen kızlar genelde Çerkez, Abaza, Gürcü ve Ubıh kökenli olurdu. Bunlar 'Gümrük Emini' denen Gümrükleler Müdürünün denetiminden geçiyor ve içlelerinden bazıları da Gümrük Emini satın alıp Harem'e gönderiyordu. Çerkezlelerde bazı ailelelerin kendi kızlarını, "İnşallah bir gün Padişah haremli olup elmaslar içinde yaşarsın," diye yetiştirdikleleri de anlatılırdı. Esir pazarlarına bazen Zenci ve Arap kızlar da getirilir ve satılırdı.

Cariye olmak için satılan kızlar beş yedi yaşlarında, güzel yüzlü ve güzel vücutlu olurdu. Odalıklar ise on beşyirmi yaşlarındaki kızlardan seçilirdi. Her türlü hizmet için kullanılacak cariyelelerin yaşları daha büyük de olabilirdi.

Bütün bu kızlar sıkı bir incelemeden sonra saraya alınır ve eğitilirlelerdi. Sarayda bunların yaşadığı odalarda gece sabaha kadar lamba yanar ve kızların aralarına yaşlı kadınlar konurdu.

Esir pazarları ilk başlarda Haseki'de kurulurdu. 16. yüzyıldan sonra Bedesten'e ve 18. yüzyılda da Çemberlitaş'a, Tavuk Pazarı'nın yakınlarına taşındı. Ayrıca Tophane'de de Karabaş mahallesinde bir esir pazarı kuruluyor, burada Çerkez kızlar satılıyordu.

Gümrük Emini'nin düzenlediği makbuzlarda cariyenin yaşı, dili ve kızlık durumu da yazılıyordu. Örneğin: 'Abaza, bâkire, tahminen on yaşında', 'Çerkez, bâkire, beş yaşında', 'Çerkez, duhter (kız), tahminen sekiz yaşında', 'seyyibe (dul), Çerkez, on beş on altı yaşlarında', 'on iki yaşında Gürcü duhter', 'Orta boylu, Arap cariyeye, tahminen on yedi yaşında'.

Ne var ki Abdülmecit 1846'da Bâbiâli'de Meclisi Umumi'nin bir toplantısında esir pazarlarının hemen kaldırılmasını emretti. Sadrazam bunu tüm valiliklere duyurdu. İngilizler köle ticaretinin yasaklanması için Saray'a baskı yapıyorlardı. Ama bütün yasak ve baskılara karşın İstanbul'daki eski esir pazarlarında, Galata ve Beyoğlu'nda köleler caddelerde açıkça ya da evlerde gizlice satılıyorlardı. Bunların da önlenmesi için 1855'te yeni önlemler alındı. Çünkü o sıralarda Kırım Savaşı başlamış ve İstanbul'a İngiliz ve Fransız askerleri gelmişti, esir pazarlarını gizlemek kolay olmuyordu. Afrika'dan getirilecek zenci kölelerin de satışı 1856'da yasaklandı. Ama haremağalarının ve zenci kızların satışı yine gizli gizli 1880'lere kadar sürdürüldü.

İşte 1857 yılında bütün bu güçlükler varken Pertevniyal Kadınefendi'nin torununa eşlik edecek iki çocuk bulması pek de kolay değildi. Tam o sıralarda Çerkez halayıklardan biri Tophane'de Abdülmecit'in yaptırdığı Nusretiye Camisi'nin avlusuna Ubih göçmenlerin geldiğini kendisine haber verdi. Pertevniyal Kadınefendi için bu olağanüstü bir olaydı. Gelenler esir değil, göçmen aileleriydi. "Bunların elbette kız çocukları vardır," diye düşündü.

Oğluna haber verecek zamanı yoktu. Çünkü Abdülaziz Efendi o sabah erkenden Belgrad Ormanı'nda avlanmaya gitmişti. Ama annesinin niyetini bildiği için, kendisine karşı gelmesi zaten söz konusu olamazdı.

Pertevniyal Kadınefendi hemen iki araba hazırlanmasını emretti. Kesesine de altın doldurdu. Feracesini üzerine aldı. Kendisine birkaç zabıt ve asker, birkaç haremağası ve iki cariyeye eşlik edecekti. Yarım saat içinde herkes hazırlandı. Pertevniyal Kadınefendi her zaman bindiği arabalardan birine değil de, pek göze çarpmayacak kapalı bir arabaya bindi. Saray'ın Beşiktaş yönündeki arka kapısı açıldı. Hiç kimse kendisinin arabada olduğunu fark etmedi bile. Atlar kamçıyı yiyince kişneyip koşmaya başladılar ve Tophane'ye yöneldiler.

III

Meyyâle

O yıl Kafkasya kana bulanmıştı. Çünkü Ruslar, Kırım Savaşı'nda uğradıkları yenilginin acısını Kafkas ülkelerinden çıkarmaya yönelmişlerdi.

Osmanlılar, 1829'da imzaladıkları Edirne Antlaşması'yla Doğu Karadeniz kıyılarında kurdukları kaleleri boşaltmayı kabul etmişler ve çekilip gitmişlerdi. O bölgede çeşitli halklar yaşıyordu: Çerkezler, Abhazlar, Abazalar, Şapsığlar ve Ubıhlar.

Rusların 1830'da Abhaz seferini düzenlemeleri üzerine, bölgede yaşayan halklar direnişe geçmişlerdi, savunmanın çelik gücünü de Ubıhlar oluşturuyordu. Ubıh halkı topu topu yetmiş beş bin kişilik bir topluluktu. Abdülmecit'ten yardım istediler, ama Osmanlılar Ruslarla yeni bir serüvene atılmak niyetinde olmadıkları için bunu duymazlıktan geldiler.

Rus Çarı I. Nikola bölgedeki askerlerini Kafkasya halkları üzerine gönderdi, ama Ruslar, karşılarında çelik bir perde buldular. Kırım Savaşı patlak verince Kafkasya halkları rahat bir nefes aldı, Çarlık ordusu ve donanması perişan oldu, 1856'da Paris Antlaşması imzalandı ve Ruslar yenilgiyi kabul ettiler. Güney Besarabya ve Karadeniz kıyıları silahtan arındırıldı. İçerde de huzursuzluklar başladı. Serflik düzeni kaldırıldı, soylular başkaldırdılar. Çar Nikola ölmüş ve yerine II. Aleksandr geçmişti. Yeni Çar, Başkomutan Baryatinski ile General Milyutin'e Çeçenistan'a saldırı emri verdi ve savaş başladı.

Çerkez, Şapsığ ve Ubıh halklarının ünlü aile başkanları bu durumda bir araya gelerek bir dayanışma ve işbirliği antlaşması imzaladılar. Ubıh Barzak ailesinin büyükleri yöneticilik rolünü üstlendiler. Rus ordusuyla birlikte bölgedeki Rus köylüleri

de yağmacılığa başladılar. Köyler ve hayvanlar yakıldı, insanlar perişan oldu. Ruslar Hacı Barzak Bey'in başını getirecek olana ödülleri vereceklerini ilan ettiler. On binlerce insan göçe zorlandı. Ama halk direnişten vazgeçmedi.

Ubıhlar savaşçı, mert ve dürüst insanlardı. İyi de ata binerlerdi, kendi dilleri ve gelenekleri vardı. Yüzlerce yıl Çerkezlerin içinde erimeden kimliklerini korumuşlardı. Ne Çerkezce bilirdi ne Abazaca ne de Türkçe. Ama bir dönemde Çerkezlerin içinde azınlık sayılmamak için kendi dillerinin yanında Çerkezce de öğrenip konuşmak zorunda kaldılar, yabancılar onları Çerkezlerin içinde bir kabile sandı. Ubıhça yavaş yavaş yitirilen bir dil oldu.

1857 yılında, General Milyutin'in askerleri her yeri kasıp kavurarak Kafkas topraklarında ilerlemeye başlayınca göç de başladı... Düşmanın yaklaştığını gören köylüler karılarını, kızlarını, kardeşlerini kaçırmaktan başka çare görmediler. Nereye kaçacaklardı? Osmanlı topraklarına, yani, Anadolu'ya. Düşman kovulduktan sonra onları yurtlarına geri getireceklerdi.

Kimlerin Anadolu'ya gideceğine ailelerin büyükleri karar verdi. Oralarda kadınların, kızların namusu kutsaldır. Ubıh mallasları halkların bu kıskançlığını kanıtlayan öykülerle doludur. Erkekler, böyle bir sorun söz konusu olduğunda, her an bıçağa ya da tüfeğe sarılıp ortalığı kana bulayabilirlerdi.

Kadınların, kızların Kafkasya'dan uzaklaşması bir yenilgi olarak yorumlanamaz. Herkes bir gün yeniden Kafkasya'da güneşin doğacağını ve gidenlerin geri geleceklerini umut eder.

Ailesini yollamaya karar verenlerden biri de Barzak ailesinden İbrahim Bey'dir. Bir yıl önce Fatma adında bir kızla evlenmiş ve Ayşe adında bir kızı olmuştur. Onlar da göçe katılacaktır. Anadolu'ya doğru yola çıkacak olanlar üstü çadır beziyle kaplı yük arabalarına bindirilirler. Kimse bilmez nereye gidileceğini ve ne zaman döneceğini. Kadınlar gitmemek için çok direnirler, ama erkekler dayatarak eşlerini, çocuklarını arabalara bindirirler.

İbrahim'in eşinin ve kırk günlük yavrusunun bindirildiği arabaya da on yedi kişi yerleştirilmiştir. Gidenler de ağlar, kalanlar

da. Kafile beş arabadan oluşur. Önden atlılar giderek kafileye yol gösterirler. Zaman zaman derelerden geçilir, tepelere tırmanılır. Kurtlar, çakallar ulur uzaklardan. Geceleri insanlar çullara bürünüp birbirlerine sarılarak sabahı ederler. Dere tepe gide gide bir akşam Batum'a varılır. Ama hedefe varmak için daha haftalarca yol almak gereklidir. Varacakları yer İstanbul'dur. Orada bildikleri, uzaktan akrabalar vardır, onları bulacaklar ve kendilerine geçici olarak birer kapı arayacaklardır. Uzun boylu, sarışın, yeşil gözlü Fatma'nın ise İstanbul'da hiçbir tanıdığı yoktur. Yavrusunu üşütmemek, hasta etmemek için onu hiç koynundan çıkarmaz. Yazgısına lanet ede ede arabada sallanır durur.

Yollarda köylüler bu göç kafilesini konuk ederek onlara süt ve yoğurt verir, sıcak aş getirirler. Akşamleyin köylerde konaklarlar, ateşler yakılır, toprağa döşekler serilir, oralarda gecelerler. Ama hiç kimse onlara kem gözle bakmaz, hepsi Tanrı konuğudur. Ne kimse onların dilinden anlar ne de onlar Anadolu insanlarının dillerinden. Ama ne çıkar, hepsi yoksulluk yoldaşdır. Herkes kucak açar bu garip göçmenlere. Kimi yollarda hastalanır, öksürür, ateşi yükselir. Kolay değildir böyle bir araba yolculuğu.

Böyle böyle günler geceler geçer, bir akşam üzeri Üsküdar'a varırlar. Orada Çerkezce, Ubıhça, Abazaca konuşanlar çıkar karşlarına. Onlara dertlerini, perişanlıklarını anlatır, öpüşür koklaşırlar. Onlar da,

“Siz,” derler, “karşı kıyıya geçeceksiniz. Beşiktaş'a, oradan da Tophane'ye. Orada yeni bir cami var, Nusretiye Camisi, Padişahımız yaptırdı iki yıl önce. Biçareler, kimsesizler geceleri avluda barınıyorlar. Hele bir gidin bakın, sokakta kalmaz, perişan olmazsınız, üzerinize birer çul örterler, karnınızı da doyururlar, kurtulursunuz...”

Ubıhlar Üsküdar'da arabalarını bırakacak eski hemşerilerini bulurlar, sonra da kendilerine kucak açan insanların yardımıyla pazarcı mavnalarına binip Beşiktaş'a geçerler. Kurtuluş karşı kıyıda.

1857 yılında bir öğle vakti Tophane'de Nusretiye Camisi'nin avlusu Kafkasya'nın çeşitli yörelerinden göç etmiş perişan, yaşlı

ve genç kadınlar, kızlar ve çocuklarla doluydu. Hepsi yorgun ve şaşkındı. Bir yığın meraklı da birikmiş onlara bakıyordu. İçlerinde Çerkezce bilen birkaç kişi göçmenlere yaklaşıp onlara bir şeyler sordu. Kadınlar utanıp sıkılıyorlardı bu duruma düştikleri için. Pek de konuşmak istemiyorlardı.

“Nereden geldiniz?”

“Nasıl geldiniz?”

“Savaş var mı sizin oralarda?”

“Aç mısınız?”

“Ne yapalım sizlere?”

Göçmen kadınlar bu soruları kısa sözcüklerle yanıtladılar:

“Aç değiliz çok şükür. Yorgunuz. Burada hemşerilerimiz var, onları arayacağız. Ama şimdi bizi konuk edecek aileler arıyoruz. Her işi görürüz. Onlara hizmet ederiz. Yeter ki namuslu insanlar olsun.”

Gelenler,

“Bekleyin,” dediler, “sokakta kalmazsınız. Size kucak açan çok insan çıkar. Dinlenin hele bir.”

Bu sırada caminin kapısında iki araba durdu. İçinden feraceli hanımlar çıktı. Arkalarında haremağaları da vardı. Belli ki bunlar saraylardan ya da konaklardan geliyorlardı. Ama hiç kimse kendilerini tanıımıyordu.

Hanımlar önce uzaktan avludaki kadınlara baktılar, sonra da yanlarına yaklaşıp Çerkezce konuşmaya başladılar. Bunlardan biri Pertevniyal Kadınefendi’ydi. Onun gözü hep çocuklardaydı. Birden İbrahim Bey’in karısı Fatma’nın önünde durarak yeşil gözlü, sarışın iki aylık çocuğun yanaklarını okşadı. Çocuk gülmüseddi. Sonra annesine dönerek Çerkezce,

“Yavrun çok güzel maşallah,” dedi. “Onu bana satar mısın?”

Fatma’nın gözleri yuvasından fırladı.

“Ne dedin, satmak mı? Ölürüm de satmam. O benim bir tane kızım, kimselere vermem onu.”

Pertevniyal Kadınefendi,

“Evet,” dedi, “satmazsın, haklısın. Ben de anayım. Beni de beş yaşında Çerkezistan’dan getirdiler, sonra da cariye olarak

sattılar. Ama Allah'ın talihli kuluymuşum, saraylara girdim, ikbal oldum, padişah karısı oldum, Kadınefendi oldum, Şehzade anası oldum.”

Fatma hayretten donakaldı. Karşısındaki Saraylı kadını ağzı açık dinliyordu. Pertevniyal Kadınefendi ona,

“Korkma,” dedi, “kızını zorla elinden almayacağım. İkinizi de saraya götüreceğim, yavrunu benim yanımda büyüteceksin.”

Fatma'nın gözlerinden yaşlar boşandı. Kucağında yavrusuyla karşısındaki Saraylı kadının ellerine sarıldı. Sonra yol arkadaşlarıyla, akrabalarıyla vedalaştı. Cariyeler Fatma ile çocuğunu Saray arabasına götürdüler. Haremağaları ve halayıklar onlara nereye gittiklerini anlattı. Pertevniyal Kadınefendi ise o sırada caminin avlusunda ikinci kız çocuğunu aramaya başladı. Uzaktan bazı çocukları çirkin, bazılarını biraz büyük buluyor, hiç yanlarına yaklaşmıyordu. O sırada gözüne, bir yaşında ya var ya yok, siyah saçlı, esmer, kömür gözlü ve dünyalar tatlısı bir kız çocuğu ilişti. İşte almak istediği ikinci kız bu olacaktı. O da anasının kucağında oturuyor, şaşkın şaşkın bakınıyordu. Pertevniyal Kadınefendi anasının yanına yaklaşarak Çerkezce,

“Bu çocuğu bana satar mısın?” diye sordu.

Ana çok perişan haldeydi, çevresinde dolaşan üç beş yaşlarında iki çocuğu daha vardı. Yorgun bir sesle,

“Çocuk hiç satılır mı?” dedi, “ama ne yapacaksın, babalarını savaşta yitirdik. Bu yavrulara ben nasıl bakarım? Beş paramız yok, sokaklarda kaldık. Dostlar yardım etti de beni çocuklarımla buraya kadar getirdiler. Sen iyi bir kadına benziyorsun. Gönlünden ne koparsa ver, ama kızıma iyi bak, acı çektirme yavruma. İnşallah sayende mutlu olur.”

Ananın gözünden yaşlar boşanıyordu. Yavrusunu son bir kez kucakladı. Sonra hıçkırığa hıçkırığa ağlamaya başladı. Çocuk da ağlıyor ve sınımsız anasına kenetleniyordu. Bir halayık, çocuğu anasının koynundan koparıp aldı. Bir yığın insanın meraklı bakışları önünde Pertevniyal Kadınefendi ve halayıklar konuklarıyla birlikte arabalara yerleştiler. Kapılar kapandı, perdeler indirildi ve arabalar Beşiktaş'a yöneldi.

Veliaht dairesinde Dürrinev coşkuyla karşıladı küçük konuklarını. Oğluna sanki iki canlı bebek alınmıştı... Konuklar için hemen hamam yakıldı. Fatma'ya ve yavrulara yeni giysiler bulundu. Halayıklar Fatma'nın saçlarını taradılar, düzelttiler, yanaklarına pudra ve allık sürüp gözlerine sürme çektiler. Sonra da yavrularla birlikte Pertevniyal Kadınefendi'nin odasına çıkardılar.

Fatma hiç tanınmayacak bir biçimde güzelleşmiş, yüzüne renk gelmişti, kömür gözleri pırl pırlı. Pertevniyal Kadınefendi de Fatma'yı birden tanıyamadı. Sonra,

“Sen,” dedi, “gözdeler gibi hoş ve güzel bir kadın olmuşsun. Benim cariyeler senin yanında sönük kalacaklar. Memlekette kim bilir sen ne canlar yakmışsındır, söylesene.”

Fatma utancından hiç ağzını açmıyor, önüne bakıyordu.

“Sana yeni bir ad bulacağım. Öyle Ayşe, Fatma olmaz. Onları unut. Senin adın Şuhucihan olacak.”

Pertevniyal Kadınefendi Fatma'nın yavrusunu kucağına aldı, öptü, okşadı, sonra,

“Ben bu kıza gönül verdim, ona çok meylim olacak. Çok tatlı, çok şeker şey. Onun adını Meyyâle koyuyorum,” dedi.

Sıra kömür gözlü ve siyah saçlı yavruya gelmişti, onu da kucakladı, saçlarını okşadı,

“Buna da yeni bir ad bulacağım,” dedi. “Büyüyünce nasıl bir afet olacak. Bu gözlerle ne gönüller yakılmaz ki. Buldum, buldum, bunun adı Çeşmidil, Gönül gözlü olsun.” Sonra Şuhucihan'a dönerek,

“Kızım,” dedi, “sen artık bu Saray'da halayık filan değilsin, cariyesin. İki çocuğa da sen bakacaksın. Üçünüz de üst katta kalacaksınız. Çocukları aşağı indirmek yok. Torunum da var, hep beraber büyüyecekler.”

Veliaht dairesinin yeni konukları en üst katta ufak bir odaya yerleştirildiler. O katta tam dört yıl sürecek, ‘illegal’ bir yaşam başladı. Bu dört yıl içinde çocuklar ne alt katlara inebildiler, ne de bahçede oynayabildiler. Neden dört yıl? Çünkü çocuklar tam birbirlerine alışıp da Pertevniyal Kadınefendi ve Dürrinev

Sultan'dan gizli evcilik oyunlarına başladıkları dönemde Abdül-
mecit otuz sekiz yaşında öldü. Bu çok üzücü bir olaydı.

Abdülmecit 1861 yılının Haziran ayında hastalandı. Üşüt-
müş, zatürree olmuştu. O çağlarda zatürree öldürücü bir has-
talıktı. Kara Todorî Paşa, Dr. Zografos kendisine baktılar, süt,
yoğurt ve balıkyacağı ile bakımına karar verdiler. Doktorlar bunun
bir işe yaramayacağını biliyorlar, sadece kendisini avutmaya ça-
lışıyorlardı. Genç Padişah yorgundu, güçsüzdü, morali de bozu-
luyordu. Dr. Zografos'a, "Hazreti İsa'yı seversen bana doğruyu
söyle, ne'm var?" diye sordu. Hastalığını kendisinden gizlediler.
25 Haziran sabahı kendisini yatağında ağzı açık baygın buldular.
Ateşi yükselmiş, gözleri tavana dikilmişti. Kısa bir süre sonra
yaşama veda etti.

IV

Abdülaziz Tahta Çıkıyor

İkinci mabeyinci Ali Bey, doktorlardan ölüm raporunu alınca hemen veliaht dairesine koşarak Abdülaziz'i aradı. Veliaht o sabah geç kalkmış, odasında resim yapıyordu. Ali Bey üzgün ve heyecanlı bir sesle,

“Efendim,” dedi, “zatiâlilerine çok müessif bir haberim var, metin olunuz, Zatişâhâneleri'nin az önce vefat ettiğini öğrendik...”

Abdülaziz'in gözleri parladı. Çok heyecanlıydı. Hemen Sadrazam'ın Saray'a çağrılmasını emretti. Sonra da annesine müjdeyi vermek için Pertevniyal Kadınefendi'nin odasına koştu. Kardeşinin ölüm haberini verdi. Pertevniyal Kadınefendi gözlerinden yaşlar boşanarak oğlunu kucakladı.

“Aslanım,” dedi, “ölüm Allahın emri, ağabeyine çok yazık oldu, bu genç yaşta... Allah rahmet eylesin. Ama şimdi tahta sen çıkıyorsun, ne gerekiyorsa hemen yap. Bir de bakarsın, hiç belli olmaz, Murat Efendi (Abdülmecit'in büyük oğlu) tahtı ele geçirmeye kalkar. Serasker'e haber et, hemen toplar atılsın!”

Pertevniyal Kadınefendi artık Valide Sultan olmuştu. Hemen Fuat Paşa'yı çağırıp ona da şöyle dedi:

“Paşa hazretleri, oğlum daha gençtir, otuz bir yaşındadır, ama kendisinde istidat ve gayret vardır. Tahta yeni çıkacaktır, devlet işlerinde yeterli bilgisi yoktur. Devlet, tutumları belli olan vekillerin eline bırakılmasın. Devlet ve milletin menfaatine hizmet edecek yönleri kendisine gösterin...”

Abdülmecit'in ölüm haberi üzerine tüm Saray halkı, devlet ve din adamları Abdülaziz'i kutlamaya koşular. Veliaht zaten ölüm haberini ikinci mabeyinciden duymuştu. Sadrazam Kıb-

rıslı Mehmet Paşa, Kaptaınıderya Mehmet Ali Paşa ve Serasker Rıza Paşa da yeni Padişah'a resmi bir ziyarette bulunarak kendisinin tahta çıkmasının ne kadar memleketin yararına olacağını, bu olaya ne derecede yürekten sevindiklerini anlattılar. Yeni Padişah ertesi gün Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda kurulan tahta çıktı ve tüm devlet büyükleri kendisine 'biat' ettiler, yani onun egemenliğini tanıdıklarını bildirdiler. O dönemin tarihini yazanlar Abdülmecit'in cenazesinin musalla taşına konduğu zaman bütün İstanbul'u sonsuz bir hüzün ve kederin kapladığını anlatırlar.

Buna karşılık Abdülmecit'in ölümüne sevinenler de oldu. Çünkü irtica yanlıları Abdülmecit'in Batı'ya yönelik olmasından hiç de hoşlanmıyorlar ve için için kazan kaynatıyorlardı.

Abdülaziz Padişah olur olmaz Sadrazam'ı değiştirmeye kalkmadı ve ona seslenen ilk 'Hattı Hümayun'da halkın refahını sağlamak için aşırı harcamalardan çekineceğini, orduya ve donanmaya önem vereceğini, dost devletlerle ilişkilere saygı göstereceğini, Saray hazinesinin gelirlerinin üçte birinin halka bırakılacağını ilan etti. Genel af çıkarttı. Rüşvet alanları ve yolsuzluk yapanları mahkûm ettirdi. Harem dairesi kurmayarak tek kadınla yaşayacağını da açıkladı.

Bu ilk Hattı Hümayun'da, dinle ilgili deyimlerin hiçbirine yer vermemesi de çok geniş yankı uyandırdı. Padişah bu fermanla 'hilafet' sözcüğünü hiç kullanmıyor, 'Tanrının inayeti'nden ve 'Peygamberin ruhaniyeti'nden de hiç söz etmiyordu. 'Şeriat' sözcüğü de fermanla yer almamış, onun yerini 'kavanini mevzua' almıştı.

Ulema bu değişikliği pek de hoş karşılamadı ve yeni Padişah'ın bu davranışını şeriat hukukundan uzaklaşma eğilimi olarak yorumladı. Bunların yanı sıra Abdülaziz 'arzuyu şâhâne' deyimine de ağırlık vererek otoriter bir davranışı benimsediğini belli etmişti.

Abdülaziz'in Topkapı Sarayı'nda tahta çıktığı gün Pertevniyal Sultan veliaht dairesinden Dolmabahçe Sarayı'na taşınmak için cariyelere ve kalfalara emir verdi. Odalıklar, cariyeler, kalfalar ve

halayıklar hemen hazırlıklara giriştiler. Dürrinev de artık Kadınefendi oluyordu. Hepsi büyük bir coşku içindeydiler.

Abdülmecit'in annesi Bezmiâlem Valide Sultan, daha Dolmabahçe Sarayı'nın yapımı bitmeden (1853'te) öldüğü için Saray'da kendisi için yaptırılan Valide Sultan dairesinde oturması kismet olmamıştı. Pertevniyal Sultan hemen bu daireye yerleşti. Yusuf İzzettin Efendi, Meyyâle ve Çeşmidil de dört yıllık bir hücre yaşamından sonra, bilincine varamadıkları bir özgürlüğe kavuşarak Dolmabahçe'ye taşındılar. Pertevniyal Sultan, artık Valide Sultan olmanın tadını çıkartacaktı. Yazdığı mektupları, 'İsmetli Valide Sultan Hazretleri' diye imzalamaya başladı.

Abdülmecit'in birlikte yaşadığı kadınlar ve ikballer büyük bir mateme büründüler. Artık onların da başka saraylara taşınma zamanı gelmişti. Abdülmecit çok kadınla yaşama bakımından padişahlar içinde rekor kırmıştı. Kadınların ve ikballerin hepsi Çerkez ve Ubih kökenliydi.

Padişah'ın tarihe geçen kadınları arasında şunlar yer alıyordu: Servetseza Kadın, Tirimüjgan Kadın (Abdülhamit'in annesi), Şevkefza Kadın (V. Murat'ın annesi), Düzdidil Kadın, Perestü Kadın (Abdülhamit'in annesi genç yaşta ölünce, Abdülhamit Efendi'ye Perestü Kadın analık etmişti. Perestü gençliğinde cariyeye olarak Esmâ Sultan'ın sarayında yaşıyormuş. Abdülmecit bir gün sarayın bahçesinde Perestü'yu görmüş, tutulmuş ve halası Esmâ Sultan'dan bu kızı istemiş. O da Perestü'yu yeğenine hediye etmiş), Gülcemal Kadın (Sultan Reşat'ın annesi), Mahitab Kadın, Bezmara Kadın, Verdicenan Kadın. İkballer: Nalandil Hanım, Ceylanyar Hanım, Serfiraz Hanım, Nergizev Hanım, Gülüstü Hanım, Navekmisal Hanım, Şayeste Hanım, Nüketseza Hanım...

Abdülmecit'in yirmiden fazla kızı oldu. Bunların hepsine Sultan deniyordu: Mevhibe Sultan, Naime Sultan, Fatma Sultan, Rukiye Sultan, Neyyir Sultan, Refia Sultan, Aliye Sultan, Cemile Sultan, Münire Sultan, Samiye Sultan, Nazime Sultan, Mukbile Sultan, Behice Sultan, Sabiha Sultan, Semiha Sultan, Zekiye Sultan, Fehime Sultan, Şehime Sultan, Mediha Sultan, Naile Sultan, Bedia Sultan.

Abdülmecit'in ölümü üzerine Sultanlar kararlar bağladılar ve başka saraylara, konaklara ve köşklere yerleştirdiler.

Pertevniyal Sultan oğlunu mutlu etmek için elinden geleni yapıyor ve zaman zaman ona kız buluyordu. Şair Leyla Hanım *Saray ve Harem Hatıraları*'nda şöyle bir olayı anlatır: "Odalık için yetiştirilen bir kız vardı, çok güzeldi. Beyaz pembe yanaklı, mavi gözlü, açık lepiska, altın gibi pırıltılı saçları vardı, düzgün vücutlu, on altı yaşında kamelya gibi güzel bir kızdı. Kızın güzelliği Saray'a kadar yansıdı. Pertevniyal Sultan kızı Saray'a çağırttı, çok beğendi ve iki yüz keseye satın aldı. Valide Sultan Hazretleri bu cariyeyi oğluna gösterdi, ne var ki bu kız Hakan Hazretlerinin karşısında hiçbir zekâ eseri göstermedi ve Padişah kendisinden hiç hoşlanmadı. Bunun üzerine kız bir süre sonra cıvık edilip ulemadan asil bir zatla evlendirildi."

Abdülaziz tahta çıktıktan birkaç yıl sonra Dürrinev'den başka kızlarla da ilgilenmeye başladı. 1866'da İstanbul'da bulunan Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın kızı Tevhide Sultan'ı beğenmiş ve onunla evlenmeye kalkmıştı. Niyetini önce Valide Sultan'a, sonra da Sadrazam Fuat Paşa'ya açtı. Fuat Paşa bundan hiç hoşlanmayarak şöyle dedi: "Hıdiv'in kerimesi Zatişâhâneleri'nin zevcesi olursa, Hıdiv hazretleri de sizin kayınpederiniz olacak ve bu sıfatıyla zaman zaman size karşı önerilerde bulunma hakkını elde edecektir. Bir de şu var, bir süre sonra Zatişâhâneleri yeni eşinden bıkebilir. Tevhide Sultan Harem'de tek başına kalır, sıkılır ve Mısır'a dönmek isteyebilir. O zaman da büyük bir rezalet çıkar, Avrupa basını bu olayı pekâlâ imparatorluğa karşı kullanabilir..." Bu sözler üzerine Padişah bu evlenme işinden vazgeçti, bir süre sonra da Fuat Paşa'yı azletti.

Abdülaziz'in Saray geleneklerine kolay kolay uyum sağlayamadığı ve zaman zaman çok laubali davrandığı anlatılır. Önemli bir kişiyi kabul etmeyeceği günlerde Saray'da yalınayak ve entari ile dolaşır, kış günleri de kürkünü giyerdi. Yine böyle bir gün Sadrazam Ali Paşa'nın karşısına bu kılıkta çıkmış, Sadrazam ters yüzü dönerek Mabeyin'e, "Efendimiz dinleniyormuş, ne diye rahatsız ettik," der. Padişah bunun üzerine çok bozulur, hemen el-

biselerini giyer ve Sadrazam'ı odasına geri çağırır. Abdülaziz'in Ali Paşa'dan çok çekindiği ve kendisini hiç sevmediği söylenir.

Yıl 1869. Abdülaziz artık despot bir hükümdar olmuştur. Tek kadınla harem dönemi çoktan kapanmış ve Saray cariyelerle dolmuştur. Saray'ın çeşitli bölümlerinde çalışan cariyelerin sayısı beş yüz kadardır.

Şehzadelerin ve Sultanların dairelerindeki cariyeler bu sayıya dahil değildir. Toplam cariye sayısı sekiz yüzü aşmıştır.

Şehzadelere cariye sunulması Osmanlılarda eski bir gelenektir. Örneğin II. Beyazıt 1482'de, oğlu Şehinşah'a beş cariye ve beş oğlan, 1484'te de on cariye ve on oğlan, Şehzade Ahmet'e on cariye ve on oğlan, 1485'te Şehzade Mahmut'a beş cariye ve beş oğlan hediye etmiştir.

O dönemin önemli olaylarından biri de Kafkasya'daki Çerkez ve Ubih yenilgisidir. Çarlık askerleri Kafkasya'da 1857'de başlattıkları saldırıyı sürdürerek Çerkez, Şapsığ, Ubih ve Abaza topraklarında yüzlerce kişiyi kılıçtan geçirmişler ve halkı göç etmeye zorlamışlardır. Kafkasya perişan olmuştur. Çerkezler, sayıca kendilerinden çok üstün ve çok iyi silahlanmış Ruslar karşısında yenilgiyi kabul etmek zorunda kalırlar. 6 Mart 1864'te savaş sona erer, bir milyona yakın Çerkez Anadolu'ya göç eder, geri kalanlar da önce Kuban Irmağı'nın kuzeyine sürülürler, sonra Sibiryaya. Çerkezlerin kendi topraklarında ancak birkaç yüz bin kişi kalır.

Ubih beyleri Rus komutanın önüne getirilirler. Komutan Sen Petersburg'dan gelen notu kendilerine okur. Buna göre Ubihlar ya Anadolu'ya göç edecekler ya da Sibiryaya sürüleceklerdir. Ubihlar göçü kabul ederler ve Ubih ülkesi, halkıyla birlikte haritadan silinir.

Abdülaziz Kafkasya göçmenlerine yakın ilgi gösterir. Çünkü son yıllarda padişahların pek çoğunun anası Çerkez, Şapsığ, Ubih ve Gürcü kökenlidir. Kadınefendiler ve valide sultanlar da padişahlardan kendi halklarına yardım edilmesini isterler. Çerkezler İznik, Adapazarı, Hendek, Düzce, Bursa, Bandırma, Sivas, Adana, Konya yörelerine yerleştirilirler. Çerkezlerin bir bölümü de Mısır'a ve Ürdün'e göç eder.

Saray'da cariyeye sayısının yükselmesinde göçlerin çoğalmasının etkisi olduğu sanılır. Saray cariyeler için bir gibidir. Küçük yaşlarda hareme giren çocukların ilerde ikbal ya da kadınefendi olabilecekleri düşünülerek eğitimlerine o yönden önem verilir. Bunlara okuma yazma dışında Saray gelenekleri de öğretilir.

Cariyelerin ve sultanların eğitiminde müzik derslerinin de ayrı bir yeri vardır. Kızların içinde yetenekli olanlar için bale dersleri düzenlenir. Abdülmecit döneminde Saray'da haftada iki kez konser ve bale gösterileri yapılırdı. Abdülaziz döneminde de bu gelenek sürdürüldü.

Pertevniyal Sultan bale dersi görececek kızların arasına Meyyâle ile Çeşmidil'i de kattı. Bu çocuklar artık sekiz dokuz yaşlarına gelmişlerdi. Vücut yapıları baleye çok elverişli görünüyordu. İkisinin de uzun ve düzgün bacakları vardı, kulakları da müziğe çok yatkındı. Valide Sultan'ın desteği ile kızlar günün önemli bir bölümünü bale derslerine ayırdılar.

Pertevniyal Sultan yine en büyük ilgiyi oğlu Abdülaziz'e gösteriyordu. Oğlunu üzecek haberlerin duyulmaması için çeşitli önlemler alıyor ve Abdülaziz gerçeklere kolayca ulaşamıyordu.

Abdülaziz gençliğinde her ne kadar Batılılardan nefret ediyorduydu da tahta çıktıktan sonra Ali ve Fuat Paşalar kendisine Avrupa ile dostluk ilişkilerini geliştirmenin önemini anlattılar. Sonunda 1867'de Padişah, III. Napolyon'un davetini kabul ederek bir Avrupa gezisine çıktı. Programa göre önce Paris'e gitti, oradan da Londra'ya, Brüksel'e, Berlin'e ve Viyana'ya.

Abdülaziz'in bu gezisi dolayısıyla olmadık hikâyeler uyduruldu. Abdülaziz'i götüren gemi Toulon Limanı'na girerken toplar atılmış, Padişah, "Eyvah bizi topa tutuyorlar," diye geminin ambarına kaçmış. Bunun protokol gereği saygı atışları olduğunu anlatıp Padişah'ı güverteye zor çıkarmışlar.

Bu geziyle ilgili bir fıkra da şu: "Padişaha Kraliçe Eugénie ile karşılaştığı zaman ne yapması gerektiğini anlatmak istemişler, o da ben Fransızcadan anlarım, ne söyleyeceğimi bilirim," demiş. Abdülaziz Kraliçe ile karşılaştınca, "Toka, Kokona!" demiş.

(Toka, toka etmekten geldiği için Padişah o sözcüğü ‘bonjour’ anlamında kullanmış, ‘Kokona’yı da Abdülaziz Madam demek sanırmış.)

Bunlar için elbette gülmece yanı. Ne var ki, Abdülaziz bu gezisinde Avrupa’ya hayran kalmış, saraylar ve o çağın zenginliği Padişah’ın gözlerini kamaştırmış. Dönüşte de bunlardan esinlenerek yeni saraylar ve köşkler yaptırmış, Bakanlarla birlikte sofraya oturup yemek yemeye başlamış.

Yıl 1869. Fransızlar Süveyş Kanalı’nı yaptırmışlar. Kanalin açılışı dolayısıyla Mısır’da büyük bir tören düzenleniyor. Avusturya İmparatoru Franz Jozef ve III. Napolyon’un eşi İmparatoriçe Eugénie de törene davet edilmişler. Yolları İstanbul’dan geçiyor.

Eugénie iki yıl önce Paris’te Abdülaziz’i tanıdığı için İstanbul gezisine büyük önem veriyor. Padişahı bir de kendi ülkesinde görecek.

Süveyş Kanalı’nın da İ.Ö. 6. yüzyıla uzanan bir tarihi var. Önce Mısırlılar Kızıl Deniz’le Timsah Gölü ve Nil Nehri arasında ufak kanallar açarak Akdeniz’e tekneler geçirmişler. 8. yüzyılda bu kanallar işe yaramaz olmuş ve bir daha kullanılmamış.

19. yüzyılın ilk yarısında İskenderiye’de konsolos olarak bulunan Ferdinand de Lesseps (1805-1814) bu kanal işini yeniden ele almış. Hıdiv Sait Halim Paşa ile genç konsolos çok dost olmuşlar, Paşa da kendisine böyle bir girişimin gerçekleşmesi için doksan dokuz yıllık bir imtiyaz vermiş. Büyük bir ortaklık kurulmuş. Kanalin getireceği gelirlerin yüzde 75’inin Süveyş Kanalı ortaklığına, yüzde 15’inin Mısır’a, yüzde 10’unun da kuruculara, yani Ferdinand de Lesseps ile yakınlarına bırakılması kararlaştırılmış.

Sait Halim Paşa’nın ücretsiz çalıştırdığı yirmi bin Fellah köleyle kazılara başlamışlar. İngilizler hiç hoşlanmamışlar bu kanal işinden. 1863’te İsmail Paşa Hıdiv olunca, İngilizler köle çalıştırmanın yasak edilmesine dayanarak, Abdülaziz’den aldıkları bir fermanla kazıları durdurmuşlar. İngiltere ile Fransa arasında bu yüzden büyük bir gerginlik çıkmış, işte tam o sırada III. Na-

polyon İmparatoriçe Eugénie'nin dilekleri doğrultusunda Ferdinand de Lesseps'in imdadına yetişiyor. Fransızlar Fellahların yaptıkları işleri Fransa'dan getirecekleri makinelerle yapmayı üstlenmişler ve kazılar yeniden başlatılmış.

Peki İmparatoriçe Eugénie kimdir? Gerçek adı Eugénia Maria de Montijo de Guzman olan Eugénie, 1826'da İspanya'da Granada'da doğdu. Soylu bir aileden geliyordu. Teba Kontesi diye anılırdı. Paris'e geldi, güzelliği ile o dönemin en ünlü kadını oldu, peşinde sayısız hayranları vardı. Yıllar sonra Süveyş Kanalı'nı yapacak olan Ferdinand de Lesseps de bunların arasındaydı.

Eugénie çok hırslı bir kadındı, her isteğine ulaşmak için yapmayacağı şey yoktu. 1859'da III. Napolyon'la evlendi, imparatoru gittikçe artan etkisi altına aldı, Prusya'ya karşı savaşa girilmesinde de imparatoriçenin büyük rolü oldu. Ama Fransız Ordusu Sedan'da büyük bir yenilgiye uğrayınca Eugénie çareyi Londra'ya kaçmakta buldu. İmparator Almanlara esir düştü. Paris en ateşli devrim günlerini yaşadı. Komün yönetimi kuruldu. İmparatorluk artık çökmüştü. Askerler Komün'ü silah gücüyle dağıttılar, Komün'ü savunanlar tutuklandı ve kurşuna dizildiler. Almanlar III. Napolyon'u bir süre sonra salıverdiler, o da Londra'ya sığınmak zorunda kaldı, iki yıl sonra da orada öldü. Eugénie işte böyle felaketler getiren bir kadın olarak Fransız tarihine geçer... Bir daha Paris'e dönemez, 1920 yılında doksan dört yaşında Londra'da hiç tanınmayacak bir durumda yaşama gözlerini yumar.

Dönelim Eugénie'nin İstanbul gezisine. Halk ne hikâyeler uydurmamıştır onun için: "İmparatoriçe Abdülaziz'i beğendiği için İstanbul'a geldi, Paris'te Padişah'la baş başa kalamamıştı, Dolmabahçe'de olanlar oldu. Aslan Padişahımız ona Osmanlıların gücünü gösterdi," diye çeşitli yatak hikâyeleri anlatıldı. Bu hayal ürünü olayların resimleri de çizilmiştir, ama bunlar yok olup gitmiştir.

Eugénie'nin İstanbul'da olduğu günlerde Dolmabahçe Sarayı'nda konserler ve bale gösterileri de düzenlenir. Pertevniyal

Sultan şahane giysiler içinde olan imparatoriçeyi çok sevmiş ve ona Harem dairesini de gezdirmiştir. Saray'da düzenlenen bale gösterilerini Eugénie çok beğenir. Balerinler arasında Meyyâle ve Çeşmidil de vardır. Meyyâle on iki yaşındadır, Çeşmidil de on üç. İkisi de çok gelişmiş ve kendilerinden hiç beklenmedik başarılar elde etmişlerdir. Eugénie bu gösterilerden çok duygulanır. Gösteri bitince balerinleri yanına çağırır, Fransızca iltifatlar eder, genç kızlar hiçbir şey anlamaz ve gülümsemekle yetinirler. Valide Sultan çevirmen aracılığıyla imparatoriçeye, “Bunlar benim küçük kızlarım, ben yetiştirdim onları,” der. İmparatoriçe çantasından sekiz on yüzük ve takı çıkartarak Valide Sultan'a, “İzin verirseniz bunları kızlara hediye edeceğim, ileride bu mutlu günümüzü anımsarlar,” der.

Bu armağanlar kızlar için yaşamlarının en değerli takıları olur, onları hep çekmecelerinde ve çeyiz sandıklarında atlaslar içinde saklarlar.

Dönelim yine Osmanlı Sarayı'na... Abdülaziz Batı'da gördüğü saraylara özenerek saraylar, köşkler yaptırmış ama, Avrupa'nın endüstri devriminden ve sosyal düzeninden hiç etkilenmemişti. Tarihçiler onun döneminde saraylarda bin iki yüz kadın, üç yüz elli aşçı ve yamağı, dört yüz seyis ve ahır bakıcısı, dört yüz kürekçi ve kayıkçı, dört yüz muzika eri ve subay, iki yüz kuşbaz ve canbaz, iki bin hademe, üç yüzün üstünde kâtip, teşrifatçı ve mabeyincinin bulunduğunu anlatırlar. Saray'dan geçenlerin sayısı altı bin kişiyi bulmuştu.

Halk ise yoksulluk içindeydi. Bunlar Padişah'ın umurunda değildi. Dışarıdan alınan borçların tutarı 3.300.000, iç borçların tutarı da 2.000.000 kese altına yükselmişti. Bu borçlar için yılda 544.000 kese altın faiz ödeniyordu. İmparatorluk tam bir çöküntü içindeydi.

V

Meyyâle'nin Evlilik Serüvenleri

Geçen yıllar içinde Meyyâle büyümüş, on dört yaşına gelmişti. Pertevniyal Sultan öz kızı gibi sevdiği Meyyâle'ye bir koca aramaya başladı. Sececeği damat Padişah'ın güvenini kazanmış biri olmalıydı. Valide Sultan oğlunun bütün yakınlarını tanıır, onlarla zaman zaman bir araya gelirdi. Deneyimsiz bir genci Meyyâle'ye yakıştıramıyordu. Damat olgun, kültürlü, ince zevkli, zarif bir kişi olmalıydı.

Valide Sultan'ın aklına Nevres Paşa gelir. Nevres Paşa, on bir yaşında Pertevniyal Sultan'ın dairesine gönderilmiş ve onun elerinde büyümüştür.

Vezir Mehmet Nevres Paşa adıyla tarihe geçen Nevres Paşa 1826'da İstanbul'da doğar, çocukluğu Beşiktaş'ta geçer. On bir yaşında kendisini Enderun-u Hümayun denen Saray okuluna verirler. Bir rastlantı olarak II. Mahmut'la karşılaşır. Padişah bu çocuğun zekâsına ve efendiliğine hayran olur, kendisinin Şehzade Abdülaziz Efendi'nin hizmetine verilmesini emreder. Abdülaziz Efendi daha yedi yaşındadır, o da on bir. Birbirleriyle çok anlaşır, arkadaş olurlar, birlikte eğitim görürler. Pertevniyal Sultan da bu çocuğa büyük yakınlık gösterir.

1839'da II. Mahmut ölüp de yerine Abdülmecit geçince Nevres Efendi Şehzade'nin dairesinden alınır ve yeniden Enderun okuluna gönderilir, orada Arapça ve Farsça öğrenir ve musıkî eğitimi görür. Bir süre sonra hocası Kemanî Rıza Efendi'nin rızasıyla evlenir.

Aradan yıllar geçer, Nevres'in Şehzade Abdülaziz'le dostluğu uzaktan yakından devam eder. Abdülaziz artık büyümüştür, 1855'te Nevres Efendi'nin yine kendi dairesine verilmesini ister

ve Pertevniyal Sultan'ın desteğiyle Nevres Efendi çocukluk arkadaşının dairesine döner.

1861'de Abdülaziz padişah olunca da Nevres Efendi'yi İkinci Mabeyinci olarak yanına alır. Ne var ki, Padişah'la çocukluk arkadaşı arasındaki ilişkiler zaman zaman gerginliklere yol açar. Çünkü Nevres Efendi Padişah'la senli benli konuşur, herkesin içinde Padişah'a protokol kurallarına hiç uymayacak laubali davranışlarda bulunur. Abdülaziz artık onun çocukluk arkadaşı değildir, kocaman bir Padişah olmuştur, bu laubaliliklerden hiç hoşlanmaz ve Nevres Efendi'yi Çatalca Kaymakamlığı'na atar. Bu bir cezadır, ama Abdülaziz en yakın arkadaşını Çatalca'ya sürmenin acısı içindedir, iki hafta sonra kendisini geri çağırır ve Saray'ın Ahırbaşılığına getirir.

Nevres Efendi bu görevde de ancak yedi ay kalır, Abdülaziz yine hoşgörülü olmuştur. Nevres Efendi'yi önce Üçüncü Mabeyinci yapar, sonra da Rumeli Beylerbeyliğine atar. Nevres Efendi otuz beş yaşında korgeneral düzeyinde sivil paşalığa yükselir. Paşa'yı daha sonra Meclisi Vâlâ üyeliğine getirir. Ama iki eski arkadaş ne zaman bir araya gelseler bir olay çıkar, birbirlerini kırarlar. Bir ara Hünkâr kendisini Sadrazam yapmaya karar verir ama, "Yine en yakın arkadaşını Sadarete getirdi," derler diye korkar ve Yusuf Kâmil Paşa'yı Sadrazam yapar. Abdülaziz çok onurludur, laubalilikten hiç hoşlanmaz, ama arkadaşına da çekmediği acı kalmaz. Onu bir ara Bursa Mutasarrıflığına atayarak İstanbul'dan uzaklaştırır, sonra pişman olur, Vezir rütbesiyle Maliye Nâzırlığına getirir, iki kez Maliye Nâzırı yapar. Günün birinde Paşa'nın sakalını beğenmez, zorla kestirir, kendisine kaddın giysileri giydiren eğlenir, sonra yeniden sakal bıraktırır.

Bir gün vapurla Heybeli Ada'ya giderlerken Paşa'yı arkasından itip denize düşürür, Nevres Paşa denizde çırpındıkça kahkahalarla güler, eğlenir. Çünkü Zatışâhâneleri bu tür şakalardan çok hoşlanmaktadır. Nevres Paşa ise eski arkadaşının bütün bu soğuk şakalarına katlanmak zorundadır.

Nevres Paşa gerçekte çok zarif, duygulu, içkiye bayılan, müzik seven, beste yapan bir insandır.

Nevres Paşa'nın eşinden çocuğunun olmaması Pertevniyal Sultan'ı çok düşündürmüŝ ve onu Meyyâle ile evlendirmeye karar vermiştir. Valide Sultan bu niyetini Abdülaziz'e açar.

Padişah, "Aralarında çok yaş farkı var, bilmem ki, uyuŝurlar mı?" diyecek olur.

Valide Sultan, "Otuz bir yaş çok mu aslanım," der, "evlenince anlaŝırlar. Nevres'in karısı da kısır, adama yazık oluyor, kırk beş yaşına geldi, hâlâ bir çocuk sahibi olamadı."

Sonra Valide Sultan bu kararını Meyyâle'ye bildirir, kız çok bozular, onun kafasında hep kendi yaşlarında bir şehzade imajı vardır. O yaşa kadar hiç kimseyi görmemiŝ ve sevmemiŝtir. Gördüğü erkekler yalnız haremağalarıdır. Kırk beş yaşında bir paŝayla evlenmek aklının hiç almayacağı bir ŝeydir. Ama canı gibi sevdiği Valide Sultan'a da karşı çıkamaz.

Gözyaşları içinde öz annesi şuhucihan Hanım'a koşarak, "Anneciğim," der, "Valide Sultan Hazretleri beni Nevres Paşa'ya vermek istiyormuŝ. Dünyam yıkıldı, söyler misiniz ne yapabilirim?"

"Ne diyorsun kızım, nasıl olur? O senin baban yaşında adam. Kaç senedir biliriz, hep hikâyeleri anlatılır. Padişah efendimizin has adamıdır, çocukluk arkadaŝıdır. Karısını çok severmiş, o yüzden hiçbir cariyenin yüzüne bakmazmıŝ, çoluğu çocuğu da yokmuş, iyi keman çalarmıŝ, hep duyarız. Ama o nasıl senin kocan olur. Haremağalarından duydum, Padişah efendimiz bir gün ona kadın elbiseleri giydirip çok eğlenmiŝ. O nasıl erkekmiŝ öyle?"

"Ben hiç bilmiyorum anneciğim."

"Hatırladım şimdi, bir ara Maliye, sonra da Maarif Nâzırlığı yapmıştı. Padişah efendimiz onu bir tutar, bir bırakır, çok laubali bir adammıŝ. Son zamanlarda pek adı geçmedi, hastaymış dediler. Meyyâle, sen nasıl evlenirsin onunla?"

"Ne yapayım anneciğim, siz gidin Valide Sultan'ın ayaklarına kapanın, eteklerini öptün, o sizi kırmaz, Meyyâle istemiyor Nevres Paşa'yı deyin."

"Nasıl derim kızım? Valide Sultan uygun görmüŝse ona na-

sıl karşı geliriz? O bizim velinimetimiz. Ben yapamam öyle şey. Ona karşı gelemem, direnemem. O ne isterse o olur. Her şeyde bir hayır vardır benim canım kızım. Ne diyeyim dert veren dermanını da verir. Başa gelen çekilir. Kaderde varsa görülür.”

Meyyâle Valide Sultan’a hayır diyecek gücü kendinde bulamıyordu ve hüngür hüngür ağlıyordu. Anasına sarılarak göz yaşlarını içine dökmeye çalıştı.

Nevres Paşa varlıklı bir devlet adamıydı. Üç kez nâzır olmuş, vezir derecesine yükselmiş, sayısız nişanlar, ödülleri, hediyeleri almıştı. Avusturya İmparatoru Franz Jozef İstanbul’a geldiğinde Nevres Paşa’nın sohbetlerinden çok hoşlanmış ve kendisine bir inci tespih vermişti. Ölümünden sonra bu tespihin 1000 altına satıldığı anlatılır. Türkiye’de ilk kez posta pulları onun döneminde kullanıldı.

Paşa’nın Beşiktaş’ta bir konağı vardı, Nâzır olduktan sonra bu konağı bırakarak Kanlıca’da, o dönemde muazzam sayılan bir kâşane yaptırdı. O yılların sadrazamlarından Ali ve Fuat Paşalarla ve şair Ziya Paşa ile dosttu. Çok keyifli rakı içer, espriler yapar, fıkralar anlatırdı, hazırcevaplığı ile de çok sempati toplardı.

Valide Sultan bir gün kendisini Dolmabahçe Sarayı’ndaki dairesine çağırtdtı. Nevres Paşa o dönemde Saray’da Başmabeyinci idi. Pertevniyal Sultan,

“Bak Nevres,” dedi, “artık yaşın ilerledi. Çoluk çocuk sahibi olman gerek. Bu böyle gitmez. Ben seni kendi ellerimle evlendireceğim. Biliyor musun kimi buldum? Bizim Meyyâle’yi. Çocukken Saray’da görürdün, hani Yusuf İzzettin’e arkadaş olsun diye almıştım. Bak şimdi o on dördüne bastı. Görgülü, kibar, müzikten anlar, bale yapar... Tam seveceğin bir kız oldu. Biraz hırçındır ama, kabahat bende, bir dediğini iki etmedim. Bundan sonra onu yetiştirmek sana düşüyor. Ne dersin? İster misin?”

Nevres Paşa’nın kafasından kaynar sular döküldü. Şaşırtdı ne söyleyeceğini. Hiç böyle bir şey aklına gelmemişti.

“Evet, tabii, elbette, nasıl emir buyurursanız,” diye kekeleydi.

Paşa soğuk terler döküyordu. Yıllardan beri cinsel konularla pek ilgili değildi. O, kendi çevresindeki dostlarıyla yârenlik

ediyor, rakısını içiyor ve keyfine bakıyordu. Kadınlar onu çok güzel buluyorlardı, ama bu onun umurunda değildi. O defteri çoktan kapatmış gibiydi. Üstelik hastaydı da, karnı şişiyor ve sancıyordu. Doktorlar buna karaciğer demişlerdi ama, o buna fazla önem vermemiş, “Gaz sancısıdır,” deyip geçmişti.

Bunları nasıl anlatabilirdi Valide Sultan’a. İstemediği yeni bir göreve atanmanın burukluğu içinde heyecansız bir sesle,

“Emredersiniz Valide Sultanım,” diyebilirdi. “Ama bilmem ki Meyyâle bunu ister mi?”

Valide Sultan, “İster, ister,” dedi. “Ben kendisiyle görüştüm, çok memnun oldu. Haydi Nevres, sen düğün hazırlıklarına bir giriş bakalım...”

Yapılacak bir şey yoktu. Nevres Paşa kara kara düşünmeye başladı. Nikâh ve düğün Kanlıca’daki kâşanede yapılacaktı. Yirmi yıllık karısı bu ikinci evlilik işini nasıl karşılayacaktı? Ona da yazıktı, kendisine de. Paşa, “Valide Sultan böyle emir buyurdular,” diye bunu karısına anlatmaya çalıştı, terler döktü. Karısı çok kaprisli ve gerilimli bir kadındı, ama bu kez, “Ne yapalım bu bir ferman sayılır. Boynumuz kıldan ince. Kader böyleymiş. Allah sana kolaylık versin,” demekle yetindi ve gözlerinden akan yaşları kocasından saklamaya çalıştı.

Nevres Paşa’nın evlenmeye karar vermesi Babiâli’de ve Saray çevrelerinde büyük söylentilere ve yorumlara yol açtı. Yakın arkadaşları,

“Nevres,” dediler, nasıl olacak bu iş? Haydi hayırlısı. Sen kendine güvendikten sonra sorun yok!”

Nevres Paşa’nın bütün eski tatlılığı, şakacılığı, kahkahaları kaybolmuş, asık suratlı bir adam olmuştu. Bunu belli etmemeye çalıştı ve gülümsemekle yetindi.

Düğün bir perşembe günü yapılacak ve nikâhı Şeyhülislam efendi kıyacaktı. Bütün ünlü kişilere Saray arabalarıyla davetiyeler gönderildi. Saz takımları, hanendeler, sazandeler, köçekler, taklitçiler çağrıldı. Valide Sultan, cariyeler, Meyyâle, annesi Şuhucihan Hanım, Çeşmidil kapalı arabalara yerleştiler. Boğaz’ın bir kıyısından öbür kıyısına o yıllarda Şirketi Hayriye vapurları

işliyordu. İngiltere'ye ismarlanan iki yandan çarklı bir araba vapurunun o yıl deneme seferleri yapıyordu. Vapur Dolmabahçe Sarayı'nın rıhtımına yanaştı. Arabalar gemiye yerleştirildi. Herkes heyecan içindeydi. İlk kez hiç arabadan inmeden karşı kıyıya geçeceklerdi. Bereket deniz sakindi. Çığlıklar ve kahkahalar içinde Üsküdar'a yanaşıldı. İskelede halk birikmiş arabaların çıkışını seyrediyordu. Türlü coşkunkluklar ve alkışlar içinde arabalar kıyıya çıkıp Kanlıca'ya doğru yol aldılar.

Valide Sultan Meyyâle'ye zengin çeyiz takımları hazırlamıştı. Neler yoktu ki? Belki otuz kat iç çamaşırı, sofrta takımları, Bohem bardaklar, keten ipliğinden dokunmuş kumaşlar üzerine işlenmiş nakışlar, sırmalı peşkirler, Hindistan'dan gelmiş şallar, lahur şalından içi astarlı hırkalar, ipek bel şalları, Acem şalları, nadir kumaşlardan yapılmış kenarları gümüş ve altın tellerle işlenmiş entariler, atlas üzerine gümüş sırmalarla işlenmiş seccadeler, kahve fincanları ve gümüş zarflar, çay takımları, işlemeli peçeteler, üzeri yağlıboya resimli Fransız tepsileri, Rus semaverleri, işlemeli başörtüleri, yağmaklar, feraceler, yerli kadife terlikler, gülâbdan, çeşmibülbüller, Bosna sahanları, leğen, ibrik, loğusa şerbeti için sürâhi... Daha neler, neler.

O çağda büyük köşklerde, konaklarda çeyizler düğünden önce bir salonda sergilenir, konu komşu ve bütün aile dostları çeyiz eşyalarını görmek için eve davet edilirmiş.

Musahipzâde Celâl şöyle bir hikâye anlatır: “Bir Bağdat Valisi varmış, varını yoğunu kızının çeyizine harcamış. Geleneklere uyararak da konağın kapılarını meraklılara açmış. Çeyizi görmeye gelenler arasında yaşlı bir cadı karı varmış. Çıkarken dudak bükerek, ‘Bunlar hep gösteriş,’ demiş. Paşa bunu duymuş, ‘A be kadın,’ demiş, ‘neyi beğenmedin?’ Kadın da salonun ortasında duran bir altın mangalı göstererek, ‘A Bağdat Paşası, a Bağdat Paşası,’ demiş. ‘Hani ya o altın mangalın maşası?’”

Dönelim yine Meyyâle'nin çeyizine. Bütün eşyalar el işi sandıklara yerleştirilmiş ve düğünden birkaç gün önce köşke gönderilmişti.

Nevres Paşa köşkte düğün alayının gelmesini bekliyordu.

Sokaktan köşkün merdivenlerine kadar kırmızı halılar serildi. Paşalar, Padişahın yaverleri, haremağaları da kapı önündeydiler. Nevres Paşa vezir elbiselerini giymiş, nişanlarını takmış, dostlarıyla şakalaşıyor ve soğukkanlı olmaya çalışıyordu. Sonunda arabalar görüldü. Gelini taşıyan arabanın kapısını köşkün haremağası açtı. Nevres Paşa arabanın önüne gelerek gelinin inmesi için elini uzattı. Meyyâle nazlı nazlı arabadan indi, duvağını takmıştı. Düğün telleri yüzünün iki yanından topuklarına kadar uzanıyordu. Çil altınlar serpilmeye başladı. Çocuklar paraları kapışmak için gelinle damadın ayaklarına üşüştüler. Bir yandan da 'bando-mızıka' bir düğün marşı çalıyordu. Ağır adımlarla köşke girildi. Bütün 'vekilivüzera' oradaydı. Şeyhülislam Efendi Meyyâle ile Nevres Paşa'nın, geleneklere uyarak nikâhını kıydı... Meyyâle utancından hep yerlere bakıyordu. Düğüne dünyanın hediyesi gönderilmişti. Salon tıklım tıklım doluydu. Marşlardan sonra fasıl heyeti çalmaya başladı. Nevres Paşa'nın bestelerinden sonra köçekçeler, hicazkâr kürdiler, hüseyiniler... Fasil sabahlara kadar devam etti.

Bu tantanalı düğün gününden bir hafta sonra Meyyâle Nevres Paşa'ya bu evliliği sürdüremeyeceğini anlattı. Bu kararın nedeni hakkında da yakınlarına hiçbir şey söylemedi. Paşa olgun adamdı, genç eşine karşı büyük anlayış gösterdi. Ama çok üzgündü.

"Pekâlâ Meyyâle Hanım," dedi, "siz nasıl uygun görüyorsanız öyle yapalım. İkimiz de zaten bu evliliği pek istememiştik. Yalnız, durumu Valide Sultan hazretlerine nasıl arz edeceğiz, bilemiyorum."

Meyyâle,

"Ben Valide Sultan'la konuşurum. O da anlayış gösterir," dedi.

Ertesi gün en değerli ve en çok sevdiği eşyalarını ve takılarını, getirdiği çeyiz sandıklarından birine yerleştirdi. Gözlerinden yaşlar boşandı. Bütün gençlik hayalleri yıkılıp gitmişti. Kendisini teselli eden tek şey yine bâkire olarak Saray'a dönmesiydi.

Gerçekten de Valide Sultan Meyyâle'ye büyük anlayış gösterdi.

“Üzülme kızım,” dedi, “böyle olacağını hiç tahmin edemedim. Biraz dinlen, aradan bir süre geçsin, sana daha uygun birini bulacağım. Hele asabın bir düzelsin. Her şeyde bir hayır vardır.”

Meyyâle yeniden Saray’daki dairesine yerleşti. Cariyeler ve haznedarlar kendisini teselli etmeye çalıştılar. Saray’da kendisini avutacak yeni uğraşlar buldu. Valide Sultan, Meyyâle’nin Saray’daki derecesini haznedarlığa yükseltti.

Haznedarlık Osmanlı Sarayı’nda kızlara ve kadınlara verilen bir derecedir, bunun parasal işlerle hiçbir ilgisi yoktur. Saray düzenini bilmeyenler bunu kolayca karıştırabilirler. Haznedarları padişah doğrudan güzel kızların arasından seçer. Her padişah Saray’da kendisine göre on beş yirmi kadına bu dereceyi verir.

En yüksek derecede Haznedar Usta vardır. O, yönetimle ilgilendir. Saray’daki kıymetli eşyaların olduğu odaların anahtarlarını o saklar, bütün kadınlara, yani cariyelere, kalfalara ve ustalara o emir verir. Haznedar Usta’nın altında ikinci, üçüncü, dördüncü haznedarlar yer alır. Onların altında da sıradan haznedarlar bulunur. Üst derecedeki haznedarlar padişahın yanına her zaman rahatça çıkabilirler. Haznedarlar hünkârın dairesi önünde nöbet tutarlar.

Meyyâle’nin haznedarlığa yükselmesi kendisini çok mutlu etti ve evlilik denemesinin acılarını biraz unutturdu.

Aynı olay Nevres Paşa’yı da çok sarstı ve yıktı... Paşa’nın kahrın ağrıları gittikçe arttı ve artık kendinde çalışma gücünü bulamadı. 1871 Ağustosunda görevinden istifa etti. Doktorlar siroz teşhisi koydular ve hemen Viyana’ya gitmesini önerdiler. Nevres Paşa 1872 Kasımında doktorların sözüne uyarak Viyana’ya gitti. Ama hastalığı çok ilerlemişti. yirmi gün sonra orada öldüğü bildirildi. Cenazesi İstanbul’a getirildi ve büyük bir törenle toprağa verildi. Nevres Paşa’nın kırk altı yaşında ölümü bütün İstanbul’da büyük üzüntü yarattı. Mabeyindeki ve Babıâli’deki eski arkadaşları aylar boyu bu acıyı unutamadılar. İçki sofralarında onun anısına kadehler kaldırıldı. Valide Sultan da çok üzgündü. Biraz suçluluk duygusuyla yüreğinin sızladığını söylemek çok abartılı olmaz.

Ya Meyyâle? “Keşke kendisini bu kadar yakından tanımasaydım,” dedi. “Çok babacan, ince ruhlu, duygulu bir adamdı. Onda ben bir baba sevecenliği bulmuştum. Zavallı ne kadar da hastaymış, belli etmemeye çalıştı. Çok yazık oldu!...”

Aradan birkaç yıl geçti. Meyyâle on yedisine bastı. Uzun sarı saçları, yeşil gözleri, ince uzun bacakları ve boyuna uygun vücuduyla bir manken gibiydi. Bütün cariyeler onun güzelliğini, zarıflığını ve topladığı sevgiyi kıskanıyorlardı. Meyyâle Kafkasya’dan esen bahar rüzgârlarının Dolmabahçe’ye getirdiği bir nazlı bulut gibiydi. Çeşmidil ise o yıl on sekiz yaşındaydı. O da harika bir Ubih güzeli olmuştu. Abdülaziz onu yanından ayırmadı ve derecesini haznedarlığa kadar yükseltti.

Valide Sultan Meyyâle’yi mutlu edemediği için çok üzgündü. Aklına koymuştu bir kez, mutlaka onun beğeneceği bir erkek bulacaktı. Mabeyinde çalışanları hep bu gözle inceledi ve değerlendirdi. Bu kez de Mehmet Atıf Bey’i gözüne kestirdi. Atıf Bey 1836’da İstanbul’da doğmuştu, yani Meyyâle’den yirmi bir yaş büyüktü. Yaşı Meyyâle’nin yaşına uygun sayılırdı. Valide Sultan’ın Atıf Bey’in annesiyle çok eskilere dayanan bir dostluğu vardı. İkisi de II. Mahmut’un sarayında yetişmişlerdi. Atıf Bey’in annesi II. Mahmut’un haznedarlarından, yani, Padişah’ın yakını olmuştu. Pertevniyal Sultan II. Mahmut’un eşi olunca da Atıf Bey’in annesini hiç küçümsememiş ve Saray’ın bu iki güzel kadını birbirleriyle çok iyi anlaştırmışlardı.

Atıf Bey’in annesi on yedi yaşına gelince Saray’dan çıkarılarak üst düzeyde bir müdürle evlendirildi ve Atıf Bey dünyaya geldi. İyi bir eğitim gören Atıf Bey önce Meclisi Vâlâ Kaleminde (devlet memurlarının yargılandığı dairede) çalıştı, sonra da Mabeyin’de görev alarak başkâtipliğe kadar yükseldi.

Atıf Bey’in başkâtipliği sırasında geçen, şöyle bir olay anlatılır: 1875’te ikinci kez sadrazamlığa getirilen Ahmet Esat Paşa üç ay kadar bu görevde kaldıktan sonra Abdülaziz kendisini görevden alıp yerine Mahmut Nedim Paşa’yı sadrazam yapmaya karar verir. Ama bunu doğrudan kendisine söylemeye de çeki-

nir. Başkâtip Atf Bey'i çağırarak Esat Paşa'dan mühri hümayunu geri almasını söyler. Atf Bey Sadrazam'ın yakın arkadaşı olduğu için çok güç bir durumda kalır, ama emir emirdir, bunu uygulaması gerekir. Bir akşam yemekten sonra Sadrazamın İhlamur'daki konağına gider. İki arkadaş oturup sohbet etmeye başlarlar. Esat Paşa bir ara sadaret işlerinin ne kadar güçleştiğini anlatır. Bunu fırsat bilen Atf Bey de, "İşte şevketlu efendimiz de sizi bu güç durumdan kurtarmak için mühri hümayunun alınmasına bendenizi memur etti," der. Esat Paşa fena halde bozular, ama hiç itiraz etmeden mührü koynundan çıkartıp Atf Bey'e teslim eder.

Valide Sultan Atf Bey'i, görevi dolayısıyla sık görmeye başlayınca, "Ah, keşke Meyyâle'yi Atf'a verseydim," diye yakınır. Bu düşüncesini bir gün Abdülaziz'e açar, o da, "Ya, iyi olurdu. Biz Nevres'i düşünmekle hata ettik," der. Valide Sultan bu olumlu davranıştan sonra Meyyâle'ye Atf Bey'den söz eder, onun ne kadar yakışıklı ve zarif bir adam olduğunu anlatır. Meyyâle'nin de bu işe akli yatar. Nevres Paşa'yla evliliğinin yarattığı mutsuz havadan kurtulmak için de Valide Sultan'a,

"Olur efendim," der, "siz uygun görüyorsanız mesele yok, ama kendisini yakından görmek isterim."

Bunun üzerine ertesi gün Valide Sultan Meyyâle'yi dairesine getirip bir köşeye oturtur. Atf Bey'i de o sırada, bir konuyu görüşmek için dairesine çağırır. Damat ve gelin adayları birbirleriyle orada karşılaşır. Valide Sultan Atf Bey'den çeşitli konularda bilgi ister, Meyyâle de böylece kendisini biraz tanımış olur. Atf Bey geri adımlarla odadan çıktıktan sonra Valide Sultan,

"Meyyâle," der, "nasıl buldun Atf Bey'i?"

Meyyâle bir iki yutkunduktan sonra,

"Valide Sultanım," der, "çok yaşlı değil mi?"

Atf Bey o zamanlarda otuz sekiz yaşındadır, Meyyâle ise on yedi.

Valide Sultan,

"Anladım kızım," der, "sen Atf Bey'i beğenmedin. Ama ben sana istediğin gibi bir koca bulacağım."

Valide Sultan bozulur ama, Meyyâle'ye yeni bir eş aramaktan da vazgeçmez.

Ya Atf Bey ne olur? Bir süre sonra Hazine-i Hassa Nâzırlığına getirilir. Abdülaziz devrildikten sonra Atf Bey görevden alınır, önce Amasya mutasarrıflığına, sonra da Karesi valiliğine atanır. Emekliye ayrıldıktan sonra da Horhor'daki konağına çekilir, "Hatıra-ı Atf" adını verdiği anılarını yazar, 1919'da da sıkıntılar içinde ölür.

Dönelim Meyyâle'ye... Valide Sultan bu kez de ona yine Mabeyin'de çalışan yirmi sekiz yaşında yakışıklı bir genci önerir. Hasan Hilmi adındaki bu genç, Valide Sultan'ın uzun yıllar hizmetinde bulunmuş Su Nâzırı Musa Paşa'nın oğludur. Peki, ya bu Musa Paşa kimdir?

8 Muharrem 1278 (1862) Salı günü *Tercüman-ı Ahval* gazetesinde şöyle bir tayin kararı yayınlanır:

"Su Nâzırı izzetlü Halit Beyefendi mabeyini hümayun tarafından başka bir hizmete tayin buyrulmuş olduğundan bu göreve devletlu, ismetlu Valide Sultan Hazretlerinin kahvecibaşısı Musa Ağa tayin edilmiştir (28 Cemaziyül evvel 1278)."

Demek ki zatışâhâne, validesinin kahvecibaşısını Su Nâzırlığına getirmiştir. Musa Ağa Nevşehirli'dir. Günün birinde İstanbul'a gelmiş ve Saray'da önce kapıcılar kethüdalığına atanmış, sonra da kahvecibaşı olmuştur. Su Nâzırı olunca, paşalığa terfi etmiş, bir ara da Sürre Emirliğine atanarak hac kfilesini Mekke'ye götürmüştür. İşin ilginç yanı o dönemde bir insanın kapıcılar kâhyalığından kahvecibaşılığa, oradan da bakanlığa yükselebilmesidir.

İstanbul'da su sorunu o dönemde de vardı. II. Osman, III. Ahmet, I. Mahmut, III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında yapılmış olan bentlerden gelen sular kente yetmiyordu. Abdülaziz Musa Paşa'dan buna çare bulunmasını istedi. Su Nâzırlığına atanan kahvecibaşı Musa Paşa'nın bu konuda herhalde hiç teknik bilgisi yoktu. Yaptığı araştırmalar sonunda Belgrad Ormanı'nda Şeytan Deresi üzerinde bir bent yapılmasına karar verdi. Bu amaçla bendin yapılacağı yere taş getirtti, ama sonra Terkos Gö-

lü projesi ele alındığı için Şeytan Deresi bendinden vazgeçildi. Abdülaziz devrildikten sonra da Abdülhamit o taşlarla Büyükdere rıhtımını yaptırdı.

Musa Paşa'nın çok ilginç bir yaşamöyküsü vardır. Paşa dört kez evlenmiş ve on bir çocuğu olmuştur.

Birinci eşi Abdülhamit'e ders veren Zeynel Abidin Efendi'nin kızı Esmâ'dır. Esmâ Hanım dört erkek çocuk doğurur. Bunlardan biri de Hasan Hilmi'dir. Ne var ki Esmâ Hanım dördüncü çocuğunu doğururken filibite yakalanır ve o çağın koşulları içinde bir türlü iyileşemez. Musa Paşa o zamanlar gençtir, Esmâ Hanım ise gençliğini gerilerde bırakmıştır, üstelik de yataktan kalkacak halde değildir.

Bir gün Paşa'ya,
“Musa Ağa,” der, “benden artık hayır yok, sen evlen, keyfine bak...”

Musa Paşa buna çok sevinir, ama bir yandan da,
“Yok, Esmâ, yok,” der. “Benim gözüm senden başka kimseyi görmez.”

Gerçekte durum hiç de öyle değildir. Musa Paşa konakta odalık Lâlûfer'le kırıştırmıştır. Lâlûfer'in de Esmâ Hanım'dan ödü patlamaktadır. Paşa Esmâ Hanım'ın bu tatlı önerisini duyar duymaz Lâlûfer'in odasına koşar,

“Kız,” der, “sevin artık, gözümüz aydın. Esmâ evlenmemize izin verecek!”

Lâlûfer,

“A...” der, “ben öyle şey yapamam, hanımefendi benim velinimetimdir. Kocasını elinden alamam.”

“Sen ne diyorsun Lâlûfer, sen beni onun elinden almıyorsun ki, o yine benim karım, bana dört çocuk doğurdu.”

“Canım paşam, sonra ben bir daha Esmâ Hanımefendi'nin yüzüne bakamam.”

“Bakma öyleyse, onu bir daha göremeyeceksin ki. O alt katta kalacak, sen üst katta.”

Bunun üzerine Lâlûfer üst kata yerleşir, Esmâ Hanım ölünceye kadar alt kata inmez. O ölünce de evlenirler.

Paşa'nın Lâlûfer'den üç çocuğu olur, ama Paşa hızını alamamıştır, bir süre sonra üçüncü bir kadın alır: Emsal Hanım. Paşa'nın ondan bir oğlu ve bir kızı olur. Onunla da yetinmez birkaç yıl sonra Fikriyar Hanım'la evlenir. O da Paşa'dan iki çocuk doğurur. Böylece Musa Paşa'nın çocuklarının sayısı on bire ulaşır.

Valide Sultan'ın Meyyâle'ye uygun gördüğü Hasan Hilmi 1847'de doğmuş ve on yedi yaşında Beşiktaş Rüştiye Mektebi'ni, yani Beşiktaş ortaokulunu bitirmiştir. Okulu bitirdiği yıl babası Musa Paşa Su Nâzır'dır. Diplomasındaki notlarına göre en yüksek notu coğrafyadan almıştır. Okulda Arapça ve Farsça da okumuştur. Biyografisinde belirtildiğine göre, *Gülîstan*'a kadar Farsça eğitim görmüş ve okuldan başşahadetname ile (diplomayla) çıktıktan sonra bir yıl da Mahreci Aklâm'a (kâtiplik okuluna) devam etmiştir.

Hasan Hilmi hemen o yıl Meclisi Vâlâ'nın Mazbata Odası'nda 30 kuruş maaşla göreve başlar. Bu göreve gelmesi elbette babasının desteğiyle olmuştur, ama babasının bakanlığına karşın eline geçen para en alt düzeyde bir memur aylığıdır. Sekiz yıl orada 280 kuruş maaşla çalıştıktan sonra, başarılarından dolayı aylığı birden 12.500 kuruşa yükselir, Osmanlı nişanları alır ve Mabeyni Hümayun'a atanır. Valide Sultan kendisini işte o sıralarda görmüş ve beğenmiştir.

Valide Sultan, Meyyâle'yi Hasan Hilmi Bey'le evlendirme düşüncesini ilk önce Şuhucihan Hanım'a açar. Meyyâle'nin annesi bu tasarımı çok iyi karşılar. Meyyâle ile Hasan Hilmi Bey arasında sadece on yaş fark vardır. Şuhucihan Hanım da bir pencere arkasından Hasan Bey'i görür ve çok beğenir. Hasan Bey tam onun istediği gibi hoş ve yakışıklı bir delikanlıdır. Babasını da kahvebaşıcılığı döneminde uzaktan görmüştür. Meyyâle evlenirse Şuhucihan'a da yeni bir evlilik umudu belirecektir. Neden olmasın? O daha kırk yaşında bile değildir. Saray'da kendine göre bir eğitim görmüş, çok zarif bir kadın olmuştur. Valide Sultan'la konuşurken yeni umutlara kapılır,

“Valide Sultan Hazretleri,” der, “aman şu işi bir an önce gerçekleştirilelim. Meyyâle ile bir konuşalım bakalım, mutlaka razı

olacaktır. Çeyizi de hazır. Padişahımız efendimiz buna ne derler acaba?”

Valide Sultan,

“Ben aslanıma bundan biraz söz ettim, çok iyi karşıladi. O da Hasan Hilmi’yi çok beğeniyormuş,” diye karşılık verir.

Gerçekte Valide Sultan oğluna Hasan Hilmi’den söz ettiği zaman Abdülaziz çok gülmüş ve şöyle demişti:

“Valideciğim, Hasan’ı ben de beğenirim elbette. Musa Paşa’nın bunca yıldır bize hizmetleri olmuştur. Gülmemin sebebi şu: Dört beş yıl önce, Ali Paşa’nın son sadrazamlığı sırasında bir gün Hasan Bey benim karşımda bulunuyordu. Odamda başka kimse yoktu. Ali Paşa’dan çok sıkılmıştım, ‘Allah beni bu adamdan kurtarsın!’ diyecek oldum, Hasan Bey de bana, ‘Efendimiz, her şeye muktedirsiniz, onu da azil ediverin gitsin,’ demez mi! ‘Be hey gafil, ben senin kadar bilmez miyim? Onu azil edeyim de yerine kimi koyacağım. Çık dışarı,’ diye bağırdım. Çok üzüldü. Sonra gönlünü aldım.”

Abdülaziz Valide Sultan’a Hasan Bey’le ilgili bir olay daha anlatmıştır, o da şöyledir: Bir gün Ali Paşa Saray’a gelmiş, ama ‘serkurena’ denen Mabeyin görevlisi kapıda kendisini karşılamamış. Ali Paşa biraz bozulmuş ve Mabeyin’e girmeyerek bahçede dolaşmaya başlamış. Meğer Abdülaziz o sabah, ‘serkurena,’ Hasan Hilmi Bey’e odasında talimat veriyormuş, gecikme bu yüzden olmuş. Hasan Hilmi Bey Sadrazam’ın geldiğini öğrenince doğru bahçeye koşmuş, Ali Paşa’dan özür dilemiş, o da, “İsabet oldu,” demiş, “güller ne güzel açmış, onları seyrediyordum.”

Hasan Hilmi Bey bu olayı sonra Padişah’a anlatmış, Abdülaziz, “Benim yanımda olduğunu söyleseydin,” deyince Hasan Bey, “Aman efendim, öğünmek gibi olurdu,” diye karşılık vermiş.

Valide Sultan oğlunun bu anlattıklarından çok mutlu olur ve, “Tamam,” der, “bu iş olacak demektir.”

Bundan sonra sıra gelir konuyu Meyyâle’ye açmaya. Önce Şuhucihan Hanım kızını bir yoklar ve Meyyâle’nin çok yatkın olduğunu görür. Sonra Valide Sultan gelin adayını kendi daireesinde Hasan Hilmi Bey’le karşılaştırır. Meyyâle bir de bakar ki,

rüyalarındaki gibi bir genç. Ama yine de biraz naz eder, ağırdan alır, “Hele bir düşüneyim anneciğim,” der. Gerçekte düşüneceği hiçbir şey yoktur. Kararını vermiştir. Hasan Hilmi ile evlenecektir. O gece yatağında sabaha kadar Hasan Hilmi’yi düşünür ve kendini onun kollarına bırakır.

Bu ilk yoklamalardan sonra Valide Sultan eski kahvecibaşı Musa Ağa’yı dairesine çağırır. Musa Ağa bu daveti biraz kuşkuyla karşılar. Aklına hep kötü olasılıklar gelir. Acaba Valide Sultan hazretlerini kızdıracak bir şey mi yapmıştır? Valide Sultan’ın dairesine gelirken hep kara düşünceler içindedir. Kendisini Su Nâzırlığına getiren Valide Sultan olmuştur. Padişah hazretlerinin onun sözünden hiç çıkmayacağını da bilir. Saray’a gelince Darüssaade ağasıyla Valide Sultan’a geldiğini bildirir. Sultan kendisini güler yüzle karşılar.

“Gel bakalım Musa Ağa,” der (Valide Sultan ona Musa Paşa demeye alışmamıştır bir türlü). “Anlat bakalım, yeni işinden memnun musun? İstanbul’un birçok semti susuzluktan kırılıyormuş, neler yapacaksın? Bu iş ocaktan su getirmeye benzer. Güç, değil mi Musa Ağa?”

“Hakkı âliniz var ismetli Valide Sultan Hazretleri. Velinimetim Hünkâr hazretlerine vaziyeti arz ettim. İzinleri olursa Belgrad Ormanı’nda yeni bir bent inşasına başlayacağız. Her şey hazır. Bendeniz bu yeni bende Pertevniyal Valide Sultan Hazretleri Bendi adının verilmesini Zatışâhâneye teklif ettim, çok mütehassis oldular ve bendenize, ‘Seni köftehor seni, nasıl da dalkavukluk etmesini bilirsin,’ dediler. Affedersiniz, öküzü arabalarıyla taşları ormana naklettirdim. Bendi gelecek yıl küşad edeceğimizi umut ederim şevketli Sultanım.”

Valide Sultan,

“Tamam tamam,” der, “ben takip ediyorum o işleri. Ama bugün seni buraya başka bir iş için çağırdım. Bak Musa Ağa, evladın Hasan maşallah büyüdü, Mabeyin’de çalışıyor.”

“Sayenizde ismetli Sultanım.”

“Maşallah çok da yakışıklı bir genç olmuş.”

“Sayenizde Sultanım efendim.”

“Şimdi söyle bana bakayım, onu evlendirmeyi hiç düşünüyor musun?”

“Aman Sultanım efendim, ne demek? Elbette düşünüyorum. Ama Zatişâhânelerinin emri ve izni olmadan nasıl böyle bir şeye tevessül edebilirim?”

“Bak, Musa Ağa, sana şimdi şunu söyleyeceğim. Ben Meyyâle’yi Hasan’a vermek istiyorum. Ne dersin?”

“Aman Sultan Hazretleri, bu, bendeniz için sonsuz bir iltifattır. Siz Meyyâle Hanım’ı devletlu, rahmetli Nevres Paşa’ya muvafık görmüştünüz, kısmet değilmiş, olmadı. Ama şimdi kulu-nuz Hasan’ı seçiyorsanız, ben ne diyebilirim. Böyle bir iltifatın altında ezilir kalırım. Emredin Sultanım efendim. Bu, bendeniz için ne büyük şeref.”

“Tamam öyleyse Musa Ağa. Sen git şimdi benim niyetimi Hasan’a anlat. Onun buna çok sevineceğine eminim. Meyyâle benim kızım sayılır, ne kadar güzel, zarif, ince ve kibar bir ci-van olduğunu bütün Saray halkı bilir. Git hemen Hasan’a müjde ver.”

Musa Ağa Valide Sultan’ı yerden selamlayarak geri adımlarla dairesinden çıkar.

Musa Paşa hemen gidip oğluna müjdeyi verir.

Hasan Hilmi babasının bu haberini çok iyi karşılar. Meyyâle’yi görmesine gerek bile yoktur.

“Emredersiniz paşa babacığım,” der, “siz muvafık gördükten sonra ben elbette evlenirim.”

O sıralarda Hasan Hilmi babasının yardımıyla Rumelihisarı’nda bir yalı satın almıştı. 19. yüzyılın ilk yarısında Boğaziçi’nde tam sekiz yüz yirmi üç yalı vardı. Bunların beş yüz kırk yedisi Rumeli yakasında, iki yüz yetmiş altısı da Anadolu yakasındaydı. Bebek’le Rumelihisarı arasındaki yalıların sayısı otuz dokuz, Rumelihisarı ile Emirgân arasındaki yalıların sayısı da kırk dokuzdu. Yani, bütün Boğaz sahilleri yalılarla kuşatılmıştı. Hanedan sarayları ve yalıları da bu sayıların dışındaydı. Kimlerin yalısı yoktur ki Rumelihisarı’nda? Esirci Emin Ağa’nın yalısı, Nalburzâde Mehmet Ağa’nın yalısı, Sofya Mollası Feyzullah

Efendi'nin yalısı, Köprülüzâde Ahmet Necip Efendi'nin yalısı, Şeyh Dülgerzâde'nin kızının yalısı, oduncubaşının yalısı, Mu- kim Paşa'nın ve Dr. Kadri Raşit Paşa'nın yalısı, Muhtar Bey'in yalısı...

Bu Muhtar Bey'in iki oğlu vardı, biri Abdülhak Şinasi Hisar (18881963), öbürü de Selim Nüzhet Gerçek (18911945). Musa Paşa'nın satın aldığı yalı da bunların arasındaydı. Alt kat mer- mer döşeli, kâgir, üst kat da ahşaptı. Altta kayıkhane vardı. De- nize bakan odalar su üstündeydi. Yol yalının arkasından geçi- yordu. Arkada kat kat bir bahçe vardı. Bahçeye, yolun üstündeki köprüden geçilirdi. Bahçe kalenin duvarlarına kadar uzanırdı.

İşte Meyyâle bu yalıya gelin gelecekti. Babasının bu önerisin- den sonra Hasan Hilmi'nin içi içine sığmadı. Daha yaşamına hiçbir kadın girmemişti. Kafasında pırıltılı hayaller kurdu. Vali- de Sultan'ın kendi kızı gibi sevdiği bir Ubih kıızıyla evlenecekti. Bu da Saray'a damat olmak gibi bir şeydi. Talihi ona hep ışıklı yollar açmıştı.

Altı erkek kardeşi daha vardı, ama babasının en çok sevdiği oğlu Hasan Hilmi idi. Çocukluğu, babası Musa Paşa'nın top- lumda yerini alacak en seçkin evlat durumunda geçmişti. 12.500 kuruş maaş almasıyla da kardeşlerinden çok üstün bir konum kazandı. Ama daha babasının sağlığında bile onlara ağabeylik etmiş ve kardeşlerini korumuştı.

Meyyâle ile evlenmesi, ona Mabeyin'de daha büyük bir güç kazandıracaktı. Ama kendi arkadaşları bunu nasıl karşılayacak- lardı? Kimlerdi onun arkadaşları? Onların başında Menapirzâde Nuri Bey geliyordu. Nuri Bey Hasan Hilmi'den üç yaş büyüktü. Onun da Saray'la yakın ilişkileri vardı. Meclisi Vâlâ denen Yüce Meclis'in Tercüme Kalemi'nde çalışıyordu, şairdi, besteleri var- dı.

Yine Meclisi Vâlâ'da çalışan Reşat Bey, Suphi Paşazâde Aye- tullah Bey, Ebüzziya Tevfik Bey de yakın arkadaşları arasında yer alıyordu. Onlar Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ni kurmuşlar, ama Hasan Hilmi onlara katılmaktan çekinmişti. Hepsinin Saray'la, Mabeyin'le ve Meclisi Vâlâ ile uzaktan yakından ilişkileri vardı.

Hiçbirinin Hasan Hilmi'ye, "Neden Saray'dan kız alıyorsun?" diyecek durumları yoktu.

Hasan Hilmi düğünün Rumelihisarı'ndaki yalıda yapılmasını düşündü. Babasına göre de düğün için en uygun yer o zamanlar sahilhane denen yalıydı. Hasan Hilmi göze batmamak için öyle şatafatlı bir düğün istemiyordu. Ama yine de düğünün kendi görevine ve Paşa babasının onuruna uygun bir biçimde yapılması gerekiyordu. O bakımdan öyle sıradan bir düğün olamazdı. Yalıdaki törene vezirvüzera, yani bakanlar, Hasan Hilmi'nin yakın arkadaşları ve kardeşleri çağrıldı. Meyyâle kocasıyla işte ilk kez düğünde konuştu. Hasan Hilmi uzun boylu, kumral, ela gözlü, hafif sakallı, çekingen ve yakışıklı bir gençti. Meyyâle kendisinden çok etkilendi, heyecandan tir tir titriyor, ağzı kuruyordu. Artık Saray'a hiç dönmeyeceğini anlamıştı, kendi sorunlarıyla bir daha Valide Sultan'ı rahatsız etmeyecekti.

Eğlenceler, şenlikler ve saz sesleri iki gün, iki gece Rumelihisar kıyılarını çınılattı.

Yusuf İzzettin Efendi ise, kapalı geçen çocukluğunun etkisiyle içine dönük bir genç olmuştu. Her zaman kara düşünceler içindeydi, insanlardan kaçtı, ürkekti, yalnızlığını ve bunalımlarını paylaşmadan büyüdü, dramatik bir yazgısı oldu, on dokuz yaşındayken babasının intiharı kendisinde büyük bir bunalım yaratmış ve bunun etkisinden hiç kurtulamamıştı. Askeri okulda okudu, başarıları yüzünden değil de şehzadeligi yüzünden rütbesi müşirliğe, yani mareşalliğe kadar yükseldi. Otuz beş yaşındayken annesi Dürrinev'i de yitirdi. Evlendi, iki kızı oldu, ama hep mutsuzdu. Kızı Şükriye'nin bebeklik resmini, 1903'te tavan arasını paylaştığı Meyyâle'ye gönderdi. Demek ki, o yılların birlikteliğini unutmamıştı. Çamlıca tepesinde çok görkemli bir köşkte oturdu.

Ne var ki, karakter bakımından babasına ve anasına çektiği hiç söylenemez. Hele anasının ölümünden sonra her türlü denetimden de kurtuldu ve işi jurnalciliğe kadar vardırı. Yıllar sonra açıklanan bir jurnalinde, sonradan halife olan Abdülmeccit Efendi'yi Sultan Hamit'e ihbar ederek şunları yazmıştır:

“Mecit Efendi sizin için ‘Zatışâhâne bu mülkü tahrip ediyor, Devlet mahvoluyor, bütün hanedan susuyor. Ah, ben büyüklerimden yardım görsem devleti Zatışâhâne’nin zulmünden kurtarmak için canımı feda ederdim. Benim Abdülhamit’e son derece düşmanlığım vardır. Param olsa her türlü şeyi yaparım,’ diyor.

“Bir de Zatışâhâne’nin çirkin ve alaylı bir resmini yapmış, dairesinde araştırma yapılacak olursa bu resim bulunabilir. Bu tür davranışlar Osmanlı hanedanından olan bir kimseye hiç yakışmaz. Size minnet borçlu olduğu halde böyle davranması düşmanlıktır. Sizi hiç sevmediğini açıkça her yerde söyler ve Zatışahane hakkında hep fena sözler eder.

“Eğer Reşat Efendi (sonradan Sultan Reşat) ve Şehzade Kemalettin Efendi kendisiyle birlikte olurlarsa, İngiltere Devletinin kendisine vereceği aylık beş yüz lira maaşı ve kırk bin lira elden parayı kabul ederek bir zırhlı ile İngiltere’ye sığınacağını söylemekten çekinmemektedir.”

İşte Yusuf İzzettin Efendi sonraları bu derece alçalan ve yeğenini Abdülhamit’e jurnal eden bir şehzade olmuştur. Zaten kardeşler ve yeğenler arasındaki bu kanlı bıçaklı düşmanlıkların bütün Osmanlı tarihinde sayısız örnekleri yok mudur? Ne kelleler uçurmamıştır bu ailenin çocukları.

Abdülhamit öldüğü zaman Mehmet Reşat tahta çıkar ve Yusuf İzzettin Efendi de veliaht olur. Dairesinde yirmi yedi cariye vardır. Sultan Reşat yorgun ve yaşlı olduğu için bütün gözler yarın tahta oturacak olan Yusuf İzzettin Efendi’dedir. Ama veliaht içinde bulunduğu bunalımlardan kurtulamaz ve 1916 Şubatı’nda bir gün Zincirlikuyu’daki köşkünün Harem dairesinde babası gibi kol damarlarını keserek intihar eder.

Demek ki canına kıymasaydı Vahdettin’in yerine o tahta çıkacak ve son padişah o olacaktı.

VI

Saray'da Bir Yasak Aşk

Gelelim Çeşmidil'e... hani Meyyâle'nin bebeklik ve çocukluk arkadaşı, kömür gözlü, dünyalar güzeli bir esmer Çeşmidil vardı ya, o ne oldu acaba? Çeşmidil büyüdükçe daha da güzelleşti, cilveli, işveli, ateş gibi, ele avuca sığmaz bir kız oldu. O da Meyyâle ile birlikte bale öğrendi, müzik çalışmalarına girdi, sesi de güzeldi, harika bir genç kız oldu.

O sırada Mabeyin'de çalışan Kemal adında genç bir kâtip vardı, Valide Sultan'a evrak getirirken Çeşmidil'i gördü ve çok fena tutuldu. Kemal'in gözleri artık kimseyi görmüyordu. Bütün aklı ve düşünceleri Valide Sultan'ın dairesinde gördüğü o siyah buklemi saçlı dilberdeydi. Sordu soruşturdu, onun Çeşmidil olduğunu öğrendi. Ona şiirler yazdı, ama kimseye göstermedi. Akşam Mabeyin dağılırken o geç saatlere kadar kalıyor ve pencerelerden sevgilisinin silüetini gözlüyordu.

Birkaç hafta sonra Çeşmidil'i yine Valide Sultan'ın dairesinde gördü, heyecandan ölecekti neredeyse. Ağzı kurudu, ayakları dolandı, gözlerini onun gözlerine dikip uzun uzun baktı. O da Kemal'e bakıyordu. Yüzünde hafif bir gülümseme vardı, sonra başını öne eğdi.

Kemal artık her fırsatta Valide Sultan'ın dairesine gidebilmek için kahroluyordu. Bir sabah yine Valide Sultan'a bir evrak sunmak için Harem'e girdi. Valide Sultan yoktu, ama Çeşmidil oradaydı. Bu ne kadar beklemediği bir şeydi. Heyecandan dizlerinin titrediğini hissediyordu. Ne söyleyeceğini hiç düşünmemişti. Çeşmidil de o cilveli gözleriyle ona bakıyordu. Kendini toparlamaya çalıştı.

"Çeşmidil Hanım," dedi, "sizi çok seviyorum, size âşığıım. Siz

benim her şeyimsiniz. Sizi gördüğümden beri gözüme hiç uyku girmiyor. Size kavuşamazsam ölürüm, inanın bana, sizin için yapmayacağım hiçbir şey yok.”

Konuşmasını sürdürmedi, sözleri boğazında düğümlendi kaldı. Çünkü Çeşmidil de gülümseyerek ona bakıyordu. Bu bakışlarda bir istek ve olumlu bir yanıtın izleri vardı. Çeşmidil,

“Ben de sizi seviyorum,” dedi, “bunu şimdiye kadar bakışlarımdan hiç anlamadınız mı? Sizi çok istiyorum. Ama bu imkânsız bir şey.”

Kemal,

“N’olur Çeşmidil Hanım,” dedi, “bir kez beraber olalım. Bir kerecik, n’olur. Sizin teninize dokunabilmek için ölüyorum. Bir kez elinizi tutabilsem, ondan sonra da ölsem gam yemem. Çeşmidil Hanım, hemen bu akşam, ben Mabeyin’de geç vakte kadar kalacağım. Sonra bahçeye iner gizlenirim, kimse beni görmez. Siz de haremağalarına görünmeden bahçeye inin, buluşalım. Siz de bunu istiyorsunuz. N’olur.”

Çeşmidil,

“Çok güç,” dedi. “Siz çılgınsınız, nasıl olur? Nasıl yaparım bunu? Bu düpedüz delilik.”

Kemal,

“Evet,” dedi, “delilik, çılgınlık, ben de biliyorum. Elim sizin teninize dokunduktan sonra isterlerse beni parçalasınlar, umurumda değil.”

Çeşmidil,

“Benim kaçık sevgilim,” dedi, “gelmeye çalışacağım, bekleyin.”

Her şey Kemal’in istediği gibi oldu. O gece iki sevgili Dolmabahçe Sarayı’nın bahçesinde vuslatı yaşadılar. Ama ne tür bir vuslattı bu? Önce Kemal’in eli Çeşmidil’in eline değdi, sonra dudakları dudaklarına. İkisi de ateşten yanıyordu. Derken rıhtımdan bir ayak sesi duyuldu. Bu herhalde devriyelerden birinin ayak sesleriydi. Çeşmidil tir tir titriyordu,

“Ayrılalım artık Kemal Bey,” dedi. “Dayanamayacağım. N’olur.”

Ve ayrıldılar. Bu ilk ve son buluşmaları oldu. Kemal bir daha Çeşmidil'i Valide Sultan'ın dairesinde göremedi. Günlerce Sarayın bahçesinde sabahladı, nafile, Çeşmidil yok olmuştu. Ama Kemal'in kafasında, hayallerinde yarattığı aşk hiç yok olmamıştı. Kemal'in tüm dünyası yıkıldı, ama yılmadı, sevgilisini bekleyecekti. Böyle bir aşk nasıl biterdi?

Sonra ne oldu o dünyalar güzeli, Saray'ın en cilveli, en fingirdeği, o deli dolu Çeşmidil'e? Bütün neşesini yitirmiş, içine dönük, asık suratlı bir kız olmuştu. Çünkü yaptığı şeyin bir çılgınlık olduğunu ve Harem'den kurtulamayacağını biliyordu. Bu kadar tatlı olmasaydı, hemen çırak çıkartırlar ve evlenir giderdi. Ama bunu kendisi isteyemezdi ki. Ancak Valide Sultan ya da Hünkâr isterse Saray'dan ayrılabilirdi. Yoksa asla. Bu kadar güzel bir kızı kim çırak çıkartırdı?

Bunları düşündüğü bir gün Valide Sultan kendisini dairesine çağırttı. Ona Harem'deki kızların yaşantılarıyla ilgili bir şeyler soruyordu ki Sultan Aziz kapıda göründü. Çeşmidil'e öyle bir baktı ki, sonra onu gözleriyle çırılçıplak soydu. Sonra,

“Valideciğim,” dedi, “bu bizim Çeşmidil değil mi? Ne kadar değişmiş, güzelleşmiş, Harem'in en güzel dilberi olmuş. Kendisini daha yakından tanımak isterdim.”

Çeşmidil utancından kıpkırmızı oldu. Pertevniyal Sultan ne söyleyeceğini bilmiyordu.

“Anladım,” dedi, “bir gün tanırsın inşallah.”

Hünkâr ne için annesinin yanına gittiğini unutmamıştı bile. Hemen dairesine döndü ve Sümbül Ağa'yı huzura çağırarak,

“Bak Sümbül Ağa,” dedi, “bu akşam ben Çeşmidil'le bir şey konuşmak istiyorum. Onu Harem'den al ve odama getir.”

Sümbül Ağa bu çeşit emirlere alıştı.

“Zatışâhâne'nin emirleri başım üstüne,” diyerek geri geri adımlarla huzurdan ayrıldı.

Sultan Aziz'in heyecandan kalbi güm güm atıyor, kafası zonkluyordu. Ya Çeşmidil? O da Hünkâr'ın davetini duyunca çılgına döndü. Nasıl olurdu? Ne yapabilirdi? O, Kemal Bey'i seviyordu, hem de delicesine. Hünkâr'a nasıl hayır diyebilirdi?

Saray'daki kızların hepsi her şeyden önce Hünkâr'ın gözdesi sayılırdı. Hünkâr serçeparmağını oynattı mı, hepsi onun yatağına gitmek zorundaydılar. Hem, 'zor' ne kelime? Bütün cariyele-
rin yıllardan beri beklediği bu değil miydi? Hepsinin rüyasın-
da Hünkâr'ın yatağına girmek, haznedar olmak, ikbal olmak,
kadınefendi olmak yok muydu? Çeşmidil bir gün böyle bir şey
olabileceğini hiç düşünmemiş miydi? Düşünmez olur mu, dü-
şünmüştü elbette. Ama hep Yusuf İzzettin'i aklından geçirmişti,
Sultan Aziz'i asla. Şimdi hiç sırası mıydı bunun? Tam sırlıklam
âşık olmuşken. Kafası patlıyordu sanki. Kendini büyük bir çare-
sizlik içinde buldu ki, ama yapabileceği hiçbir şey yoktu. Kadın
hakları daha keşfedilmemişti.

Kendinden utanıyor, tiksiniyordu. Yaşam zevkini bir anda yi-
tirdi. Kendini hiç tanıyamıyordu. Kemal'e deli gibi âşık olduğu
halde nasıl Hünkâr'ın odasına gidecekti? Nasıl, nasıl? On yedi
yıldır ne genç kızlık hayalleri kurmuştu kafasında? Genç bir şeh-
zade gelip onu bu Saray'dan kurtaracak, evlenecekler ve mutlu
olacaklardı. Peri padişahının yerini şimdi Sultan Aziz alıyordu.
Tanrım ne büyük bir terslikti bu?

Derken kapı vuruldu. Sümbül Ağa'ydı kapıyı vuran.

"Sultanım," dedi, "gidiyoruz, acele edelim."

Sümbül Ağa Hünkâr'ın yatak odasına götürdüğü bütün cari-
yelere, "Sultanım," derdi.

Çeşmidil o gece bir boğayla güreşti sanki. Ağlamaktan gözleri
kan çanağına döndü, sesi kısıldı, hiçkırıklardan boğazı tıkanı.
Zevk almak mı? Asla! Bu bir işkence gecesiydi.

Sabahleyin odasına döndü, yatağına kapandı ve hüngür hün-
gür ağladı.

Bir ara kapı vuruldu, korka korka kapıyı açtı. Karşısında Baş-
haznedar vardı. Kendisine haznedarlığa yükseldiğini bildirmek
için gelmişti.

VII

Şuhucihan Hanım ve Halit Bey

Kızı Meyyâle'nin 1875 yılında Saray'dan gitmesinden sonra Şuhucihan Hanım'ın içine bir gariplik çöktü. Saray'da cariyeler, kalfalar ve haznedarlar arasında birçok arkadaşı olmuş, onlarla eğlenip oyalanmış, ama kadınlığını hiç yaşayamamış, ruhsal ve cinsel isteklerini herkesten gizlemeye çalışmıştı. Kocasını İbrahim Bey'i Kafkasya'da bırakıp İstanbul'a geldiğinden bu yana on sekiz yıl olmuş, yaşı da kırka ulaşmıştı. İbrahim ne olmuştu acaba? İki yıllık evliliğinin tadını hiç unutamamıştı. Sonraki yıllarda Kafkasya'dan gelen göçmenler onların köyünün yıkılıp yok olduğunu, bütün erkeklerin de kılıçtan geçirildiğini anlatırlardı. Demek İbrahim de orada yok olup gitmişti. Sağ olsa gelmez miydi? İstanbul'a yerleşen Çerkezler Fatma'nın Şuhucihan adıyla Saray'da yaşadığını biliyorlardı. Şuhucihan İbrahim'in ölümüne uzun zaman alışamadı. Hep bir gün kalkıp gelmesini bekledi durdu. İbrahim Bey kızının Saray'da Sultanlar gibi yaşadığını öğrense sevinçten çılgına dönerdi. Ya Şuhucihan'ı Saraylı giysiler içinde görse ne yapardı acaba? Karısını Saray'dan çıkartabilir miydi? Şuhucihan her şeyi bırakıp kocasına koşardı herhalde. Yıllarca kafasında bu hayalleri yaşattı. Ama sonra aşkı yavaş yavaş küllendi. Bazen günlerce onu hiç aklına getirmiyor, ama sevinçli ya da kederli bir gününde İbrahim mutlaka gelip onun kafasının orta yerine çöküyordu. O zamanlar herkesten kaçıp uzun uzun ağlıyor, kaderine kızıyordu.

Harem dairesinde yaşayanlar onu hep çok genç buluyorlar ve güzelliğinden hiçbir şey yitirmediğini söylüyorlardı. Menapirzâde Nuri Bey'in, 'Şuhi cihansın cananemsin' adlı besteyi ondan esinlenerek yaptığını söyleyenler olmuşsa da bu doğru

olamazdı. Yakınları Nuri Bey'in Şuhucihan Hanım'la hiç karşılaşmadığını söylerlerdi. Üstelik Nuri Bey kendisinden on yaş küçüktü. Ama ne çıkar, onun güzelliği dillere destan değil miydi? Belki bu, boş ama hoş bir söylentiydi.

Şuhucihan Hanım Saray'da boş zamanlarını cariyelerin, haremağalarının acıklı yaşamöykülerini dinlemekle geçirir, onlara dert ortağı olurdu. Saray'da her yaşta haremağası vardı. Bunların başında Darüssaade Ağası yer alırdı, ona Kızlarağası da denirdi. Harem bölümünde en yüksek rütbe buydu. Ondan sonra başmusahip, musahip ağalar, Haznedar Ağa, Baş kapıağası, Sultan ağaları, Valide Sultan başağası, Şehzade lalaları gibi haremağaları üst düzeyde görevliler arasında yer alırlardı.

Saray'da harem halkını eğlendirmek için çeşitli törenler, oyunlar da düzenlenirdi. Örneğin baharda ve yazın güzel havalarda bütün harem halkının bahçelere çıkarıldığı da olurdu. Haremağaları bahçe kapılarını açarak, "Halvet!" diye bağırınca bütün kadınlar, haremağaları, şehzadeler ve sultanlar bahçeye akın eder, akşama kadar orada çeşitli oyunlar oynar, koşuşur, meyve ve çiçek toplarlardı. Dolmabahçe Sarayı'nın arkasında bugün Swiss Otel'in bulunduğu bahçe bu tür gezi ve eğlenceler için kullanılırdı.

Saray'da o dönemlerde saz takımları da vardı. Dolmabahçe Sarayı'nın Meşkhane dairesinde cariyeler için müzik eğitimi yapılırdı. Burada yaşayanlar Saray'da düzenlenen musiki toplantılarına katılırlardı. Abdülmecit döneminde Saray'a piyano ve mandolin de girmiş, mehter takımının yerini de bando almıştı.

Harem'de yaşayan kadınlar aralarında bekiz, kös ve sürme diye adlandırılan oyunların yanında tavla, domino ve dama da oynarlardı.

Saray'da düzenlenen eğlencelerde bazen bale gösterileri, bazen de Harem'de sazende ve çengilerin katıldığı saz âlemleri yer alıyordu.

Bir de Padişah'ın önünde oynanan bir oyun vardı. Hünkâr'ın tahtının önünde tavana asılı billurdan yapılmış yuvarlak bir top bulunurdu. Oyuncu kızlar bu topu yakalamak için Padişah'ın

önünde havaya sıçrarlar ve etekleri açılırdı, Padişah da beğendiği kızlara armağanlar verirdi.

Ne var ki, bu Saray eğlencelerinin hiçbiri Şuhucihan Hanım'ı mutlu etmiyordu. Meyyâle gittikten sonra kendini çok yalnız hissediyordu. Çeşmidil'i de kendi çocuğu gibi büyütmüştü ama o Meyyâle'nin yerini asla tutmuyordu.

Valide Sultan Şuhucihan'ın bu yalnızlığını ve suskunluğunu görüyor ve bazen onu karşısına alıp dertlerini dinlemek istiyordu. Yalnız kaldıkları zaman kendi aralarında Çerkezce konuşurlar ve birbirlerine daha yakın olurlardı...

Valide Sultan, Meyyâle'nin Saray'dan ayrılmasından bir yıl sonra bir gün Şuhucihan Hanım'a,

“Bak, dedi, “artık sıra sende. Sana yakışacak birini bulayım, evlen, kendi konağın olsun, git orada yaşa. Daha mutlu olmaz mısın?”

“Evet, ama Valide Sultan hazretleri, ben bunca yıldır sizin emrinizdeyim. Beni cami avlusundan alıp Sarayınızda sultanlar gibi yaşattınız, onlardan hiç ayrı tutmadınız. Kocamın konağında Hanımefendi olmaktansa sizin kulunuz olmayı yeğlerim. Her şeyi Sarayınızda gördüm. Tanrının talihli kuluymuşum, beni kurtarıp insan olmayı öğrettiniz. Bana hiçbir zaman halayık gözüyle bakmadınız. Yavrumu iki aylıkken bağrınıza bastınız. Onu sultanlar gibi yetiştirdiniz, eğittiniz. O, sizin sayenizde Arapça, Farsça dersler aldı, bale yapmasını öğrendi. Meyyâle'yi en çok sevdiğiniz insanlara layık gördünüz, evlendirdiniz. İkimiz de bütün her şeyimizi size borçluyuz. Ben kocaya varıp da sizi nasıl terk ederim?”

“Senin duygularını çok iyi anlıyorum, sağ ol, beni mutlu ettin. Ama bilirsin Saray kimseye ömür boyu mesken olmaz. Cariyeler çırak olur giderler, haznedarlar ya kocaya varırlar ya da emekli olurlar, Sultanlar da evlenir Saray'dan ayrılırlar. Bizim şurada kaç yıllık ömrümüz var? Hepimiz geçiciyiz. Ben, sağlığımda seni de ev bark sahibi ve mutlu görmek isterim. Beni dinle, senin için çok iyi şeyler düşünüyorum. Bekle biraz, göreceksin, hiç pişman olmayacaksın.”

“Emirleriniz başım üstüne Sultanım.”

Pertevniyal Sultan Şuhucihan’ın tutumundan evliliğe yat-
kın olduğu kanısına vardı. Bir sırası gelince bunu oğluna açtı
ve Mabeyin’de Şuhucihan’ın yaşına uygun bir eş bulunup bu-
lunmadığını sordu. Padişah’ın hemen aklına Mabeyin başkâtibi
Halit Bey geldi. Halit Bey’in yaşı ellinin üstündeydi, bir süre ön-
ce karısını yitirmişti. Abdülaziz annesine bu Halit Bey’den söz
edince, Valide Sultan,

“Tamam,” dedi, “hemen bu işi bir yoluna koyalım.”

Halit Bey için bu bir ferman sayılırdı. Hiç hayır diyebilir miy-
di?

Şuhucihan Hanım hemen bir arabaya atlayarak Rumelihi-
sarı’na gitti, konuyu Meyyâle’ye açtı. O da,

“A... anneciğim, elbette, çok iyi olur. Bunca yıl beni bekledi-
niz, yeter artık. Siz daha genç sayılırsınız, çocuğunuz bile olur,”
diyerek annesini destekledi.

Hasan Hilmi Bey de kendi çevresinde kısa bir araştırma yap-
tıktan sonra Halit Bey’in kayınvalidesi için çok iyi bir koca ola-
cağını açıkladı.

Ve evlendiler. Şuhucihan Hanım Halit Bey’in Beşiktaş’taki
konağına yerleşti. Halit Bey gerçekten de ince ve zarif bir adam-
dı. Şuhucihan Hanım’ı kırmamak için elinden geleni yapıyordu.
Konakta bir haremağası, bir kâhya kadın, Bolulu bir aşçı, bir
cariye, bir de uşak vardı. Evin yeni hanımının elini sıcak sudan
soğuk suya değdirmediler. Şuhucihan Hanım on sekiz yıl son-
ra kadınlığının yeniden farkına varmış ve çoktan beri unuttuğu
duygularının ve zevklerinin yok olmadığını anlamıştı. Bunları
yaşarken bazen utancından yanakları kıpkırmızı oluyor, terler
döküyordu. Yeni bir dönem başladı yaşamında. Saray’ı artık hiç
aramaz oldu. Canı konaktan çıkmayı hiç istemedi.

Ama ne yazık ki, bu mutluluk uzun sürmedi. Şuhucihan
Hanım’ın göğsünde bir şişkinlik baş gösterdi. Önceleri pek al-
dırmadı, ama bu şiş zamanla ağrı vermeye başladı. Bu garip bir
urdu. Eve doktor çağırılması gerektiğini biliyordu, ama çok sı-
kılıyordu, bunu uzun süre kocasından gizli tuttu. Bir gün Halit

Bey bu uru fark etti, telaşlandı. Mutlaka bir doktor çağrılması gerekiyordu.

Halit Bey ertesi gün gidip Saray'ın doktorlarından Konstantin Kara Todori'yi alıp getirdi. Doktor hastasını uzun uzun inceledikten sonra yatak odasına çıkıp salona geçti. Halit Bey korku içindeydi.

“Ne oldu doktor bey? Hastamızın durumunda endişe edecek bir şeyler var mı?” diye sordu. Doktor,

“Maalesef Halit Beyfendi,” dedi, “hanımefendi de büyük bir ur var. Hastalık çok ilerlemiş. Yapılacak bir şey yok. Allah'tan ümit kesilmez, bekleyeceğiz.”

“Aman Doktor Bey, ne diyorsunuz?”

“Evet, çok yazık Halit Bey, çok üzgünüm, ama ben ancak ağrılarını azaltacak bir şey verebilirim. Başkasına gücüm yetmez.”

Halit Bey'in gözlerinden yaşlar boşandı.

Şuhucihan Hanım günden güne zayıflamaya başladı. Kendini çok güçsüz hissediyordu. Bazen yatağında gözlerini tavana dikip dalıyor ve çocukluk günlerini, Kafkas ülkelerinin karlı dağlarını, yaşadığı kasabayı, anasını, kardeşlerini ve İbrahim'i düşünürken içine özlem acıları çöküyordu. Oysa çok zamandır o günleri hiç aklına getirmemişti. Bazen de Ruslardan kaçarken o korkunç araba yolculuğu bir karabasan gibi içine oturuyordu. Nusretiye Camisi'nin önünde bekleyişini anımsadıkça hâlâ içine bir titreme geliyordu. Sonra Valide Sultan, Saray, sultanlar, gözdeleler, cariyeler, Meyyâle'nin genç kızlığı... Ne tatlı günlerdi onlar.

Bir daha hiç yataktan kalkamamasının korkusu düştü içine. Daha kırk üç yaşındaydı. Hiç bu yaşlarda ölmek olur muydu? Günden güne eriyor, sönüyordu. Hiçbir şey artık onu avutamıyordu, ne Halit Bey, ne de kızı. Göğsünde ve boğazında bir şeyler düğümleniyor, içi burkuluyordu. Ne zaman bir şeye çok üzülse, içi böyle burkulur, ağzı kururdu. Bazen de acaba ölmek daha mı iyi diye düşündüğü oluyordu. Ama cennete, cehenne, öteki dünyaya hiç inanmamıştı. Her şeyin burada biteceğini biliyor, bundan da hiç korkmuyordu. Ama ölüme daha çok var, deyip geçiyordu. Çok yokmuş meğer.

Bir gün yine böyle kara düşüncelere dalmışken kendinde gözlerini açacak güç bulamadı. Durmadan başı dönüyordu. Bütün yatak odası, tavan, lambalar, aynalar, pencereler sonsuz bir hızla dönmeye başladı. Gözleriyle eşyaları artık izleyemez olmuştu, her şey kanatlanmış uçuyordu sanki. Genç bir kızın mırıldandığı bir türkü takıldı kafasına. Kız yanık bir Kafkas türküsü söylüyordu. O türküyü duyalı kim bilir kaç yıl olmuştu? Sıkıldığı zamanlar hep onu mırıldanırdı. Kız ne güzel söylüyordu o Kafkas türküsünü. Belki de o kız kendisiydi, belki de kız kardeşi. Sonra o ses dindi. Bütün sevdiği türküler ve şarkılar geçti kafasından. Sonra Meyyâle geldi gözlerinin önüne. On iki yaşındaydı, yeşil çimenler ve beyaz çiçekler arasında bale yapıyordu. Bir ara acılarını unuttur gibi oldu, belki de artık hiç acı duymuyordu.

Sonra türküler, sesler ve kızlar çekip gittiler. Karlı Kafkas dağları Boğaziçi kıyılarına gelmişti sanki. Ama onlar da yok oldu. Her şey teker teker bulutların gerisine uzandı. Ölüm bu muydu acaba?

Dışarıda bardaktan boşanırcasına bir yağmur yağıyordu.

VIII

Haremağalarının Çilesi

Haremağalarının içlerinde Hünkâr'a ya da Valide Sultan'a hediye edilmiş olanlar da vardı. Selim Ağa işte böyle bir ağaydı. Sudan'dan kaçırılmış ve Mısır'da Hıdiv İsmail Paşa'ya hediye edilmişti. Hıdiv, o zamanlar on iki on üç yaşlarında olan bu genci birkaç yıl sonra Pertevniyal Sultan'a hediye etti. Selim Ağa zayıf, uzun boylu, temiz yüzlü bir zenci delikanlısıydı. Önceleri hiç Türkçe bilmiyordu. Saray'da Sudan'dan getirilmiş olan haremağalarını buldu. İlk başlarda derdini onlar aracılığı ile anlatıyordu, sonra yavaş yavaş Türkçe öğrendi ve kendini sevdirdi.

Pertevniyal Sultan, Selim Ağa'yı çok tutmadı ve onu Şuhucihan Hanım'ın hizmetine verdi. Selim Ağa Saray'ın bu zarif ve ince kadınına hizmet etmekten çok mutlu oldu, yıllarca onun odasının önünden ayrılmadı, bir dediğini iki etmedi. Öbür haremağalarıyla dostluk etmez oldu. Selim Ağa'nın Şuhucihan Hanım'a bu düşkünlüğü bütün cariyelerin dikkatini çekiyor, "Hanımefendi vallahi bu zenci size âşık," diyorlardı. Ama Selim Ağa bu duygularını belli edecek hiçbir davranışta bulunmuyor ve hep başını önüne eğerek konuşuyordu.

Şuhucihan Hanım'ın Halit Bey'le evleneceğini duyunca çok bozuldu, herhalde çok kıskandı onu, yapabileceği hiçbir şey yoktu. Bir gün sıkıla sıkıla, "Ne olur hanımefendi, dedi, beni de yanınıza alın, size hizmet ederim, hiçbir şey istemem." Şuhucihan, "A... elbette neden olmasın," dedi ve konuyu Pertevniyal Sultan'a açtı. O da, "Şuhucihan," dedi, "düşündüğün şeye bak, elbette, Selim Ağa'yı sana verdim gitti. Senin yanında o da mutlu olur. Burada zaten hiçbir işe yaradığı yok."

Selim Ağa deli oldu sevinçten ve Şuhucihan Hanım'la birlikte

Halit Bey'in evine taşındı. Ama orada da pek mutlu olamadı. Hanımefendisini kıskandığı her halinden belli oluyordu. Ne zaman Halit Bey konağa gelse keyfi kaçıyor ve suratı asılıyordu.

Şuhucihan Hanım'ın hastalığı sırasında o da süzüldü, eridi, yüzü büsbütün karardı. Hanımefendi ölünce de üzüntüden kahroldu. Bir daha Saray'a dönemezdi, Halit Bey'in konağında kalmak ona çok acı gelecekti. Ne yapacağını bilmiyordu. Kara düşüncelere daldı. Günlerce ne yedi, ne içti.

Hep çocukluğunu geçirdiği kendi ülkesini Sudan'ı düşünüyordu. Güneyde Kordofan'ın bir köyünde dünyaya gelmişti. Bütün çocuklar çırlıçılak dolaşırlardı. Ormandan yabani hayvan sesleri gelir, ağaçlarda rengârenk kuşlar uçuşurdu. Yağmur mevsimi nasıl bir yağmur yağardı orada, sonra güneş açar, ortalık yemyeşil olur, sularda oynaşırlardı. Kaç yıldır o mutlu yoksulluk günlerini hiç aklına getirmemişti. Arap köle tüccarları onu Hartum'a götürmüşlerdi, oradan da Kahire'ye. Ne kötü günlerdi o günler! Şuhucihan Hanım'ı tanıyınca bütün acılarını, çektiği işkenceleri unutmuştu. Ama onun ölümünden sonra dünyası yine kapkara olmuştu.

Halit Bey eve bir doktor getirtti, Selim Ağa'nın verem olduğu anlaşıldı, hastaneye kaldırıldı, Şuhucihan Hanım'ın ölümünden altı ay sonra o da göçüp gitti. Ama gittiği yer ne Saray'dı ne de Sudan!

Bir zamanlar Beşiktaş, Bostancı, Göztepe ve Kadıköy semtlerinde kıvrıkcık saçları ağarmış, beli iki büklüm olmuş yaşlı haremağaları yaşıyordu. Bunlar teker teker yok oldular. Nadir Ağa'nın Göztepe'de istasyonun arkasında büyük bir köşkü vardı. Köşkün önündeki çayıra da Nadir Ağa çayırı denirdi. Kendisini tanıyanlar Nadir Ağa'nın eski günlerden söz edilmesinden hiç hoşlanmadığını anlatırlar. Nadir Ağa Göztepe'de bir dükkân açmış ama, yürütememiş ve İş Bankası'nda ufak bir iş bulmuştu. Para durumu pek parlak olmayan Nadir Ağa sonraları köşkünün Prof. Abdullah Kemal'e satarak Nuri Ağa'nın köşküne taşındı. Nuri Ağa Saray'dan bir Çerkez cariye ile evliydi, Tekel'de çalışırdı. Haremağalarının Beşiktaş'ta bir yardımlaşma cemiyetleri

vardı. Nadir Ağa cemiyetin başkanıydı. Mirasçısı olmayan haremağaları mallarını bu cemiyete bırakıyorlardı.

1960'lı yıllarda üç haremağası hayatta kalmıştı. Biri Sadi Yaylımateş, Tuzla'da yaşıyordu, ağzını açıp tek kelime söylemiyordu. İkincisi Cafer Ağa, Darülaceze'de yatıyordu. Üçüncüsü de Sultan Reşat'ın ağalarından Hayrettin Efendi. Bu son haremağasının boyu iki metreye yakındı. Çok sevilen, sayılan, zarif, iyi kalpli, duygulu ve efendi bir insandı. Bostancı'da tren yolu üzerinde bahçeli bir evde saraylı bir hanımla yaşıyordu. Saraylı hanım da uzun boylu, elmacık kemikleri çıkık, zarif ve eskiden çok güzel olduğu belli olan, Çerkez kökenli bir hanımefendiydi. Nerede birlikte olmuşlar ve birlikte yaşamaya ne zaman karar vermişlerdi? Ama yaşamlarını birlikte sürdürüyorlardı. Gözlerinde hep bir zamanlar Saray'da yaşanmış gizli bir aşkın izleri vardı, ama açık vermiyorlardı. Hayrettin Efendi Saraylı hanıma karşı hep çok saygılı, iki büklüm, gözleri önüne eğik bir havadaydı. Kim bilir bir zamanlar aralarında neler geçmişti, nasıl ve ne güç koşullar altında sevişmişlerdi? Rastlantılar onları bir araya getirmişti, ama bu beraberlik, hiç tadına varılmamış gizli ve güçsüz bir aşkın izleri olarak görünüyordu.

Hayrettin Efendi ölümünden bir yıl kadar önce, Bostancı'da Hatboyu'ndaki evinde bir yakınına yaşamöyküsünü anlatmıştı:

“Çocukluğumu dün gibi anımsıyorum. Ben Habeşistanlıyım. Galla kabilesindeniz. Gallalılar müslümandır. Benim adım Gülnata idi, hiç adımlı unutmadım. Anamın, babamın sesi hâlâ kulaklarımda. Damları sazlarla örtülü kulübelerden oluşan ufak bir köyde yaşıyorduk, çok mutluyduk, yedi sekiz yaşlarındaydım galiba. Kendi yaşındaki çocuklarla köyün önündeki alanda oyun oynuyorduk. Neydi oynadığımız oyun anımsamıyorum, her gün aynı oyunu oynar, çok eğlenirdik, kırlarda koşar, birbirimizi yakalamaya çalışırdık. O zamanlar top daha bizim oralara girmemişti. Yine bir gün böyle koşuşturup duruyorduk, birden birkaç atlı belirdi çevremizde. Bizim insanlara benzemiyorlardı, yüzleri daha açık renkteydi, ellerinde silahlar vardı. Atlarından inip hepimizi teker teker kucaklayıverdiler. Neye uğradığımı an-

layamadım. Adamın biri ağzımı tıkayıp beni atına aldı. Boğuluyorum sandım, hiç sesim çıkmadı, bağıramadım, gözlerim yerinden fırlamıştı. Baktım bütün arkadaşlarımı toplayıp atlarına almışlar, koşturuyorlar. Kısıkvrak yakalanmış götürülüyorduk. Atlıların kendi aralarında konuştuıkları dili de hiç anlamıyordum, Arapça konuşuyorlarmış. Dört nala bir hayli yol gittik. Sonra bir köye geldik. Atlılar durdu. Bizi attan indirdiler. Yine kısıkvrak sararak hepimizi bir avluya kapattılar. Orada bizim gibi başka çocuklar da vardı. Aynı dili konuşuyorduk, onlar da gözyaşlarına boğulmuş, hıçkırıyorlardı. Bizi neden kaçırdıklarını anlayamıyorduk. Onlar da hiçbir şey bilmiyordu. Dert ve yazgı ortağı olmuştuk. Beklemeye başladık.

“Bir gün, iki gün... Bize ne yemek verdiler, ne de su; korku içinde kıvranıyorduk. Birkaç gün sonra bizi başka bir yere götürüp hadım ettiler...”

Hayrettin Ağa aradan 70 yıl geçmiş olmasına karşın hâlâ sıkılıyor, utanıyor ve bu hadımlık işinin nasıl olduğunu anlatamıyordu. Ve anlatamadı.

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında İstanbul’da ve Mısır’da yaşamış olan Doktor Zambako Paşa’nın anlattığına göre o dönemde zenci çocuklarının hadım edildiği önemli yerlerden biri Kızıldeniz kıyısında bugünkü Eritre’nin doğusunda Massava kentinde Halil Ağa adlı eski bir haremağasının açtığı hadım merkeziymiş. Halil Ağa uzun yıllar Hıdiv İsmail Paşa’nın annesinin dairesinde çalıştıktan sonra azat edilmiş ve Massava’ya gelerek bu merkezi açmış. Arap köle tüccarlarının Afrika köylerinden kaçırıp hadım ettikleri çocukların satışından büyük paralar kazandıklarını bildiği için bu işi daha ustalıkla bir biçimde yapmaya niyet etmiş.

Bu merkezin açılmasından önce çocukları çok ilkel koşullarda hadım ederlermiş, cinsel organları tümüyle kesilenlerin yüzde 90’ı ölmüş. O dönemlerde çocuklar, Mısır’ın merkez bölgelerinde, Nil kıyılarında Asyut kentinde Deryel Abiad adlı eski bir HıristiyanKıpti manastırında hadım edilirlermiş. Bu operasyon şöyle olurmuş: Çocuklar kollarından ve bacakların-

dan bağlanarak bir masaya yatırıldıktan sonra cinsel organları sicimle boğularak sıkıştırılmış. Sonra papaz eline bir ustura alarak bağırtı, bağırtı çocukların cinsel organlarını kesermiş. Bu iş yapılırken bayıltıcı hiçbir ilaç kullanılmadığı için de çocuklar ölümden beter acılar çekerlermiş. Zambako bu tür hadımlık operasyonunun çok sakıncalı olduğunu anlatır. Eğer kesilen sperm kordonları karında akıntı yapar ya da bir iç kanaması olursa çocuk masa üzerinde can verirmiş. Bunu önlemek için de, ‘cerrahpapaz’lar kestikleri kordonları ve damarları bağladıktan sonra yaranın üzerine eritilmiş çam sakızı döker ve yarayı ateşte kızdırılmış bir demirle dağlarlarmış.

Diyelim ki çocuk ölmedi, ondan sonra idrar yollarının uçlarına birer kamaş takılır ve çocuklar bellerine kadar kuma gömülürmüş. İngilizler Mısır’ı ve Sudan’ı ele geçirdikten sonra kölelikle savaşı hızlandırmışlar, papazlar da hadımlık ticaretini yürütemeyeceklerini anlayınca manastırı kapatıp gitmişler. Eski manastırlar çakallara yuva olmuş.

Hayrettin Efendi’nin de Massava’da hadım edildiği anlaşılıyor.

“Çektiğim acıyı, işkenceyi yıllar boyu unutamadım. Yaşamak varmış kaderde, ölmeden kurtuldum,” diyor. “Galiba aradan iki hafta geçti, iyileşmeye başladık. Bir gün bizi bir limana götürdüler. Orada kızlı, oğlanlı başka çocuklar da vardı. Hepsiyle aynı dili konuşmuyorduk, ama kader yoldaşlarıydık. Oğlanların hepsi hadım edilmişti. Birbirimizin halinden anlıyorduk. Bizi bir gemiye doldurdular. Canımızı canavar heriflerin elinden kurtardık diye seviniyorduk. Ama nereye götürüyorlardı bizi? Acaba hepimizi açık denize mi atacaklardı, hiçbir şey bilmiyorduk, ama kuşku içindeydik. Köyümüz, anamız, babamız, kardeşlerimiz gerilerde kalmıştı. Acaba bir daha onlara kavuşmak kismet olacak mıydı? Bazılarımız durmadan ağlıyordu. Herkes sulara boğulmaktan korkuyordu. Denizi ilk kez görmüş ve çok ürkmüştük. Hepimiz güvertede toplandık. İlk bir rüzgâr esiyordu. Köpüklü dalgaları seyrediyorduk. Başımıza daha ne felaketler gelecekti acaba?

“Bir ara ufukta bir gemi göründü. Ufacıcık, parmak kadar bir gemi. Ama yaklaştıkça büyüdü. Üzerimize doğru geliyordu. Kaptanı ve tayfaları aldı bir telaş. Kaptan elinde bir boruyla karşıdan gelen gemiyi seyrediyordu. Dürbünmüş meğer o elindeki. Sonra yine Arapça bir şeyler haykırdılar ve bize, ‘Yallah herkes ambara,’ diye bağırdılar.

“İtile kakıla ambara kapatıldık. Büsbütün korkmaya başladık. Artık sonumuzun geldiğini anlıyorduk. Derken yukarıdan silah sesleri geldi. ‘Tamam,’ dedik, ‘hepimizi öldürecekler!’ Çılgılık, kıyamet. O ara ambarın tavanından bir şeyler sızmaya başladı. Elimi sürdürüm, kıpkırmızı kan. ‘Eyvah,’ dedim, ‘bizi kesecekler!’

“Gemi stop etti. Ambarın kapıları açıldı, beyaz insanlar göründü kapıda. Sonra hepimizi yeniden güverteye çıkarttılar. Bir de baktık, bizim kaptanın, tayfaların ve Arapların ellerini, kollarını bağlamışlar; onları ambara kapattılar. Beyazlar hiç duymadığımız bir dil konuşuyorlardı, biri de onların sözlerini Arapça ve Habeşçeye çeviriyordu. O küçücük kafamızla sorunu anladık. Meğer İngilizler Kızıldeniz’de köle ticaretini önlemek için devriye geziyorlarmış. Bizim gemiyi görünce bunun bir kaçak köle teknesi olduğunu anlamışlar. Dur diye emir vermişler, bizim kaptan tekneyi kaçırmaya çalışmış ama kurtulamamış. İngilizler ateş etmişler, kaptan vurulmuş, ama ölmemiş. Tekne durmuş, İngilizler de borda edip tekneye atlamışlar.

“Bunları duyunca biz sevinçten çılgınlık atıp, ‘lü, lü, lü, lü,’ çekmeye başladık. Artık köylerimize gideriz diye bayram ediyorduk. Ama sevincimiz uzun sürmedi. Çevirmen yine konuştu ve bütün umutlarımız kırıldı. Çok güçmüş bizi yurdumuza yollamak. Kim bilir nerelerden toplamışlar bizleri. Kölelik yasak edilmiş, biz de özgürmüşüz artık. Ama ne yapacaktık denizin ortasında bu özgürlüğü. İngilizler bizim gemide birkaç nöbetçi bıraktıktan sonra kendi gemilerine döndüler, önde İngiliz devriye gemisi, arkada biz yeniden yola koyulduk.

“Bir gün, bir gece gittikten sonra bir limana girdik, orası Yemen’in Aden limanymış. Bizi gemiden çıkardılar. İnsanlar

toplanmış, çıkışımızı seyrediyordu. Pazar yerine götürdüler hepimizi. İngiliz komutan halka seslenerek bir şeyler anlattı, çevirmen de bunları Arapçaya çevirdi. Biz elbette hiçbir şey anlamadık. Sonra bu sözler Habeşçeye de çevrildi. Köle satışı yasak olduğu için bizleri güvendikleri subayların ve memurların ailelerine vereceklermiş.

“Başladık pazarda mal gibi beklemeye. Halk başımıza üşüştü, uzun uzun bizi süzmeye başladılar. Sonradan anladım, bunlar hep oradaki Osmanlı subayları ve sancak görevlileriymiş. Bir ara temiz giyimli bir adam dikildi karşıma. Bana bir şeyler söyledi, anlamadım. Sonra başımızdaki çavuşla konuştu. Yine çevirmen araya girdi, ‘Bak, çocuğum,’ dedi, ‘bu efendi seni istiyor, gider misin?’ Gitmeyip de ne yapacağım? ‘Evet,’ diye kafamı salladım. Adam sevindi. Yine çavuşa bir şeyler söyledi. Meğer, ‘Ben bu çocuğu yarın gelip alacağım, sakın kimseye vermeyin,’ demiş.

“Ertesi sabahı iple çektim. Geceyi çarşıda geçirdik, sergilerin üzerinde yattık. Üstte yok, başta yok. Bizi nasıl kaçırdılarsa öyleyiz. Ayağımızda kan lekeleriyle kaplı bir don, yalınayak bekleyiyoruz. Derken, bir başka adam gelip beni beğendi. Nöbetçi çavuş, ‘Yallah,’ dedi, ‘gidiyorsun.’ O adamı hiç sevmedim, ama ne diyebilirim ki? Peşine düştüm, beni evine götürdü. Evde asık suratlı, lanet bir kadın, iki de ufak çocuk. Benim görevim en ufak çocuğa bakmakmış, hemen bebeği kucağıma verdiler. Ben ne anlarım çocuktan, hiç hoşlanmadım. Çocuk da beni hiç sevmedi, ağladı durdu. Derken akşama doğru o beni ilk isteyen tatlı yüzlü adam oraya geldi. ‘Bu çocuk benim, onu ben aldım, kimseye vermem,’ demiş. Çavuş araya girdi, bana, ‘Sen kimi istersin?’ diye sordu, ben de o ilk adamı istedim. Kavga bitti, adam beni evine götürdü.

“Beğendiğim adam Yakup Bey adında bir Osmanlı subayıymış. Beni hemen çarşıya çıkardı. Sırtıma mintan, ayağıma pa-buç, pantolon, bir de fes aldı. Ben çok sevdim o subayı, Aden’e görevli olarak gelmiş. Birkaç gün sonra bir gemiye bindik. İstanbul’a gidiyormuşuz. Günlerce Kızıldeniz’de, Akdeniz’de sallandık. Sonunda İstanbul’a vardık. Mevsim kıştı, kar yağıyor-

du. Karı ilk kez o zaman gördüm, çok şaşırđım, çok da üşüdüm. Yakup Bey meğer beni İstanbul'a ünlü bir kişiyeye hediye etmek için götürmüş, çok bozuldu. Oysa ben Yakup Bey'i baba gibi sevmiştim. Beni Çerkez Mehmet Paşa'ya hediye etti. İnsan hiç hediye olur mu? Oluyormuş, o zaman anladım. Beni giydirip kuşatıp Paşa'nın konağına götürdü. Kocaman bir konaktı orası. Yaşamımda ilk kez sobayı orada gördüm. Türkçeyi o konakta öğrendim. İnsan olmanın zevkini orada tattım.

"1908'de Meşrutiyet ilan edilince hepimizi azat ettiler. Ben oradan Sultan Hamit'in kızı Naime Sultan'ın konağına geçtim, oradan da Sultan Reşat'ın sarayına.

"Cumhuriyet'in ilanından sonra hepimiz dağıldık. Eski dostlarımdan bir Behzat Ağa vardı, gidip Paris'e yerleşmişti. Beni de çağırıyordu. Kalkıp gittim. Meğer o ben gelmeden önce ölmüş. Kaldım mı tek başıma koca Paris'te. Elçiliğe başvurduğum. Allah razı olsun beni İstanbul'a gönderdiler. Bir saraylı hanım arkadaşımınla birlikte bu evi satın aldık, geçinip gidiyoruz. Buymuş kaderimiz..."

Son haremağası Hayrettin Efendi 1976'da öldü.

IX

Sosyalizm, Genç Osmanlılar ve Devleti Âliyye

1876 yılında Osmanlı İmparatorluğu büyük çalkantılar içindeydi. Hasan Hilmi Bey Mabeyin’de ‘serkurena’ durumundaydı (yani padişahın huzuruna rahatça girip çıkabiliyor ve protokol işleriyle ilgileniyordu). Nişantaşı’nda Hacı Emin Efendi Sokağı’nda bir konak satın almıştı. Yazları da Rumelihisarı’ndaki yalısında geçiriyordu. Musa Paşa, eşleri, oğulları ve kızları ise Beşiktaş’ta Kılıç Ali Paşa Mahallesi’ndeki konakta yaşıyorlardı.

Meyyâle’nin kocası Hasan Hilmi’nin aynı ana ve babadan üç erkek kardeşi vardı, Salim Bey, Kadri Bey ve Ömer. En büyükleri Salim Bey’di, ona ailede Salim Amca denirdi. Kadri Bey askerlik mesleğini seçmiş ve albaylığa kadar yükselmişti. Ömer ise 1868’de açılan Mektebi Sultanî’yi ilk bitiren gençlerin arasındaydı.

Üç kardeş bir cuma günü aralarında sözleşerek Hasan Hilmi Bey’i görmeye gittiler. Amaçları Memaliki Osmaniye, yani Osmanlı ülkesi ve Devleti Âliyye’nin durumu üzerine biraz bilgi edinmekti. Çünkü hepsi karamsarlık içindeydi. Hasan Hilmi’nin geniş bir Saray ve Babıâli çevresi vardı, kulağı delikti, çok şeyler biliyordu.

Gerçekten de ülkenin durumu hiç parlak değildi. Abdülaziz tahta çıktığından beri neler olmamıştı Memaliki Şahane’de. Önce Karadağlılar devlete başkaldırmışlar ve Osmanlılara kan kusturmuşlardı. O zamanlardan kalma bir deyim vardır, devlete boyun eğmeyenlere, “Kendini Karadağ Prensi sanıyor,” derler.

Sultan Aziz padişah olduktan bir süre sonra Eflak-Boğdan olayları, onun ardından Girit isyanı çıkmış, Mısır Hıdivliği yeni haklar istemiş, Bulgarlar başkaldırmış, Yunanlılar ve Sırplar

olay çıkartmışlar, Hersekîler ayaklanmış ve bunların gerektirdiği masrafları Hazine karşılayamaz olmuştu. Sırbistan kalelerinin Sırp Beyliği'ne bırakılması üzerine oradaki Türkler mallarını ve topraklarını yok pahasına Sırlara satarak Osmanlı topraklarına göç ettiler. Kafkasya'dan, Girit'ten ve Kırım'dan gelen yüz binlerce insan da Anadolu ve Trakya'ya akın etti. Göçmenler gittikleri yerlere kendi perişanlıklarını da getirdiler, çoluk çocuk sefil oldu, kimileri de halkın davalarını ve atlarını yağma etti, eşkıya türedi.

Hasan Hilmi ile kardeşleri konağın salonunda bir araya geldiler. Burası görkemli bir salondur. Yerde büyük bir Şirvan halısı, ortada pirinç bir mangal vardı. Pencerelemin yanlarından yere kadar Bilecik kadifesinden yapılmış perdeler uzanıyordu. Duvar köşelerine sedef kakmalı, gümüş işlemeli, Şam işi kavukluklar yerleştirilmişti. Pencere önünde geniş bir sedir, salonun sağ köşesinde de dört beş Fransız koltuğu görülüyordu. Camekâna ve raflara İznik çinileri ve Beykoz çeşmibülbülleriyle, gülabdanları ve zarflı fincanlar sıralanmıştı. Tavandan salonun ortasına muazzam bir avize sarkıyordu. Duvarı da Ayvazovski'nin bir tablosu süslüyordu.

Salim ağabey çift sıra altı düğmeli, kurşuni renkli bir redingot, yelek ve pantolon giymişti, ayaklarında rujan ayakkabılar vardı. Redingotun yakasının arkasında da kolalı bir beyaz gömlek ve papyon bir kravat görülüyordu.

Kardeşlerin her üçü de başlarına hokka biçimi, Aziziye denen üstü dar, altı geniş fesler geçirmişlerdi. Her üçü de kumraldı, sakal ve bıyık bırakmışlardı.

Kadri Bey sırmalı albay elbisesiyle gelmişti. Ömer ise düz yakalı setre ceket ve dik yakalı kolalı bir gömlek giymişti.

Kardeşler koltuklara yerleştiler, hal hatır sorulduktan sonra sıra gündemdeki konulara geldi. İlk içini döken Salim ağabey oldu ve söze şöyle başladı:

“Abdülmeccit döneminde rüşvet önce bir hattı hümayun'la, sonra da bir fetva ile yasak edilmişti, ne oldu? Sadrazam Ali ve Fuat paşaların rüşvete tenezzül ettikleri anlatıldı, bunlar yalan mı? Mahmut Nedim Paşa'nın da Rus elçisi İgnatiev'den paha

biçilmez hediyeler aldığı söylendi. O da mı yalan? Hıdiv İsmail Paşa'nın sadrazamlara para yedirdiğini duymayan kalmadı. Bunlar hep gizli gizli konuşuluyor. Ne diyeceğimi şaşıyorum, utanıyorum.”

“Rüşvet alanlar utansın, neden biz utanalım Salim ağabey?”

“Öyle değil, hepimiz utanıyoruz, bu memleketin evladınız ve hiçbir şey yapamıyoruz. Daha neler var, anlatmakla bitmiyor. Ya memurların ve askerlerin durumu. Onların ne kadar güç şartlarda yaşadıklarını hepimiz biliyoruz. Ziya Paşa Meclisi Vâlâ üyesiye bir rapor vermişti. Hasan, sen de bunu okumuşsundur sanırım. Bu raporunda Ziya Paşa şöyle bir şeyler yazmıştı: ‘Askerler ve memurlar aylıklarını bazen 810 ay gecikme ile alıyorlar. Askerlere elbise de verilemiyor. Kışta kıyamette beyaz pantolonla ve çıplak ayakla nöbet bekleyen askerler var. Bazıları dileniyor, bazıları da hırsızlık yapıyor, yol kesiyorlar. Cephelerde görev yapan subayların evlerine gönderdikleri maaş ellerine geçmiyormuş. Dul ve kimsesiz kadınlara ayrılan fukara maaşları da ödenmiyormuş. Gürültü çıkartan kadınları imamların evlerine kapatıyorlarmış, erkekleri de zaptiye hapishanelerine.’ Ziya Paşa bunları Sadrazam’a bildirdi de ne oldu? Zatişâhâne bunları duymadı mı?”

Albay Kadri Bey,

“Evet ağabey,” dedi, “ne yaptınız? Askerin hali perişan. Herkes aç. ‘Sen aç, ben aç, otur da fal aç,’ derler ya. O durumdayız. Aç ve çıplak asker nasıl savaşır? Su bulanmayınca durulmaz derler, sular bulandı bulanacağı kadar. Neredeyse boğulacağız. Ağabey yıl uğursuzsun. Askerin maaşını çalışıyorlar, mintanını, ceketini, pantolonunu, yiyeceğini çalan çalana. Ordu perişan. Ülkemiz kâfirin cenneti oldu. Başta akıl olmayınca kuru kafa neylesin? Bu iş neye varır bilemem. Akacak kan damarda durmaz. Bir gün akmaya başlarsa Devleti Âliyye'nin hali haraptır. Allah o günleri göstermesin, ama gösterecek bu gidişle.”

Hasan Hilmi Bey bunları bilmiyor değildi. Bir süre sustuktan sonra her zamanki uzlaştırıcı ve hoşgörülü olgun havasıyla,

“Sizin gibi düşünenlerin sayısı çok yüksek,” dedi. “Şimdilerde herkes bunları konuşuyor. Genç Osmanlılar bu yüzden ortaya

çıkmadılar mı? Ziya Paşa da bu yüzden Namık Kemal'le birlikte Paris'e kaçmadı mı? Ama ne oldu? Padişah efendimiz Paris'e ve Londra'ya gidince, onları oradan da kovaladılar. Biliyorsun, Yeni Osmanlılar içinde benim yakın arkadaşlarım var. Birçoğunu çok iyi tanıdım, birlikte olduk, oturduk, tartıştık. Çoğuna hak veriyorum. Ramak kaldı ben de belki onlarla birlikte kaçacaktım. Beni de ihbar ettiklerini biliyorum, ama kurtuldum. Aramızda uzun uzun şunu konuştuk: Kaçmak mı, yoksa burada kalıp etkili olmak mı? İnan bana onlar da keyiflerinden kaçmadılar, ama tutuklanıp işkence göreceklerini anladıkları zaman dışarı gitmek zorunda kaldılar.”

Kardeşlerin en küçüğü Galatasaraylı Ömer,

“Ağabey,” dedi, “onlar özgürlük ülkelerine gittiler. Orada öğrenecekleri çok şeyler vardı. Fransa'da Büyük Devrim'den bu yana neredeyse 80 yıl olacak. Biz devrimin ne olduğunu öğrenebildik mi? XVI. Louis neden devrildi? Bastille Hapishanesi neden yıkıldı? Kralların sonsuz para harcamaları, halkın kanını emmeleri, soyluların ve papazların kurduğu sömürü düzeni bu devrimi hazırlamadı mı? Bizdeki koşullar buna hiç benziyor mu ağabey? Söyleyin çok rica ederim, Padişahımız bunlardan hiç ders almadı mı? Tabii o Fransa'da III. Napolyon'u görüyor, Avusturya'da Franz Jozef'i ve İngiltere'de Kral Edward'ı. Demek ki diyor, ihtilaller geçicidir, halk başkaldırır, kanlar akar, ama sonra her şey durulur.”

“Zatışâhâne XVI. Louis'den yıllar sonra Napolyon'un ve daha sonraları da III. Napolyon'un imparator olmalarıyla teselli bulmuştur herhalde. Ama kazın ayağı öyle değil. Devrimler yok olmuyor, atılan tohumlar yıllar sonra yalnız o ülkede değil, dünyanın dört bir yanında filizler veriyor. Bakın Amerika'ya yerleşenler İngilizleri nasıl kovaladılar. Bakın Fransa'ya, Zatışâhâne'nin büyük dostu III. Napolyon ne oldu? Daha altı yıl önce bütün Fransa'yı maceraya sürükleyen Napolyon Prusyalılara esir düşmedi mi?

“Ağabey, günümüzde Avrupa ülkelerinde sosyalizm, yani iştirakiyun eylemleri var. Halk artık ne soylulara köle olmak istiyor,

ne din sömürücülerine, ne büyük toprak sahiplerine, ne de sanayicilere, bankacılara ve büyük iş adamlarına. Sosyalistler sosyal sınıfları ve sınıf kavgalarını ortadan kaldırmak için bütün üretimde ve dağıtım araçlarında özel mülkiyetin kaldırılması için savaşıyorlar. Bundan 2530 yıl önce Prusya’da Karl Marx adında bir filozof ortaya çıktı, düşünce arkadaşı Engels’le birlikte toplumun gelişmesi ve ekonomisi üzerinde kitaplar yazdı. İştirakiyun Partisi Manifestosu adlı bir bildirge kaleme aldılar, Enternasyonal adlı uluslararası bir örgüt kurdular, ulusal düzeyde işçi hizipleri de kuruldu. Amaçları dünyada yeni bir düzen oluşturmaktı.

“Fransa kralı Almanlara esir düşünce sosyalistler patırtıya pa-buç bırakmadılar ve Paris’te de böyle bir iştirakçi yönetim kurarak iktidarı ele geçirdiler, ama ancak üç ay dayanabildiler, kralcılar ve kentsoylular Almanlarla işbirliği yaparak Paris Komünü denen bu yönetimi devirdiler. Komüncülerin hepsini de kurşuna dizdiler. Bakın ağabey, dünyada neler oluyor, İstanbul’da bizim hiçbir şeyden haberimiz yok. Genç Osmanlılar da bunlara seyirci kaldılar, bunları bize yansıtmadılar.”

“Doğru valla Ömer, dünyada neler olmuş da Memaliki Osmaniye’de biz hiç duymamışız.”

Kardeşler arasında derin bir sessizlik oldu. Bir süre sonra Hasan Hilmi,

“Aman Ömerciğim,” dedi, “lakırdı söylemekle dudak aşınmaz, ama sen yine bunlardan hiç kimseye söz etme, başımız derde girer, dördümüz de yanarız.”

“Evet ama Ağabey, biz devekuşu gibi başımızı kuma gömersek de bir şey değişmez. Bir gün devrimci savaşlarla bütün kralar, padişahlar, despotlar ve onların kuklaları devrilecek, halklar özgürlüğe kavuşacak ve sömürü düzeni yıkılacaktır. Ok menziline varır.”

Kadri Bey Ömer’i destekliyor ve o konuştuğu gözlerinin içi gülüyordu. Salim ağabey,

“Kadri, sen de bir şeyler söyle, içini dök bakalım,” dedi.

Kadri Bey,

“Valla benim bu konularda fazla bilgim yok,” dedi. “Babam,

bilirsiniz hiç konuşmaz, İstanbul'da, Memaliki Osmaniye'de ve dışarıda neler olup bittiğini hiç ondan öğrenemedik. Babam bilse de anlatmaz. Onun böyle bizler gibi bir dünya görüşü yoktur. Musa Paşa akıllı ve kurnaz adamdır, Kapıcılar Kâhyalığından Su Nâzırlığına kadar kendi becerisiyle yükselmesini bilmiştir. Elbette kendisine saygımız sonsuzdur, ama onunla ne konuşabilirsiniz? Biz kendi kendimizi yetiştirdik. Ne paşa olduk ne de nâzır, ama kafalarımız onların hepsinden ileri.”

Kadri Bey sözü dönüp dolaştırıp güzel sanatlara getirdi ve şöyle dedi:

“Biliyorsunuz ben askerim ama, politikadan ve ordu işlerinden çok, sanatla ilgilenirim. Birkaç yıl önce *Hakâyik-ül Vâkayi* gazetesinde bir yazı okumuştum. Aklımda kaldığına göre yazıda şöyle deniyordu: ‘Bir ülkede güzel sanatlar gelişmemişse o ülke uygar sayılmaz. Bizde mimarlık da, heykel de, resim de, musiki de hâlâ ilkelik içindedir. Resim diye bir şey var mı? Müziğimiz Arap yalellilerinden ve mavallarından ve İranlıların feryatlarından esinlenmiş bir karma musiki havası taşıyor. Musiki aletlerimiz de ilkel değil mi? Her ne kadar bu aletlerin yarattığı müzik nağmeleri bize hoş geliyorsa da bu, Avrupa müziğini tanımamamızdan kaynaklanıyor. O müziği tanısak ne kadar geri kaldığımızı anlayacağız. Toplumumuzun bu kadar geri kalması doğru mudur? Avrupa’dan getirmeğimiz müzik, resim ve mimarlık öğretmenlerine görev vererek bir güzel sanatlar okulu açmalı ve her yıl resim sergileri düzenlemeliyiz.’

“İşte gazetede okuduğum bu yazı bana çok doğru geldi. Ben de Osmanlı ülkesinin böyle bir düzeye ulaşmasını istiyorum.

“Bir de şu var, hükümet birtakım hurafelerle halkı uyutmaya çalışıyor, dikkatleri başka yönlere çekiyor. Siz de hatırlarsınız, dört yıl önce *Hakâyik-ül Vâkayi* gazetesinde bir nalın olayı okumuştuk, kısaca anlatayım. Topkapı Sarayı’ndaki kutsal emanetler dairesinde Peygamber Efendimizin bir tek nalını vardır, bu nalının öbür tekinin Canik’te bulunduğunu uydurmuşlar. Nalın Canik’ten Samsun’a katır sırtında gönderilmiş. Samsun’da muhtarlar, şeyhler, medrese öğrencileri, askerler ve memurlar nalını

getiren katırı Samsun'a yarım saat uzakta bir kavşakta karşılaşmışlar. Nalını İstanbul'a getirmek için de on bir kişilik bir heyet Şiari Nusret vapuruyla Samsun'a gönderilmiş. Samsun mutasarrıfı nalını kucağına alıp vapura binmiş ve kutsal emaneti geminin süvarisine teslim etmiş. Ben de o sıralarda Samsun'daydım, bunlara tanık oldum. Nalın İstanbul limanında da büyük bir törenle karşılanmış ve Topkapı Sarayı'na götürülmüş. Daha neler neler!

“Nalın Samsun'a götürülürken, koyunlar hazin hazin melemişler. Kötürüm bir ihtiyar yürümeye başlamış. Nalının örtüsünden damlayan suları içen dört yaşında kötürüm bir çocuk bir anda iyileşmiş. Ne mucizeler! Bu iki nalının bir araya gelmesi Padişah Efendimizin ruhani kudretinin simgesiymiş! Ne buyrulur? Bütün bu palavralar ne amaçla uyduruluyor?”

Ömer yeniden söze karışarak şöyle dedi:

“Ağabey doğru, sana katılıyorum, ama bütün bunların tartışılması gerek. Güya bizde gazeteler var, nedir bunlar? *Takvimi Vekayi, Ceridei Havadis, Basiret, Vakit, Şems, Hayat, Sabah...* Ama ne yazıyor bunlar? Halkı aydınlatıyorlar mı? Ne gezer, *Tercüman-ı Ahval ve Tasviri Efkar* kapandı, *Muhbir* yok oldu, *İbret* kapatıldı. Ne kaldı geriye? Bereket yabancı gazeteler var da, olayları az çok onlardan izliyoruz. Ona da izlemek denirse. Dünyada neler olup bitiyor, hiç umurumuzda değil. Bize Mek-tebi Sultani'de Fransız hocalarımız basın özgürlüğünün ne olduğunu anlattılar, biz daha bu özgürlüklerin çok uzağındayız.”

Hasan Hilmi küçük kardeşine hak vererek,

“Evet Ömer,” dedi, “haklısın. Halkımızın hiçbir şeyden haberi yok. Bu sizin üzerinde durduğunuz konuları ilk kez Genç Osmanlılar ele aldı. Bildiğiniz gibi bu cemiyet 1865'te İstanbul'da kuruldu. Kurucuların çoğunu yakından tanıdım: Namık Kemal Bey, Reşat Bey, Menapirzâde Nuri Bey, Ayetullah Bey, Ebüzziya Tevfik Bey, Mehmet Bey, Ağâh Bey, Ahmet Mithat Efendi. O yıllarda Harp Okulu kumandanı Süleyman Paşa, Zaptiye nâzırı muavini Mustafa Asım Paşa, Karakollar Kumandanı Ömer Nalili Paşa, Sadullah Paşa gibi kişiler de onlara katılıyordu. Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa onlara parasal destek veriyordu.

“Kurucular 1867’de Veliefendi Sarayı’nda toplandılar. Yeni bir strateji çizdiler. Amaçları kırk kişilik bir fedai grupla Babiâli’yi basarak Ali Paşa’yı devirmek ve Mahmut Nedim Paşa’yı sadrazamlığa getirmekti. Ama, ne yazık ki aralarında Ali Paşa’nın casusları vardı. Sadrazam bunları öğrenince kurucuları yakalamaya kalktı, kaçan kurtuldu.”

“Peki, sonra ne oldu?”

“Genç Osmanlılar çalışmalarını Paris’te sürdürmeye karar verdiler, Mustafa Fazıl Paşa da onlara destek oldu. Mustafa Fazıl Paşa Mısır Hıdivi İsmail Paşa’nın kardeşiydi. İsmail Paşa’dan sonra onun Hıdiv olması gerekiyordu. Ama İsmail Paşa cin gibi bir adamdı. Kardeşini hiç sevmiyordu. Bir yandan Padişahımızla, bir yandan da Ali ve Fuat Paşalarla anlaştı, Saray’a, sadrazamlara ve nâzırlara büyük hediyeler vererek veraset fermanını değiştirtti ve Hıdiv’in ölümünden sonra yeniden kardeşinin değil de, oğlunun Hıdiv olmasını Saray’a kabul ettirdi. Mustafa Fazıl Paşa da Genç Osmanlıları tuttu. Şimdi anlıyor musunuz düzenlenen tezgâhları?”

“Peki Mustafa Paşa’nın bu tutumunu nasıl öğrendiniz?”

“Anlatayım: Mustafa Paşa 1867’de Paris’ten Padişahımıza Fransızca bir mektup gönderdi. Mektup o zaman Mabeyin’de çok gizli tutulmuştu. Paşa bu mektubun bir kopyasını Genç Osmanlılara ulaştırdı. Onlar da bunu çoğaltarak kendi çevrelerinde dağıttılar.”

“Ağabey, nedir bu mektupta yazılanlar?”

“Mustafa Fazıl Paşa mektubunda Osmanlı ülkesindeki kötülükleri bir bir sıralıyor ve Padişah’ın çevresindeki insanların gerçeklerden korktuklarını, halkın ahlakının gittikçe bozulduğunu, yabancı devletlerin Osmanlı ülkesinde yaşayan halkları başkaldırıya çağırdıklarını, Müslüman halkın korumasız kaldığını, hükümetin ülkeye egemen olmadığını yazıyor ve tüm kötülüklerden de Padişah’ın sorumlu olduğunu öne sürüyordu.”

“İyi de, buna çare olarak Mustafa Fazıl Paşa ne öneriyordu?”

Ömer Hasan ağabeyinin yanıtını beklemeden hemen şunları söyledi:

“Bu kötülüklerin ortadan kaldırılması için Paşa'nın iki çare önerdiğini hepimiz biliyoruz. Biri özgürlük, öteki de Nizamı Serbestâne, yani özerklik. Paşa özgürlük konusunda şöyle demiştir: Uluslarda bütün düzenin anası özgürlüktür. Kölelik düzeni içinde yaşayan uluslar eğitime yönelemezler. Cahillik ve kölelik halkları alçaklığa ve hainliğe sürükler. Doğru, ama lafla peynir gemisi yürümez. Lafla dükkân açılmaz. Lakırdıyla iş bitmez.

“Bizim duyduğumuza göre Mustafa Fazıl Paşa, eğer Osmanlı İmparatorluğu Meşrutiyet'e, yani parlamenter sisteme yönelecek olursa ülkede 'milleti hâkime' yani egemen ulus durumunda olan Müslümanlarla, 'milleti mahkûme,' yani mahkûm olmuş ulus durumunda olan Hıristiyanlar arasında ayırım kalkar ve yabancı devletler imparatorluğun iç işlerine karışmaz, demiştir. Bu görüş bize hiç de aykırı gelmedi.

“Paşa din konusunda da şöyle demiş o mektubunda:

“Dinler ve mezhepler bize ahret meyveleri vaat ederler. Ama ulusların haklarını belirleyen ve sınırlayan güçler ne dinlerdir, ne de mezhepler. Din eğer sonsuza kadar uzanan gerçekleri araştırmakla yetinmeyip dünya işlerine karışacak olursa cümleyi öldürür ve kendisi de ölür.' Bu da doğru değil mi? Din işleri başkadır, devlet işleri başka. Din adamları kendi kurallarıyla devlete yön vermeye kalkmamalıdır. Bugün Avrupa ülkelerinde böyle bir eğitim egemen, biz de bunlardan ders almalıyız.”

Hasan Hilmi küçük kardeşinin sözlerini doğrulayarak şöyle dedi:

“Ömer'in anlattıklarını bütün Mabeyin halkı duydu. Mektup Padişah'a da ulaştı, ama ondan hiç ses gelmedi. Genç Osmanlılar çalışmalarını Paris'te sürdürdüler. Mustafa Fazıl Paşa başkan durumundaydı, ama herkes onun kendi çıkarları için bu işi desteklediğini biliyordu. Daha sizin bilmediğiniz şeyler de var, onları anlatayım. Mustafa Fazıl Paşa, Ali ve Fuat Paşalarla uğraşırken Padişahımızı hiç karşısına almak istemiyordu. Size bunun örneklerini vereyim, Paşa'nın Padişahımızı ta Marsilya'dan karışladığını duyduunuz mu? Duyduğunuzu sanmıyorum. Dahası

da var. Fazıl Paşa Paris'teki elçiliğimizde yapılan kabul törenine de katıldı ve üzerine resmi işletilmiş bir halıyı Padişahımızın önüne serdi. Buyrun bakalım, bu mudur özgürlük savaşı?

“Ziya Paşa Londra’da Padişahımıza devletin kurtuluş yolları üzerine hazırladığı önerileri sunmaz mı?

“Ama bunlar o kadar önemli değil, Ali Suavi Londra’da *Muhbir*’i yayınladı, Ziya Paşa ile Namık Kemal de *Hürriyet*’i çıkardılar. Masrafları hep Mustafa Fazıl Paşa karşıladı.”

“Şu Genç Osmanlıların neler istediklerini bize açık seçik anlatabilir misiniz?”

“Elbette, anlatayım. Bunları ilk kez Namık Kemal *Hürriyet*’te çıkan bir yazısında açıkladı. Namık Kemal derneğin ikinci adının, ‘Yeni Osmanlılar,’ olduğunu belirtti. *Hürriyet* gazetesindeki yazılardan biz şu anlamı çıkardık: Ümmeti Osmaniye fertleri birbirleriyle eşittir. Bu insanların hak ve özgürlükleri güven altında olmalıdır; topluluklar zulümlerden kurtulup adalete kavuşmalıdır; Ümmeti Osmaniye vatan sevgisiyle birleşmelidir; bu amaçlara varılması için bir Anayasa hazırlamalı, özgür seçimler yapılmalı, devlet mutlakiyet idaresinden kurtulmalı ve meşrutiyetle yönetilmelidir; bu amaçlara ulaşmak için şiddet yollarına başvurulmamalı ve propaganda yoluyla halkların bilinçlenmesi sağlanmalıdır.

“Ağabey, bu ümmet sözcüğü bana göre pek açık değil. Ben *ümmet*’ten Müslümanlığa inanan insanları anlıyorum. Ama burada karmaşık bir anlam ortaya çıkıyor.”

“Doğru, ama Genç Osmanlılar, ümmeti çok geniş anlamda kullanıyorlar. Onlara göre Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan tüm Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler ve her tür inançta olan insanlarla birlikte Türkler, Araplar, Kürtler, Lazlar, Ermeniler, Gürcüler, Çerkezler, Boşnaklar, Bulgarlar, Rumlar, Pomaklar hepsi Osmanlı ümmetini oluştururlar. Dikkat edin, onlar bu halklara millet değil ümmet diyorlar. Yani, şunu da söyleyeyim, Genç Osmanlılar ülkedeki çeşitli halkların bağımsızlığını değil, bir arada yaşamalarını istiyorlar. Ama bunların hepsi, aynı amaçlara yönelmediler. Örneğin Sağır Ahmet Paşa’nın oğlu Mehmet

Bey Cumhuriyet rejiminden yanaydı. Paris'e kaçtı, Fransız ordusuna girerek Almanlara karşı savaştı. Paris Komünü'nden yana oldu, sonra hasta olan babasını görmek için gizlice İstanbul'a geldi, asıl maksadı kendisini polise bildiren Ayetullah Bey'i öldürmekmiş, başaramadı, iki yıl önce de 31 yaşında öldü. Bizim yalının arkasındaki Rumelihisarı Mezarlığına gömüldü."

Salim Bey kardeşini bir süre sessiz sessiz dinledikten sonra şöyle dedi:

"Bak Hasan," dedi, "sen hiç devletin mali durumundan söz etmedin kardeşim, herkes biliyor, biz iflas ettik, sen de bunu bilirsin elbette. Hatırla bakalım, Cevdet Paşa neler demişti: Kâğıt para hızla değerini yitiriyor. Yüz kuruşluk altın bir gün içinde üç yüz kuruşa çıktı. Birkaç gün sonra dört yüze fırladı. Ondan sonra da kâğıt paranın hiç değeri kalmadı. Halbuki halkın elindeki para hep kâğıt paraydı, bu para geçmez oldu, millet aç kaldı. Fırınlarda ekmek bulunmaz oldu, dükkânlar kapandı, herkes ne yapacağını şaşırıp kaldı, insanlar perişan oldu. Unuttun mu, Meclisi Vükela bir gece sabaha kadar durumu tartışmış ve sabahleyin sokaklara tellallar çıkartarak herkesi camilere çağırmıştı. Millet camilere akın etti. Oralarda neler dediler, biliyosun. Kâğıt paranın değerini düşürenlere ceza verilecektir, altının fiyatı 160 kuruştur, bunu dinlemeyenler hapse atılacaktır... Ne oldu, kim dinledi bu boş sözleri?"

Bu sözler üzerine Kadri Bey Salim Bey'e şunu sordu:

"Salim ağabey, peki hükümet hiçbir şey yapmadı mı bu iflası önlemek için?"

"Yaptı, yapmaz olur mu? Hasan Hilmi bu işleri çok iyi bilir ama, Galata bankerlerinin, sarrafların, çarşı esnafının neler anlattıklarını bilmez. Ben de iflas olayının mabeynin ve Babıâli'nin dışından nasıl görüldüğünü anlatayım. Kardeşlerim, artık kimşenin hükümete ve Maliye'ye güveni kalmadı. Bizde zaten bütçe diye bir şey yoktu. Paralar bir yandan geliyor, bir yandan gidiyordu. Avrupa'daki gibi bir bütçeden bizde ilk kez 1850'de söz edildi. 1856 Islahat Fermanı'nda da her yıl bir bütçe hazırlanacağı ilan edilmişse de kimse bunu ciddiye almadı. Padişahımız

Abdülaziz tahta çıktıktan sonra bu işin ilk üzerinde duran da Sadrazam Fuat Paşa oldu.

“Baktılar ki, bütçe açık veriyor, tasarruf önlemleri almaya kalktılar. Ne yaptılar biliyor musunuz, Saraylarda altın ve gümüş sahan, çanak, tabak ve çatal kaşık kullanılmasını yasak ettiler. Aklınız eriyor mu? Fuat Paşa işi daha da ileri götürdü, kimin konağında, kâşânesinde, köşkünde, yalısında altın ve gümüş ev eşyası varsa toplayıp onlardan sikke basmaya yöneldi. Bu iş için Şeyhülislam’dan fetva bile aldı. Padişahımızın bu altın gümüş toplama işine biraz şaşırıldığı söylenir. Sultan Aziz hazretleri Fuat Paşa’ya, ‘Bu iş nasıl olur,’ diye sormuş. ‘Sultanların tabağını, çanağını nasıl alırsınız?’ Fuat Paşa da, ‘Alınır efendim, alınır,’ demiş. ‘Allah göstermesin Devleti Âliyye kötü bir duruma düşse, hep birlikte Konya’ya gitmeye kalksak, Sultan efendiler yolda ayrılık çeşmesinden bu taslarla mı su içecekler?’”

“Fuat Paşa’nın aldığı bu önlemlerin uygulandığını ben hiç duymadım, siz duydunuz mu?”

Kardeşlerin üçü de, “Hayır, duymadık,” demekle yetindiler.

Hasan Hilmi Bey,

“Fuat Paşa memur maaşlarını da azalttı,” dedi. “Hatta Padişahımızın aylık ödeneğinden beş bin kese indirtti. Bazı kadrolar da kaldırıldı.”

Ömer,

“Ama neye yaradı,” diye soracak oldu.

Hasan Hilmi ise kardeşinin bu tepkisini duymazlıktan gelecek konuşmasını şöyle sürdürdü:

“Yabancı ülkelerden borç alma işini Sultan Mecit başlatmıştı, Padişahımız da bu geleneği bir güzel sürdürdü. İlk borç alma işine girildiği zaman Cevdet Paşa’nın şöyle dediği anlatılır: Bizim gibi mirasyedilere böyle bir para kapısı açılırsa kim bunun önünü alabilir? Halimiz ne olur? Vay başımıza gelenler. Allah encamımızı hayır eyleye!”

“Önce dört kez borç alındı, Padişahımız tahta çıktıktan sonra altı kez borç daha aldık. Yirmi yıl içinde on kez borç almış olduk. Bu borçların faizleri nasıl karşılanacak, borçlar nasıl öde-

necek bunları hiç düşünen olmadı. Bütün bu borçları halkın sırtına yükledik.

“Peki aldığımız borçlar ne işe yaradı, biliyor musunuz? Bu paraları saraylara harcadık, orduya ve donanmaya kullandık. Bunlarla halkın refah düzeyini yükseltebilecek hiçbir yatırım yapmadık.

“Oysa dışarıdan borç alırken hükümetin amacı, ‘kâime,’ dediğimiz kâğıt paraları ortadan kaldırmaktı. Bunun için iki milyon kese altın gerekiyormuş. Eski borçlarımızı kapatmak için de iki milyon kese lazımmış. Bu parayı bulduk, ama kullanmasını bilemedik. Borçlarımızın faizini ödemeyince Avrupalılar, ‘Türkler bizi dolandırdılar. Altınlarımızı keyiflerine göre harcadılar, har vurup harman savurdular. Osmanlıların varlığı Avrupa’nın zararına, diye kıyameti koparttılar. Bunlardan sorumlu olan Fuat Paşa’nın, Ali Paşa’nın hiç yürekleri sızlamadı.”

Ömer de coşkulu bir sesle bu konuda şunları söyledi:

“Ben Fransızca bir gazetede okudum, İngiltere Kralı İstanbul’daki elçisi aracılığıyla Padişah’a şu mesajı iletmış: ‘Bunalımı gidermek için dışarıdan borç almak, delik bir miğferin içine su dökmeye benzer. Babîâli her şeyden önce masrafları kısmalı, maliyesine düzen vermeli, bunlar olmazsa Avrupalı kapitalistler Osmanlı Devleti’ne güvenemezler’...”

Ömer sözlerini bitirmeden Hasan Hilmi şöyle dedi:

“Sizi çok iyi anlıyorum, beni uyarmaya çalışıyorsunuz. Ama Memaliki Osmaniye’de hiçbir şey yapılmadı diyemezsiniz. Lütfe elinizi vicdanınıza koyup da konuşun, bakın neler yapıldı şu on beş yıl içinde. Meclisi Vükelâ bir düzen içinde toplanmaya başladı; Şûrayı Devlet diye adlandırılan yüce bir kurul oluşturuldu; adalet kurumları yeni baştan örgütlendi; yeni yasalar çıkartıldı; askerlik hizmetleri sağlam kurallara bağlandı; ordumuz yeniden yapılandı; eğitim alanında çok önemli ilerlemeler oldu, yeni idâdîler ve sultaniler açıldı, Galatasaray Sultanisi ve Darüşşafaka kuruldu ve değerli hizmetler vermeye başladı. İşte bunun bir örneği, bu Sultanîyi ilk bitirenlerden kardeşim Ömer’le bugün gurur duyuyoruz. Darülfünun açıldı, Tıbbiye Mektebi, Eczacı Mek-

tebi, Mülkiye Mektebi, Darülmalûmat gibi eğitim kurumları hep şu on beş yıl içinde açılmadı mı? Rumeli demiryolları döşenmedi mi? Demiryollarının Topkapı Sarayı'nın bahçesinden geçirilmesi söz konusu olduğu zaman Zatışâhâne, 'Şimendifer yapılınsın da isterse sırtımdan geçsin, razıyım,' demedi mi? Avrupa ülkelerine ayak uydurmaya çalışıyoruz. Varlıklı aileler çocuklarına Fransızca öğretiyorlar. Evlerimize masa, koltuk, kanepeler, çatal, bıçak girdi. Redingot giyiniyoruz. Avrupalıların düzeyine ulaşacağız."

Ömer fazla heyecana kapılmadan ağabeyine yanıt vermeye çalışarak şöyle dedi:

"Muhterem Hasan ağabey, benden on yaş büyüksünüz, size çok saygım var, ama ben olaylara başka bir açıdan bakıyorum. Önce Sultan Mecit'in Şubat 1856'da ilan ettiği İslahat Fermanı'ndan başlayacağım. Kırım Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa elçileri Ali Paşa'ya, 'Haydi artık bir şeyler yapın da şu devleti kurtarın,' dediler. Padişah, 'Söyleyin bakalım ne yapmanız gerek,' dedi.

"Onlar da, 'Bir bildirge yayınlayın, bundan sonra devleti Avrupalıların beğeneceği bir biçimde yöneteceğinizi ilan edin,' dediler. İslahat Fermanı işte bu koşullar altında hazırlandı.

"Bu fermanla neler olduğunu hep biliyoruz, hak, hukuk, eşitlik, falan filan. Ama gözümüzden kaçan önemli bir şey var, o da Avrupa teknik ve sermayesine Osmanlı hudutlarının açılması ve Avrupalılara Osmanlı topraklarında mülk sahibi olma hakkının vaat edilmesi. İşte müstemlekecilik böyle başladı.

"Bu fermanı yabancı devletler hazırlamıştı, biz de kabul etmek zorunda kalmıştık. Bu fermanla biz Hıristiyan vatandaşlarımızın refahını düşünmek ve bu konuda gerekli kararları almak için Avrupa'nın büyük devletlerinin oyunu istemek zorunda kalıyorduk.

"Fermanın okunmasıyla bize Avrupa'nın kapıları açılmış oldu. Söz dinleyerek uslu bir devlet olduğumuzu böylece kanıtlamamızdan sonra bizi Paris Konferansı'na çağırdılar, 30 Mart 1856'da da, yani İslahat Fermanı'ndan bir ay sonra Paris Antlaşması'nı imzaladık.

“Paris Antlaşması’nın 9. maddesinde de Islahat Fermanı’na gönderme yapıyor ve dolayısıyla bizim yabancı sermayenin yerleşmesine kolaylık göstermemiz ve yabancıların mülk sahibi olmaları hakkını kabul etmemiz vurgulanıyordu.

“İşte olanlar bundan sonra oldu. Yeni ticaret anlaşmaları imzalandı ve biz sömürge olmayı kabullendik. Yabancı ürünler ülkeyi istila etti, yerli sermaye yok oldu, Osmanlı İmparatorluğu büyük devletlerin, yabancı büyük sermayenin pazarı oldu, halk boğaz tokluğuna çalışmak zorunda kaldı... Sömürücü yabancı ekonominin egemenliği altında halk ezildi. Abdülaziz Efendimiz de ülkemize sermaye giriyor, demiryolları yapıyor diye bayram etti. Oysa demiryolları bir sömürü politikasının ilk basamaklarıydı.”

Hasan Hilmi yarı şaka, yarı ciddi,

“Yahu Ömer,” dedi, “bu gâvurlar seni zehirlemişler.”

Ömer de,

“Evet ağabey,” dedi, “bazı gâvurlar ülkeyi sömürüyorlar ama, bazı gâvurlar da bize bu sömürü mekanizmasının nasıl işlediğini gösteriyorlar. İstersiniz siz buna, ‘zehirlemek’ deyin.”

“Aldırma, sana biraz takılmak istedim, o kadar.”

Osmanlı topraklarının yabancılara açılması da Hasan Hilmi Bey’le kardeşleri arasında coşkulu konuşmalara neden oldu. Ömer İstanbul’daki İngiliz elçisinin bu konuda büyük girişimlerde bulunduğunu duymuştu. Sadrazam Sait Paşa da İngilizlerin çok tuttuğu bir kişiydi. Sait Paşa İngilizlerin iyi niyetinden kuşkulandırmayı vatan hainliği sayacak kadar İngiliz dostuydu. Paşa İngiliz elçisinden hiçbir şeyi gizlemiyor ve İngiltere’nin her şeyi bilmesi gerektiğini sanıyordu. Ömer İngilizlerin nasıl İzmir bölgesine yerleştikleri hakkında bir şeyler okumuştunu ve şöyle dedi:

“Ağabey, İngilizler İzmir’e bu yüzyılın ilk yarısında el atmaya başladılar. İlk başlarda bazı Fransız tüccarlar da onlarla işbirliği yapıyorlardı. Duyduğuma göre bundan otuz yıl önce İzmir’de otuz beş İngiliz ticaret evi varmış. Bunlar İzmir’deki Rum, Ermeni ve Yahudi komisyoncularla birlikte çalışıyorlarmış. Bilirisi-

niz herhalde, İzmir'in en güzel yerleri onların elindedir. Neden İzmir'e, 'Gâvur İzmir' demişler, işte bu yüzden. İngilizler bölgede maden işletme imtiyazları da aldılar. İngilizlerle çalışan bazı Türk, Ermeni, Rum ve Yahudi tüccarlarının da adlarını değiştirip İngiliz vatandaşı olduklarını da duyduk.”

Hasan Hilmi Bey,

“Evet,” dedi, “doğrudur, bunları biz de duyduk. Ama İngilizlerin hizmetlerini küçümsemek doğru olur mu? İzmir-Aydın demiryolunu İngilizler yapmadı mı?”

“Evet ağabey doğru, İngilizler bu yolu yapmakla çok övünürler. Ama bu işin bir de perde arkası var, onu da anlatayım. İzmir'de o tarihlerde James Whittall adlı ünlü bir İngiliz tüccarı, 'Bizim ilk işimiz burada bir demiryolu yapmak olmalı, bunu biz işletmeliyiz, demiryolunun uzandığı yerler tarıma açılmalı. Bunda çok iş var. Demiryolu şirketleri özerk cumhuriyetler gibi çalışmalı,' demiş. Ne buyurulur? Ağabey bu şirketler bizim mahkemelerin yetkilerini de kabul etmediler.”

“Evet, bu işlere hep konsolosluk mahkemeleri baktı. Ben de şöyle bir olay anlatayım. Maltalı bir İngiliz makinist bir kadını çığnemişti. Adam Denizli'de altı aya mahkûm oldu. Sen misin İngiliz'i mahkûm eden, İngilizler kıyameti kopardılar, suçluyu zabıtaya teslim etmediler. Halk başkaldırdı, demiryolu tesislerini yıkmaya kalktılar. Onun üzerine İngilizler korkup makinisti teslim ettiler. Adam hapisaneyeye kondu, ama nasıl? İngilizler makiniste cezaevinde özel bir oda döşediler, suçlu o odada prensler gibi yaşadı.

“Evet ağabey, demiryolları politikası sömürgecilerin politikasıdır. Onlar ülkeleri daha iyi sömürebilmek için demiryolu döşerler. Kırım Savaşı'nın başladığı yıl bir İngiliz firması İzmir-Aydın demiryolunun yapılması için hükümete başvurmuş, Kırım Savaşı'nın yarattığı coşku içinde Babiâli de bu imtiyazı vermiş. Hem de ne türlü bir imtiyaz! Şirket vergi ödemeyecek, toprakları, ormanları ve madenleri bedava kullanacak. Bizimkiler de hiç onların işine karışmayacaklar. Söyleyin Allah aşkına, bu, sömürgecilik değil de nedir?”

Salim ağabey,
 “Yazıklar olsun,” dedi. “Bizim Genç Osmanlılar neden bunları görmezler de yalnız hünkârın keyfi idaresiyle ve yoksulluklarla uğraşırlar?”

Ömer,

“Ağabey, siz de doğru söylüyorsunuz ama, yönetim keyfi olmasaydı bunlar hiç başımıza gelir miydi? Kim karar veriyor bu işlere? Hünkâr, tek başına. Sadrazam Hünkâr’a yol gösteriyor, onun da iktisat işlerine pek akli ermediği için basıyör mührü hümayûnu. Bu kadar basit. Kapitülasyonlara karşı hiçbir direnişimiz olmadı. Gümrük engelleri yaratamadık. İngilizler Osmanlı topraklarını pazar olarak kullandılar. İngiliz kumaşları, pamuklular, demir, çelik, şeker, yünlüler, ipekliler hep İngiltere’den getirildi. Biz ne sattık onlara? Kök boya, palamut, buğday... Bunlarla da dış ticaret dengesini tutturamadık. Ormanlarımız yok oldu. Onlar tarımda yeni araçlar kullandılar, biz karasapandan, orakla ekin biçmekten de vazgeçmedik. Geri kaldık, geri. Dışarıdan araç getirtilmedik, toprak sahipleri ne yeni tarım araçlarının değerini anlıyorlardı ne de dışarıdan makineli araç getirtecek paraları ve birikimleri vardı. Yabancı sermaye girdi, şirketler kuruldu, imtiyazlar verildi ve biz hep böyle çöktük. Çöküntü de devam ediyor. Bakalım ne zamana kadar dayanacağız? Biz kendi gücümüzle değil, İngiltere ile Fransa’nın Rusya ile aralarındaki rekabet yüzünden ayakta duruyoruz. Bizim yok olmamızı şimdilik istemiyorlar. Padişahımız efendimizin bunda hiçbir katkısı yok.”

O sırada Salim ağabey söze karışarak,

“Ömer, sen aklınla bin yaşa,” dedi, “sen daha doğmamıştın, biz neler duyduk. II. Mahmut döneminde de imparatorluk Avrupa mallarının istilasına uğramıştı. O zamanlar Nizamı Cedid Ordusu kuruluyordu, askerin giyeceği elbiselerin kumaşı da Avusturya’dan Fransa’dan getirtiliyordu. Bu yüzden de her yıl kırk elli bin kese altın ödüyorduk. Baktılar ki, buna para dayanmayacak, yabancı kumaş yasak edildi. Bu kez de tefeciler yerli kumaşların fiyatını artırdılar. III. Selim de buna çare bulamadı ve piyasa yabancıların eline geçti.”

Hasan Hilmi,

“Bakın kardeşlerim,” dedi. “Ömer’in sözlerine ben de şunu ekleyeceğim. Paris Antlaşması’ndan sonraki yıllarda ben Babiâli’de Mazbata Odası’nda çalışıyordum, benden eski olanlardan duydum, büyük devletler antlaşmadaki hükümleri yerine getirmiyoruz diye Sadrazam’ın başının etini yiyorlarmış. O zamanki İngiliz elçisi de Babiâli’ye bir tezkere göndererek şöyle demiş:

“Türklerin Osmanlı yönetiminin başında kalabilmesi için yüksek niteliklere sahip olmaları gerekir. Halbuki bugün Osmanlı devleti rüşvet, hırsızlık, yiyicilik, yolsuzluk, adam koruma ve dar düşünceler içinde boğuluyor. Devlet kendi zayıflığının ağırlığı altında çöküyor ve harap oluyor. İmparatorluğun kurtarılması için tek çıkar yol Avrupa’nın zekâsından ve kültüründen yararlanmaktır. Beşi Hıristiyan, yedisi Müslüman üyelerden oluşan bir Meclis kurulmalı, memleketin asayişi, huzuru, düzeni, halkın eğitimi ve vergi işlerinden bu Meclis sorumlu olmalıdır.’ Ne oldu? Babiâli bu öneriyi boş verdi.

“Ondan beş yıl sonra da 1867’de, ben yine Mazbata Odası’ndayken, Fransa’dan bir öneri geldi. Bu öneri bütün öteki büyük devletlerin düşüncelerini de yansıtıyordu.”

“Demek ki Fransızlar, İngiltere’ye ve Rusya’ya danışarak bu öneriyi hazırlamışlar.”

“Evet öyle olduğu anlaşıldı. Bakın anlatayım, Avrupalılar bizden neler istiyorlardı? Hıristiyanların devlet memuru olabilmeleri, din ayrımı gözetilmeden okullar açılması, üniversite kurulması, mahkemelerde Hıristiyanların tanıklık edebilmeleri, iç gümrüklerin kaldırılması, yabancı sermayeye güven verecek önlemlerin alınması, bayırdırlık işlerinde yabancı sermayeden yararlanılması, maden ve orman işletmelerinin yabancı sermayeye bırakılması...”

Ömer,

“İşte sömürgecilik diye buna derler, dedi. Sonra ne oldu. Bütün bu istediklerini elde etmediler mi? Batılılaştık, ama ne pahasına?”

X

Abdülaziz'in Devrilmesi

Hasan Bey 25 Mayıs akşamı Rumelihisarı'ndaki yalıya biraz geç geldi. Gergin ve telaşlıydı. Yüzünde yorgunluğun izleri okunuyordu. Kapıyı açan Fidan Ağa'ya selam bile vermeden merdivenin basamaklarını ikişer ikişer atlayarak denize bakan salona girdi. Başından fesini bile çıkarmamıştı. Meyyâle Hanım kocasının bu telaşlı halini görünce,

"Ay merak ettim Hasan Bey, hiç bu kadar geç kalmazdınız. Ne-niz var? Mabeyin'de sizi üzecek bir şeyler mi oldu?" diye sordu.

Hasan Bey hâlâ söze nasıl başlayacağını kafasında toparlayamamıştı. Anlatacağı o kadar çok şey vardı ki, bunların Meyyâle'yi birden çılgınlığa ya da bunalıma sürüklemesinden korkuyordu. Çünkü Meyyâle Saray'da biraz şımartılmış hırçın bir kadındı. Hasan Bey soğukkanlı olmaya çalışıyorsa da sözcükler ağzından yine gergin bir biçimde dökülmeye başladı.

"Felaket, Meyyâle Hanım, felaket! Çok kötü, çok! Nasıl anlat-sam? Padişah efendimiz bu sabah hal edildi!"

"Ne diyorsunuz Hasan bey? Hal edildi ne demek? Öldürdüler mi Padişahımızı?"

"Hayır, Meyyâle Hanım, sakin olun lütfen. Hal edildi demek devrildi demektir. Yani, tahttan indirildi."

"Sağ mı, yoksa vurdular mı?"

"Hayır, ne vurdular, ne de öldürdüler."

"Ya Valide Sultan?"

"Telaş etmeyin, her ikisi de sağ."

"Neredeler? Hayatları tehlikede mi?"

"Hayır, tehlike yok. Her ikisi de istirahate alındılar."

Meyyâle Hanım bunlara asla inanmıyor, ikisinin de öldürül-

düğünü sanıyordu. Gözlerinden yaşlar boşanıyor, hıçkırıklar içinde çırpınıyordu.

“Mutlaka onlara bir kötülük etmişlerdir. Siz benden gizliyorsunuz. Hasan Bey, n’olur doğruyu söyleyin. İnanamıyorum, Valide Sultan’ı öldürmüşlerse ben intihar ederim. Aman Allahım çıldıracağım. Bu nasıl olur? N’olur beni Valide Sultan’a götürün. N’olur Hasan Bey n’olur...”

“İmkân yok Meyyâle Hanım. Onları bu sabah Eski Saray’a, yani Topkapı Sarayı’na götürmüşler. Hiç kimse yanlarına giremez artık.”

Meyyâle hıçkırıklar içinde, gözlerinden yaşlar boşanarak haykırıyordu,

“Böyle olmaz Hasan Bey, böyle olmaz. Bir şeyler yapmalıyız. Yaveran neredeydi? Serasker Paşa yok muydu? Ya Asâkiri Şâhane seyirci mi kaldı. Kimse korumadı mı Efendimizi? Kim bilir ne çok kan dökülmüştür.”

“Hayır Meyyâle Hanım, hiç kan dökülmemiş, kimse silaha sarılmamış. Zaten Padişahımızı devirmek için hepsi işbirliği yapmış. Neler oluyormuş da kimse duymamış.”

“Onlar insanların kellelerini uçururlar Hasan Bey. Yüreklere hiç sızlamadan hepimizi doğrayıverirler. Buraya da gelirler mi acaba? Hasan Bey, cevap verin lütfen, buraya da gelirler mi? Allah göstermesin sizi de alıp götürürlerse ben ne yaparım. Bir yerlere kaçalım Hasan Bey. Hemen kayığı hazırlasınlar, Beylerbeyi’ne gideriz, oraya kimse gelmez. Hayır, hayır, gelirler oraya da, en iyisi siz arabayı hazırlatın, Nişantaşı’na konağa gidelim, kaçalım.”

“Nereye kaçıyoruz Meyyâle Hanım, hem araba burada yok.”

“Yok ne demek efendim? Bir şeyler yapın. Sizi dinlerler, sizi severler, sayarlar, babanız Musa Paşa’nın hatırı vardır.”

“Telaşlanmayın Meyyâle Hanım, sakın olun, size durumu anlatayım, göreceksiniz.”

“Anlatın lütfen, lütfen Hasan Bey, nasıl devirmişler Efendimizi?”

Hasan Bey sabahtan beri duyduklarını kafasında sıraya koymak için bir dakika düşündükten sonra anlatmaya başladı.

“Bu sabah Mabeyin’e giderken olağanüstü bir durumla karşılaştım. Saray’ın kara tarafı askerlerle kuşatılmıştı, denizde de zırhlı gemiler görülüyordu, alay sancaklarını çekmişlerdi, top- lar atılıyordu. Askerler güçlük çıkarmadan beni içeri bıraktılar. Doğru Mabeyin’e koştum. Benden önce gelenler telaş içindey- diler. Neler olduğunu sordum. Kötü haber çabuk duyulur, bana anlattıklarına göre durum şuydu: Dün gece Saray’da Fahri Bey nöbetçiydi. Sabahın erken saatlerinde onu yaverler uyandır- mış. ‘Aman, kalkın, bakın neler oluyor! Kuşatıldık,’ demişler. ‘Saray’ın çevresindeki askerlerin yüzü Saray’dan tarafa. Fişek- liklerini de önlerine almışlar, içeriye kimseyi koyuvermiyorlar. Denizde de zırhlılar var, bu işin sonu kötü.’

“Fahri Bey hemen yatağından fırlamış, karşısına haremağası Elmas Ağa çıkmış, ‘Koşun’, demiş, ‘Zatışâhâneye haber vere- lim!’ Fahri Bey, Efendimizin yatak odasının kapısını vurur vur- maz, Valide Sultan’ın uyandırdığı Padişah’ı karşısında bulmuş. Sultan Aziz, Fahri Bey’e,

“‘Bu ne haldir?’ diye sormuş. O da,

“‘Kuşatıldık efendim,’ demiş. Sultan Aziz ise,

“‘Eyvah, Murat Efendi’yi cülûs ettirdiler herhalde,’ diye kar- şılık vermiş.

“Valide Sultan, kadınefendiler, haznedarlar, kalfalar, musahip ağalar ve Kızlarağası Cevher Ağa da oradaymış. Padişah, cad- deye bakan Camlı Köşke gidip gidemeyeceğini sormuş. ‘Aman efendim, orası tehlikeli olur,’ diye vazgeçirmişler.

“O sırada Başmabeyinci Mehmet Bey’le İkinci Mabeyinci Atıf Bey Harem’e gelmişler. Onlar da Dolmabahçe karakolun- dan geliyorlarmış, Redif Paşa onlara Murat Efendi’nin cülûs ettirildiğini Padişah’a bildirmelerini söylemiş. Mehmet Bey de bunu Zatışâhâne’ye bildirmiş. Mabeyin’de Valideniz Şuhuci- han Hanım’ın eşi Halit Bey’i gördüm. Bana erken saatte Pa- dişah efendimizin, Valide Sultan’ın, Yusuf İzzettin Efendi’nin Saray’dan alınarak dört çifte Saray kayığıyla, Başmabeyinci Ha- fız Mehmet Bey ve İkinci Mabeyinci Fahri Bey’le birlikte Saray- burnu yönüne götürüldüklerini söyledi.”

“Nereye götürmüşler?”

“Topkapı Sarayı’na.”

“Murat Efendi’yi mi tahta çıkartıyorlar?”

“Evet öyle oluyor.”

“Kimler yapmış bu hainliği?”

“Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Rüştü Paşa, Şûrayı Devlet Reisi Mithat Paşa, Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa, Mektebi Harbiye Kumandanı Süleyman Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi.”

“Alçak adamlar! Anlatın Hasan Bey, nasıl olmuş?”

“Mabeyin’de her kafadan bir ses çıkıyordu. Derken Hüseyin Avni Paşa geldi, ‘Paşa hazretleri, neler oluyor?’ diye kendisini karşıladım.

“‘Telaş etmeyiniz Hasan Bey’, dedi, ‘Zatışâhâne’nin tahtı terk etmesi icap ediyordu, bunu sükûnet içinde uyguladık. Kendisi şimdi Topkapı Sarayı’nda dinleniyor. Yakında her şey açıklığa kavuşacak. Mabeyin’deki beylere söyleyin, vazifelerine devam etsinler. Hiç kimseye kötülük edilmeyecektir. Vükelâ Heyeti az sonra burada Başmabeyincinin dairesinde toplanacak. Bütün arkadaşlarınızın bunu anlayışla karşılamalarını rica ediyorum.’

“Gerçekten de az sonra bütün nâzırlar Mabeyin’e geldiler, toplantı başladı. Durumu arkadaşlarıma anlattım. Yapacağımız hiçbir şey yoktu, bekledik.

“Derken öğleye doğru İkinci Mabeyinci Fahri Bey Topkapı’dan geldi. Haberler ondaydı. Alı al, moru mor, bizi şöyle bir selamlayıp toplantı salonuna girdi. Girmesiyle çıkması bir oldu. Telaş içindeydi, anlattı, Padişah efendimizi yağmur altında ite kaka kayığa bindirmişler, Fahri Bey hemen koşup esvapçıbaşından bir şemsiye istemiş, adam bir şemsiyeyi bile vermemiş. Zatışâhâne kayıkta sırlıklam olmuş. Arkadaki kayıklarda da elleri tüfekli ve baltalı askerler varmış. Sarayburnu’na yanaşmışlar. Padişah efendimizi oradan adi bir arabaya bindirmişler, Başmabeyinci Mehmet Bey de arabanın yanını tutmuş, Yusuf İzzettin Efendi’ye bir mekkare at vermişler, Fahri Bey de Valide Sultan’la Mahmut Celalettin Efendi’nin kollarına girmiş, yağmur altında,

yaya Topkapı Sarayı'na gelmişler. Babüselam kapısından onları önce Hırkaı Şerif dairesine, sonra da Harem dairesine götürmüşler. Efendimizi Harem'in hamam odasına almışlar, altına da bir iskemle vermişler. Sırılsıklam o iskemleye oturtmuşlar. Fahri Bey bu manzarayı görünce hemen Dolmabahçe'ye gelip esvapçıbaşından birkaç parça çamaşır ve elbise almak istemiş, esvapçıbaşı, 'Emir var, veremem,' demiş. Onun üzerine Hüseyin Avni Paşa'yı görmüş, o da, 'Tarafımdan söyleyin, versinler,' demiş.

"Fahri Bey,

"Haydi beyler,' dedi, 'istiyorsanız hep birlikte Topkapı'ya gidelim.'

"Hepimiz,

"Elbette gideriz,' dedik.

"O sırada Başmabeyinci Mehmet Bey'le karşılaştım. O da Efendimize kahve fincanı ve zarfı almak için oraya gelmişti. Bütün Mabeyin halkı, Tahir Bey, İbrahim Bey, bizim Halit Bey, Atfı Bey hep birlikte rıhtıma indik. Sadettin Bey, 'Dilini tutan başını kurtarır,' diyerek yok oldu. Onun dışında hepimiz Saray kayıklarına binerek Sarayburnu'na, oradan da Topkapı'ya vardık."

Meyyâle Hanım,

"Anlatın lütfen Hasan Bey, orada Valide Sultan'ı gördünüz mü?" diye heyecanla sordu.

"Hayır, ne yazık ki göremedim, hiç kimseyi onların kapatıldığı bölümlere sokmadılar. Ama endişe edecek bir durum olmadığını söylediler."

"Peki, hainler bu darbeyi nasıl düzenlemişler, öğrendiniz mi?"

"Her şeyi galiba Serasker Hüseyin Avni Paşa düzenlemiş. Önce size Hüseyin Avni Paşa'nın kim olduğunu anlatayım. Bu paşa Kırım Savaşı'nda, Tuna ve Kafkas cephelerinde büyük yararlıklar göstermişti. Sonra Harbiye Mektebi Komutanlığına, Şûrayı Devlet başkanlığına getirildi, gözden düştü, birçok kere vali olarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı, sonra Bahriye ve Harbiye Nâzırlığı yaptı, Sadrazam oldu, azledildi ve Padişahımıza bu yüzden düşman kesildi. Mütercim Rüştü Paşa'nın on yedi gün önce kurduğu son hükümette Seraskerliğe getirildi. Kabahat Rüştü Paşa'nın."

“İki gözü kör olsun! Şımartma adamı başına çıkar, derler ya doğru.”

“İşte bu Hüseyin Avni Paşa ile Şûrayı Devlet başkanı Mithat Paşa, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi bir araya gelip Abdülaziz’i devirmek için planlar hazırlamışlar. Gümüşsuyu kışlasıyla, Taşkışla’daki taburlar ve Harbiye talebeleri dün gece sessiz sessiz Saray’ı kuşatmışlar, Harbiye te-pelerine toplar yerleştirilmiş. Bahriye Nâzırı da Mesudiye zırhlısını Dolmabahçe açıklarına gönderip demir attırmış. Yani, Saray dün gece karadan ve denizden kuşatılmış, kimse bunu duymamış. Nereden duysunlar, gece yarısı herkes uykudayken bu işler olmuş. Valide Sultan’ı bu sabah, ‘Harik var...’ (yangın var) diye uyandırmışlar. Valide Sultan pencereden dışarıya bir göz attıktan sonra, ‘Hayır, değil, bu yangın değil, Aslanımı hal ettiler,’ demiş. Hemen koşup oğlunu uyandırmış. Padişah efendimiz uyku sersemliği içinde karşısında annesini görünce,

“Ne oldu? Ne var? Nedir bu telaşınız?” diye soracak olmuş.

“Annesi de,

“Takdiri Hüda yerini buldu. Seni galiba hal ettiler,” demiş.

“Abdülaziz şaşkın bir durumda,

“Validem, bunu bana kim etti? Beni Sultan Selim Han’a döndürdüler. Ben kime ne ettim?” deyince, Valide Sultan,

“Bunu Avni Paşa yapmıştır. Sen onu Seraskerliğe getirdin, al sana mükâfatı. Ama Avni Paşa bu işte yalnız değildir. Koca Rüştü Paşa (Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa), Ahmet Paşa (Serasker) da onunla birlikte olmuştur mutlaka. Durunuz oğlum, anlayalım bakalım,” diye yanıt vermiş.

“Padişah Efendimiz ise,

“Validem efendim, ne duracağız. Olan oldu. Ben bu felaketi otuz kırk defa düşümde gördüm. Bundan sonra Cebrail Aleyhüsselâm gökten inse devleti kabul etmem artık, istemem. Cenabı Hakkın takdiri böyleymiş,” dedikten sonra hemen elbiselerini giyip hazırlanmış.

“Valide Sultan da o sırada, ‘Aslanımı öldürecekler,’ diye ağlamaya başlamış. İkisi de telaş içindeyken Başmabeyinci Ha-

fız Mehmet Bey Padişahımızın dairesine gelerek kendisinin Şeyhülislam'ın fetvası ile tahttan indirildiğini, yerine de merhum Abdülmecit Han'ın büyük oğlu Şehzade Murat'ın V. Murat olarak tahta çıkacağını bildirmiş.

“Padişah Efendimiz tahttan indirildiğini anlayınca Hafız Mehmet Bey'e, 'Bana bir parça zehir bulamaz mısın?' diye sormuş, o da, 'Allah göstermesin,' demiş.

“Topkapı Sarayı'nda öğle üzeri odaya bir kâse çorba yollamışlar, Padişahımızın hizmetine verilen kalfa,

“Kaşık yok, bu çorbayı nasıl içsin,' deyince, sapı kırık bir tahta kaşık bulup vermişler ve,

“İrade böyledir, ona başka şey yok,' demişler.

“Abdülaziz Han,

“Pekâlâ, mukadderatı ilâhiye böyleymiş,' deyip çorbayı içmiş.

“Yağmurdan üstü başı sırlıslamış,

“Giyeceğim başka şey yok mu?' diyecek olmuş, yine,

“İrade böyledir, yok başka şey,' demişler.

“Abdest almak için nalin istemiş,

“Emir yoktur, veremeyiz,' diye cevap vermişler.

“Bunun üzerine Padişah Efendimiz çıplak ayakla abdesthaneye giderek yıkanmış ve Hünkâr sofasına dönmüş. Arkasından kapıları kapatıp çekilmişler...”

Meyyâle Hanım gözyaşları içinde, hıçkırma hıçkırma Hasan Bey'in anlattıklarını dinliyor ve zaman zaman çılginca haykıryordu. Hasan Hilmi Bey sözlerini sona erdirince uzun bir sessizlik oldu. Sonra Meyyâle Hanım kendini biraz toparlayarak,

“Ya Harem halkı ne olmuş? Bir şeyler duydunuz mu?” diye sordu.

Hasan Bey,

“Evet,” dedi, “bu sabah şahit oldum, korkunç şeyler oldu. Murat Efendi'nin Validesi Şevkefza Kadın öğle üzeri Saray'a geldi. Bilirsiniz, Saraylılar onu hiç sevmezler. Şevkefza Kadın Harem dairesinin hemen boşaltılmasını istemiş. Cariyeler ve kalfalar bağırıp hıçkırmaya başladılar, aynaları ve avizeleri kırdılar. Dört bir

yandan çığlıklar duyuluyordu. Şevkefza Kadın, ‘Bunların hepsi Şimdi buradan çıkıp gitsinler,’ diye zaptiyelere emir vermiş. Kızlar hemen alt kata indirildiler ve eşyalarını toplamaya başladılar. Sultan Murat’ın haremağaları Saray’a geldi, ortalık büsbütün karıştı. Haremağaları cariyelerin ve kalfaların eŐyalarına el koydular. Bir Şeyler kaırılmasın diye bütün bohçaları açıp didik didik ettiler. Kızlar bağırıp ağlayınca da, ‘Skt olasınız, yoksa sizi asmak da, kesmek de elimizde,’ diye haykırdılar. Harem darma-dağın, perişan oldu. 128 kişi dışarıya atıldı. Kimisini teki beriki kendi evine almış, kimisi de Tramvay deposuna yerleştirilmiş...”

“eŐmidil’e ne yapmıŐlar, Ğrenebildiniz mi?”

“Evet, maalesef o da Tramvay deposuna atılanlar arasındaymıŐ.”

“Olamaz,” diye haykırdı, “zavallı eŐmidil! Dilerim, bize edenlerin iki cihanda yüzleri glmesin, odları, ocakları snsn, inim inim inlemekten kurtulmasınlar, sürüne sürüne ölsünler, elleri, ayakları teneŐire gelsin, titreye titreye yere girsinler inşallah...”

Meyyâle Hanım’ın Ğlıkları ve hıçkırıkları ile bütün yalı halkı büyük bir telaşa kapılmıŐtı. Fidan AĞa, aŐbaŐı, Ali Efendi, Kayık Rıza Reis, bahçıvan Mustafa, Saadet Bacı, MjĖan Kalfa alt katta bir araya gelmişler, neler olup bittiğini anlamaya çalıŐıyorlardı. Ama hiç kimsenin aklına Abdülaziz’in devrildiği gelmiyordu.

30 Mayıs 1876 arŐamba sabahı Dolmabahçe Sarayı tarih günlerinden birini yaşadı. Serasker Hüseyin Avni Paşa ile Mihtat Paşa, Sultan Murat’ı Saray’a getirip tahta oturttular. Bütün paşalar, nâzırlar, devlet ileri gelenleri ve Mabeyin halkı oradaydı.

Abdülaziz’in tahttan indirilmesi için Şeyhülislam Hayrullah Efendi’nin verdiği fetva ilk kez orada okundu. Fetvada Şöyle deniyordu:

“Müminlerin emiri olan kişi Őuurunu yitirmiŐse ve umur-u siyasiye’den anlamıyorsa, devlet parasını milletin kaldıramayacağı bir ölçüde kendi keyfine göre harcıyorsa, din ve dünya

işlerini yönetemiyor, memleketi ve milleti perişan ediyorsa hal'i lâzım olur mu?

“Elcevap: Allahû âlem olur.

“İmza: Ketebetül fakir (Şeyhülislam) Hasan Hayrullah.”

99

O gün Saray'da çeşitli söylentiler dolaşıyordu. Bunların içinde gerçek payı olanlar da vardı. Anlatılanlara göre Hüseyin Avni Paşa ile Mithat Paşa bundan bir süre önce Sultan Aziz'i devirmeye karar vermişler. Aralarına Sadrazam Rüştü Paşa'yı da almak istemişler, Sadrazam biraz çekinmiş. Onun üzerine Mithat Paşa Sadrazama, “Paşa, eğer aramızdan ayrılıp da davamıza ihanet edecek olursan bu millet seni Beyazıt meydanında pare pare eder,” demiş. Rüştü Paşa da onlara katılmak zorunda kalmış. Sonra bunlar aralarına Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa'yı, Mektebi Harbiye Kumandanı Süleyman Paşa'yı, Askeri Şûra başkanı Redif Paşa'yı da alarak çok güçlü bir komite oluşturmuşlar.

Ondan sonra sıra gelmiş Şeyhülislam Hayrullah Efendi'den fetva almaya. Bunun için Ziya Paşa'yı Hayrullah Efendi'ye göndermişler.

Ziya Paşa daha o zaman Paşa değil, Ziya Bey'miş. Ziya Bey,

“Efendim,” demiş, “Zatışâhâne tahammül edilmez derecede israf ediyor. Hersek'te halk ayaklandı, ihtilal ateşi tekmil Rumeli'ne yayılıyor. Padişah bu ateşi söndüremeyecek. Size Hüseyin Avni ve Mithat Paşalardan selam getirdim. Padişahın devrilmesi için reyinizi rica ediyorlar.”

Hayrullah Efendi çok şaşırmış, bir oyuna gelmekten de korkmuş.

“Beyefendi,” demiş, “zâtınızın mevkiî bana böyle bir soru sormanıza müsait değildir. Size cevap veremem. Sadrazam'dan selam getirmediğiniz, bu işe o da katılıyor mu, bilmek isterdim.”

Ziya Paşa,

“Evet,” demiş, “o da bu işin içindedir.”

Hayrullah Efendi,

“Böyle bir muazzam madde, vasıta ile tartışılmaz. Herkes bir araya gelirse o zaman görüşebiliriz. Böyle bir öneriyi sizden işitmeyi hiç beklemezdim. Zâtınıza olan saygıma dayanarak şunu

söyleyeyim, siz bu sözleri bana hiç söylememiş olunuz, ben de işitmemiş olayım.”

Bu sözler üzerine Ziya Paşa kalkıp gitmiş, durumu Mithat Paşa'ya anlatmış, o da, “Peki, öyleyse ben gider kendisiyle görüşürüm,” diyerek birkaç gün sonra Hayrullah Efendi'nin Kuçuşme'deki sahilhanesine gitmiş, aralarında verdikleri kararı anlatmış. Şeyhülislam da bu girişimi iyi karşıladığını bildirmiş.

Bu olumlu tepkiler üzerine Paşalar Hayrullah Efendi'yi de aralarına almayı kararlaştırmışlar ve bir Pazar günü dördü birden (yani Hüseyin Paşa, Rüştü, Mithat ve Kayserili Ahmet Paşalar) bir tekneye binip Hayrullah Efendi'nin sahilhanesine gitmişler, oturup uzun uzun devirme işini konuşmuşlar. Sonunda şöyle bir karara varmışlar: Abdülaziz Han'a hiçbir kötülük edilmeyecek, kendisi, validesi, çocukları ve bütün yakınlarıyla birlikte Beylerbeyi Sarayı'nda oturtulacaktır. Padişah'ın hizmetinde olan mabeyinciler ve hademeler Dolmabahçe'de kalacaklar ve Beylerbeyi'ne gönderilmeyeceklerdir. Hayrullah Efendi ayrıca Padişah'ın asla vücuduna dokunulmaması ve imhâsı yoluna gidilmemesinde ısrar etmiş ve Hünkâr'ın bir kılına bile dokunulmamasına karar verilmiştir. Yine Hayrullah Efendi, “Padişah'ın halli hiç iyi bir şey değildir, lâkin ne çare, bu mülkün ve milletin selameti bunu gerektirdi,” demiş ve bu işin Perşembe günü yapılması uygun görülmüştür.

Ama az sonra Hayrullah Efendi şeriat kitaplarını karıştırıp, “Hayır,” demiş, “o gün olmaz. Çünkü takvimde o gün için, ‘Hazer ez ibtida.’ (Bugün bu işe başlamaktan sakın) yazılı. Gelin bu hal işini Salı günü bitirelim.”

Bir söylenti de şuydu: Padişah Pazartesi akşamı Serasker Hüseyin Avni Paşa'ya yanına çağırılmış, ama Serasker, Şeyhülislam'ın Padişah'a darbe hazırlıklarını duyurmuş olacağını düşünerek korkmuş ve, “Zatışâhâne müsaade buyursun, bu akşam fevkalade meşgulüm, yarın sabah gelirim,” diye haber göndermiş. Ve hemen o akşam sandalına atlayarak Sadrazam'ın Bebek'teki yalısına gitmeye karar vermiş. Ama öyle bir fırtına varmış ki, Arnavutköy'de Akıntıburnu'nda kürekler kırılmış, kıyıdan ye-

dekçi de bulunamamış, Serasker kıyıya atlayıp Sadrazam'ın Bebek'teki yalısına yaya gitmiş ve darbenin ertesi sabah uygulanmasına karar verilmiş.

Bir yandan da Mithat Paşa Şeyhülislam'ın fetvasını kaleme alacak olan Fetva Emni Kara Halil Efendi'yi o gün konağına çağırılmış ve, "Padişah ülkeyi ve milleti harap etti. Devletin ve milletin parasını har vurup harman savuruyor. Devrilmesi caiz değil midir?" diye sormuş. Kara Halil Efendi de, "Böyle hayırlı bir işe çarşaf kadar fetva veririm," demiş.

Sonra Hüseyin Avni Paşa bir tersane çatanasına atlayarak Fındıklı'ya gelmiş, oradan da kendi arabasına binerek Çırağan Sarayı'na gitmiş, Mektebi Harbiye Nâzırı Süleyman Paşa ile birlikte Veliâht Murat Efendi'nin dairesine girmişler. Murat Efendi korkudan titremeye başlamış, "Aman korkmayın Sultanım," demişler, "siz Padişah oluyorsunuz, hemen sizi Beyazıt'a götürüreceğiz." Murat Efendi bir türlü inanmamış. Kendisini önce arabayla Dolmabahçe Camisi'ne götürmüşler. Oradan beş çiftte kayığa binerek Sirkeci'ye gelmişler. Yolda Murat Efendi yine korkunca Hüseyin Avni Paşa cebindeki revolverini kendisine uzatarak, "Sultanım," demiş, "kötü bir şey yapacak olursak hemen beni vurun, bakın başka silahım yok." Murat Efendi şaşkına dönmüş, heyecandan dili tutulmuş. "Peki," demiş, "gidelim, ama amcam Abdülaziz'e ne yaptınız?"

"Onu tahttan indirdik, aklı başında değil, memleketi yönetmiyor," diye cevap vermişler.

Kayık Sirkeci rıhtımına yanaşmış, oradan bir arabaya binip Beyazıt'taki Seraskerlik binasına (şimdiki İstanbul Üniversitesi Merkez binasına) gitmişler.

Bir yandan da o sabah Hayrullah Efendi'yi üç çiftte bir kayıkla sahilhanesinden aldırıp Sirkeci iskelesine götürmüşler, oradan da arabayla Beyazıt'taki Seraskerlik binasına. Sadrazam Rüştü Paşa'yla Mithat Paşa da oradaymış. Biat töreninden önce Şerif Abdülmuttalip Efendi'yi de oraya çağırılmışlar. Hayrullah Efendi Şerif hazretlerine durumu anlatmış ve Abdülaziz'in hal edileceğini bildirmiş.

Abdülmuttalip Efendi hayretler içinde kalmış ve Şeyhülislam'a, "Bir padişah tanassur etmedikçe (din değiştirmedikçe) halli caiz olur mu?" diye sormaya kalkınca Hayrettin Efendi, "Zatı âlinizi buraya müzakere etmek için getirmedik. Peygamber sülalesinden olduğunuzdan dolayı yeni Padişah'a biat etmeniz için sizi ağırttık. Yeni Padişahımız Sultan Murat Efendimiz bu dairenin üst katındadır, buyurun biat ediniz, etmezseniz hane-i devletinize teşrif edersiniz. Zâtı âlinize meram anlatmaya vaktimiz müsait değildir," demiş. O da üst kata çıkıp Sultan Murat'a bağlılığını bildirmiş ve konağına dönmüş.

O sabah Saray'da hep bu çeşit söylentiler dolaştı. gleden sonra Mabeyin yeni bir haberle çalkalandı. Abdülaziz'in Sultan V. Murat'a yazdığı bir tezkereyi gönderdiği duyuldu. Devrik Padişah bu tezkeresinde Şöyle diyormuş:

"nce Allah'a, sonra da sana sığınıyorum. Tahta çıktığımda millete hizmet etmeye söz vermiştim, başaramamışım. Senin başarılı olmanı dilerim. Kendi elimle silahlandırđım asker, beni bu hale koydu. Beni bu ızdıraplı yerden kurtararak başka bir yere gndermeni Abdülmecit Han Hazretlerinin sülalesinden rica ediyorum."

V. Murat da hemen o gün kendisine, yani amcasına şu tür bir cevap vermiş:

"Tezkerenizi dikkatle okudum. Bana karşı kullandığımız sözlerden çok duygulandım. İlahi kader böyleymiş. Sizin yerleşeceğiniz uygun bir yer aranacaktır."

Bu tezkereden Abdülaziz'in hiç hoşnut olmadığı ve bunu ortasından yırttığı anlaşılıyor. Abdülaziz bunun zerine Sultan Murat'a hemen ikinci bir tezkere göndermiş. V. Murat da ikinci bir yazıyla kendisinin en kısa zamanda Ortaköy'deki Feriye Sarayı'na yerleştirileceğini bildirmiş.

XI

Abdülaziz İntihar Ediyor

Gerçekten de devrik Padişah Cuma günü arabayla Topkapı Sarayı'ndan alındı ve Sarayburnu'na getirildi. Orada beş çifte bir kayık kendisini bekliyordu. Bu kayık Sultan Murat'ın veliahtken bindiği saray kayığıydı. Abdülaziz, Başmabeyinci Hafız Mehmet Bey, İkinci Mabeyinci Fahri Bey ve Sultan Murat'ın Başmabeyinciliğe getirdiği Ethem Bey kayığa yerleştiler. Valide Sultan, kadınefendiler, haznedarlar ve Sultan Aziz'in çocukları başka bir kayığa bindirildiler. Koruyucular da filikalara geçtiler, Karadenizli sırım gibi denizciler küreklere sarıldılar ve kafilé kısa bir süre içinde Ortaköy'de Feriye Sarayı'nın rıhtımına yanaştı. Rıhtımdaki askerler Başmabeyinci Mehmet Bey'i kolundan tutup çekerek Padişah'ın yanından uzaklaştırdılar. Fahri Bey ise Abdülaziz'in yanından ayrılmadı. İkinci Mabeyinci Fahri Bey, Padişah belki kullanır diye, Dolmabahçe Sarayı'ndan zarflı bir kahve fincanı, altın çatal ve kaşık, mendil, takke, macun çubuğu, matara, altın tas gibi şeyler alıp Topkapı'ya götürmüştü. Oradan ayrılırırken bunları da bir çantaya yerleştirerek yanına almıştı. Kayıktan çıkarken Binbaşı İzzet Bey adında bir subay, "Bu nedir?" diyerek çantayı Fahri Bey'in elinden aldı ve içindekileri yere boşalttıktan sonra kahkahalarla gülerék,

"Şunlara bakın," dedi, "altın çatal ve kaşıkla yemek yiyorlar mış. Bunlar millet malı değil mi? Bunlar size yakışmaz."

Abdülaziz bu olayı şaşkınlıkla seyrettikten sonra bahçeye doğru yürüdü, askerlerden biri Padişah'ı göğüsleyerek, "Yasaktır," dedi. Başka bir asker de, "Bu Aziz Efendi değil mi?" diye sordu. Bu davranışlar Abdülaziz'e çok ağır geliyordu. O sırada, "Validem nerede?" dedi.

Valide Sultan, kalfalar, kadınefendiler de kayıktan çıkıp kapının önüne gelmişlerdi. Valide Sultan,

“Aslanım, endişe etmeyiniz, buradayım,” diyerek oğlunu karşıladı.

Hep birlikte içeriye girerlerken Binbaşı İzzet Bey yine Fahri Bey’in karşısına dikilerek,

“Çekil buradan, içeri giremezsin, seni parça parça ederiz,” diye bağırdı, ama Fahri Bey binbaşuya aldırmayarak Padişah’la birlikte içeri daldı ve Sultan Aziz’in koluna girdi. Padişah bir kolunu Fahri Bey’in omzuna, öbür kolunu da bir kalfanın omzuna dayadı. Merdivenleri böylece çıktıktan sonra kendisine ayrılan odaya girdi. Huzursuzluk içindeydi. Annesine,

“Aman Valideciğim,” dedi, “bunlar beni telef edecekler.”

Abdülaziz odasında kafese konmuş bir aslan gibi kükreyerek ve homurdanarak dolaşiyor, hiç yanından ayırmadığı palasını da baston gibi sallıyordu. Fahri Bey hep yanındaydı. Abdülaziz bir ara,

“Bana Başmabeyinciği gönderin,” diye seslendi. Ama Hafız Mehmet Bey yok olmuştu. Onun üzerine Fahri Bey’i yanından ayırmadı. Mabeyinci Halit Bey de oralardaydı.

Öğle olmuştu. Ezan vakti gemiler top atmaya başladılar. Abdülaziz bundan da huzursuz oldu ve,

“Zırhlılar birbirlerine top mu atıyorlar?” diye sordu.

Fahri Bey de,

“Hayır efendim, bugün Cuma olduğu için öğle ezanı toplarını atıyorlar,” diye karşılık verdi.

Padişah bir ara içecek su istedi, su bulunamadı, Binbaşı İzzet Bey’e başvurdular, o da, “İyi su da neymiş, musluk suyu içsinler,” dedi. Oysa, musluklar kaç zamandır hiç kullanılmadığı için, sular paslı ve çamurlu akıyordu.

Abdülaziz o sırada pencereden dışarıya baktı. Rihtimde bulunan zabitler, ellerinde sigara olduğu halde Padişaha laf atıyor, el ve kol işaretleri yapıyorlardı. Tabii giden aғam, gelen paşam. Devrik Padişah,

“Utanmaz herifler,” diye seslendi, “sizi kendi ellerimle silah-

landırdım, şimdi bana Rus yanlısı diyorsunuz. İnşallah Ruslara esir olursunuz. Allah'tan dilerim o Hüseyin Avni Paşa da parça parça olur inşallah. Bana deli diyorsunuz, deli ben miyim, yoksa yeni padişahınız mı?”

Bu kez de askerler hep bir ağızdan şöyle bağırdılar:

“Zalim Sultan

Aziz Han

Sen artık derdine yan,”

Abdülaziz akşam üzeri odada ışık olmadığından, dışarıda nöbet bekleyen askerlerden bir şamdan istetti. Güç halle beş kollu bir şamdan bulundu. Mabeyin Müşaviri Nuri Bey şamdanı görmek istedi, gördükten sonra da, “Gümüş şamdan olmaz, adi bir şamdan bulup verin,” dedi.

Ertesi sabah Valide Sultan oğlunu görmeye geldi. O da perişan bir haldeydi. Oğlunu kucaklarken gözlerinden yaş boşanıyordu. Onu uzun bir süre kolları arasında tuttu. Sonra yine odada bir aşağı, bir yukarı dolaşmaya başladı. Bir ara,

“Sana kötü bir şey yapmadılar değil mi Valide,” diye sordu.

Valide Sultan,

“Hayır, aslanım yapmadılar, ama bundan büyük kötülük mü olur? Bütün bunları Serasker Paşa düzenlemiş, boyun devrilsin inşallah,” dedi.

Yine aynı sabah Saray'ın önüne bir zırhlı korvet gelip demir attı. Saray'la zırhlının arasında beş kulaç mesafe ya vardı ya yoktu. Derken araya tıklım tıklım dolu bir vapur girdi. İçinden mızık sesleri geliyordu. Vapur Sultan Aziz'in bulunduğu dairenin önüne gelince içindekiler, “Sultan Murat çok yaşa, Mithat Paşa çok yaşa,” diye bağırılmaya başladılar. Abdülaziz'i deli etmek için her türlü provokasyonu yapıyorlardı. Bu yetmiyormuş gibi zırhlı da toplarını Padişah'ın bulunduğu daireye çevirdi. Bahçede iki amele bir çukur kazıyordu. Abdülaziz, “Bu gemi bize gülle atacak! Bu çukuru da galiba bana hazırlıyorlar,” dedi.

Bu sırada Sultan Murat'ın Kurbağlıdere'de yaşadığı dönemde kendisini koruyan pehlivan yapılı üç kişinin Abdülaziz'i korumak için Feriye Sarayı'na gönderildiği öğrenildi. Valide Sultan,

“Aslanım bu pehlivanları görürse aklına kötü şeyler gelir, korkar,” diyerek koruyucuların oğlunun yanına girmelerine izin vermedi.

Abdülaziz zaman zaman aşağıda, pencerenin önünde askerleri görüyor ve sinirleniyordu. Askerler bazen de, “Devri istibdadın sona erdi, Padişah’ın kılıcını isteriz,” diye bağıyorlardı. Devrik Padişah deli oluyordu bu sesleri duydukça. Pencereyi açarak,

“Vermem,” diye bağırdı. “Resulullah bile buna razı olmaz!”

Sonra palayı ikinci haznedara teslim ederek,

“Allah Allah, ne hakları var bunu istemeye, bu, Sultan Selim’in palasıdır, sıkı sıkıya sakla,” diye tembih etti.

Ama Valide Sultan korku içindeydi. “Ya askerler palayı almak için oğlumu öldürürlerse,” diyerek palayı askerlere teslim etti.

Bu pala sorunu Abdülaziz’in çok huzurunu kaçırdı. Bir süre sonra yine bunu kafasına takarak, “Palamı ne yaptınız?” diye tutturdu. Valide Sultan baktı ki, oğlu bu yüzden bir bunalıma düşecek,

“Aslanım,” dedi, “palayı denize attık!”

Abdülaziz buna çok bozuldu,

“Hiç böyle şey olur mu? Şimdi den sonra tacımı ve tahtımı bana geri verseler makbulüm değildir. Artık neler olduğunu biliyorum,” deyip sustu ve derin bir düşünceye daldı.

Bir süre sonra kalkıp odada dolaşmaya başladı. Başında bir takke, arkasında beyaz bir işlik ve ayaklarında terlikler vardı. Valide Sultan, birkaç haznedar ve cariye de odadaydılar. O sırada İkinci Mabeyinci Fahri Bey odaya girdi. Sultan Aziz’in sinirli bir havası vardı, Fahri Bey’e,

“Ne var?” diye sordu. O da,

“Hiçbir şey yok, sağlığınız efendim,” dedi.

Onun üzerine yine Fahri Bey’e dönerek,

“Ben abdest alacağım, beni yalnız bırakın,” dedi.

Fahri Bey odadan çıktıktan sonra da annesine,

“Valide,” dedi, “bana bir makas ve ayna bulun lütfen, tırnaklarımı keseceğim, sakalımı düzeltereğim.”

Valide Sultan oğlunun istediklerini bulup az sonra odasına getirdi. Annesi odadan çıkar çıkmaz da Abdülaziz kapıyı hid-detle kapadı.

Fahri Bey alt katta merdiven başında bekliyordu. Yusuf İzzettin Efendi merdivenin başındaki odasındaydı. Valide Sultan, Kadınefendiler, haznedarlar ve kalfalar da Hünkâr'ın kapısının önündeki sofada bulunuyorlardı. Meyyâle ile birlikte bir yaşlarında Saray'a alınan Çeşmidil de oradaydı. Bu kömür gözlü kız haznedarlığa yükselmiş ve Padişah'ın yanından hiç ayrılmamıştı. Fahri Bey'i görünce, "Çabuk buraya gelin," diye seslendi. Fahri Bey'i Valide Sultan çağırılmıştı, Fahri Bey'e,

"Bu sakal düzeltme işi uzadı, gelin bir bakalım," dedi.

Onlar Padişah'ın odasına doğru giderlerken, odanın önünde bulunan haznedarların feryat ederek kapıdan içeri girdikleri görüldü. Valide Sultan'la Fahri Bey koşarak odaya girdikleri zaman Sultan Aziz'in köşe minderi üstünde yastığa dayanarak sağ yanı üzerinde yattığını gördüler. Yerler kan içinde kalmıştı ve Padişah'ın sol kolundan kan akıyordu. Sultan Aziz gülümseyerek gözlerini açıp kapıyordu. Valide Sultan hemen oğlunu kucaklayıp ağlamaya bağırmaya başladı. Haznedarlar, "Ah ne için makası verdiniz?" diye ağlaşıyorlardı.

Fahri Bey bir doktor aramak için dışarı çıktı, avluda Binbaşlı İzzet Bey'e rastladı, hekim istediğini söyledi, o da, "Hekim, mekim yoktur," diye karşılık verdi. İçeriden çılgınlıklar geliyordu, İzzet Bey kadınları susturmak için askere emir vererek pencere-lere ateş ettirdi. Askerler içeri girdiler, kalfaları kadınları tartaklamaya başladılar. Çeşmidil de bir tokat yedi.

Bu sırada Yusuf İzzettin Efendi odasına çekilmiş, bir minder üzerine oturmuş ağlıyordu. Kardeşi Mahmut Celalettin Efendi de boğazını bir yemeni ile sıkarak kendini boğmaya çalışıyordu. Fahri Bey yemeniyi elinden zorla alarak ikinci bir faciayı önledi.

Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Rüştü Paşa, Mabeyin müşiri Damat Nuri Paşa ve bazı nâzırlar o saatte Çırağan Sarayı'nın karakol bölümünde bir araya gelmiş durumu görüşüyorlardı. Fahri Bey yanlarına giderek Sultan Aziz'in intiharını bildirdi. Acele çağrı-

lan doktorlar da bu karakola geldiler. Bunların arasında Sultan Aziz'in doktoru Marko Paşa da vardı. Hünkâr'ın öteki özel doktoru Ömer Paşa ise asla Sultan Aziz'i muayene etmeyeceğini söylüyordu. Hüseyin Avni Paşa, Ömer Paşa'nın üzerine yürüyerek, "Vay hınzır adam, söylediğin sözler nedir? Abdülaziz Han senin velinimetin değil miydi," diye haykırdı ve Paşa'nın nişanlarını sökerek kendisini karakola kapattırdı.

Doktorlar Sultan Aziz'in öldüğünü saptadıktan sonra ceset bir istimbota konularak Topkapı Sarayı'na götürüldü.

Sultan Aziz tahttan indirildiğinden beri her gün Rumelihisarı'ndaki yalı dolup boşalıyordu. Hasan Bey'in bütün kardeşleri bir şeyler öğrenebilmek için yalının kapısını aşındırıyorlardı. Salim ağabey, küçük kardeşleri Kadri, Ömer, Abdurrezak, Abidin ve Hüsnü beyler de yalıya akın ediyorlar, gece dönmek kolay olmadığı için bazıları yalıda sabahlıyordu. Yerlere döşekler seriliyor, dolaplardan çarşaf, yastıklar çıkartılıyor, geceyi hep birlikte geçiriyorlardı. Ama Meyyâle Hanım bu ziyaretlerden hoşnut kalmıyordu. Onun derdi başından aşkıydı, kocasıyla baş başa kalmak ve Valide Sultan'dan haberler almak istiyordu.

Yine böyle bir akşam Hasan Hilmi'nin gelmesi gecikince Sultan Aziz'in devrilmesine yol açan olaylardan söz açıldı. Salim Bey, 'Talebe-i Umum'un Ayaklanması' denen, medrese öğrencilerinin gösterileri üzerinde durdu. Ona göre darbe hazırlıkları öğrencilerin başkaldırısıyla başlamıştı.

İçeride ve dışarıda işler kötü gidiyordu. Hersek isyanıyla ortalık büsbütün dalgalanmıştı. Basında sansürün uygulanması yüzünden halk olanı biteni kulaktan kulağa öğreniyordu. Çoğu zaman insanlar asılsız söylentilere de inanıyorlar ve panik yaratılıyordu. Neler anlatılıyordu o günlerde? Müslüman halk Hıristiyanları kesmeye kalkacak, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa da Ruslardan yardım isteyecekmiş! Halk silah satın almaya başlamış, Hıristiyanlar ailelerini Avrupa'ya yollamışlar...

Kimse artık devlete güvenmiyordu. Bütün İstanbul için için kaynıyor ve herkes hükümetin beceriksizliğinden söz ediyordu.

Bu hoşnutsuzluklar nelere yol açabilirdi? Salim Bey şöyle dedi:

“Bence bu ayaklanmayı Hüseyin Avni Paşa ve arkadaşları kıskırttılar. Neden? Çünkü ortada Mahmut Nedim Paşa’yı devirecek bir kadro yoktu. Genç Osmanlılar da örgütlenmiş değillerdi. Hüseyin Avni Paşa’nın maksadı Mahmut Nedim Paşa’yı gözden düşürerek onun yerine Sadrazam olmak, sonra da Sultan Aziz’i devirerek Murat Efendi’yi tahta çıkartmaktı. Bunun için de hoşnutsuzlukları, kargaşayı ve başkaldırımı körüklemek gerekiyordu.”

Kimler hükümete başkaldırabilirdi? Ne ordu, ne köylüler, ne de işçiler. En güçlü örgüt medrese öğrencileriydi; bunlar kıskırtıldı.

Kardeşlerden Kadri,

“Ağabey, medrese öğrencileri öyle politikaya filan bulaşmazlar, nasıl yaptılar bu işi?” diye sordu.

Salim ağabey konuşmasını şöyle sürdürdü:

“Medreselerde bulunan öğrencilerin pek çoğu Rumelili’dir. Bunlar kendi memleketlerinden hep kötü haber alıyorlardı. Bazılarının babasını ya da yakınlarını Bulgarlar ya da Sırp kesmiş, bunların köyleri evleri yağma edilmiş, hepsi mutsuz ve huzursuz olmuştu.

“Bazı kimseler bunlara, ‘Haydi ne duruyorsunuz, din ve memleket elden gidiyor, Müslüman halk horlanıyor. Derslerle uğraşmanın şimdi sırası mı?’ deyince onlar da geçen Mayıs’ta sokağa döküldüler, Fatih, Beyazıt ve Süleymaniye medreselerindeki öğrenciler, ‘Derslere Paydos,’ diyerek Beyazıt’tan yola çıktılar. Babîâlî’ye gelince, ‘Sadrazamı, Şeyhülislamı istemiyoruz,’ diye bağırmaya başladılar. Mahmut Nedim Paşa ve Şeyhülislam Hasan Efendi kaçtı.”

Ömer,

“Evet, ağabey,” dedi, “sonrasını ben anlatayım. Sultan Aziz, Mahmut Nedim Paşa’yı bu ayaklanmaya neden olduğu için görevden aldı, yerine de Mütercim Rüştü Paşa’yı getirdi, Hüseyin Avni Paşa’yı da Seraskerliğe atadı. Zaten onun da istediği buydu.

Artık bütün ipler onun elindeydi, Rüştü Paşa'nın böyle karmaşık işlere pek aklı ermiyordu. Mithat Paşa da, 'Önce Sultan Aziz devrilsin, sonrası kolay,' diyordu. Bakalım sonrası kolay olacak mı? Öğrenciler oyuna geldiler."

O sırada Abidin Bey,

"Hasan ağabeyimiz de bu akşam nerede kaldı, hâlâ ortalarda yok," dedi.

Herkes biraz kuşku içindeydi. Hele Meyyâle Hanım'ın yine sınırları en uç noktasına gelmişti, olur olmaz nedenlerle hıncını başkalarından alıyordu. Sonunda saat sekize doğru Hasan Bey'in arabası Hisar'a uzanan yolda görüldü. Yalı halkı kendisini kapıda karşıladı. Hasan Bey bitkin bir haldeydi.

"Çok geciktiniz, merak ettik."

"Evet, bugün korkunç bir gün yaşadık. Abdülaziz Efendimiz canlarına kıydılar."

"Ne diyorsunuz? Nasıl?"

Meyyâle yine hıçkırıklara boğuldu. Ağzı kurumuş, konuşmuyordu.

"Öldü mü?"

"Evet, maalesef intihar etti."

Meyyâle Hanım düşüp bayıldı. Herkes onu ayıltmaya çalışıyordu. Hasan Bey karısının bileklerini ovuşturuyor, Müjgan kalfa da su içirtmek için uğraşıyordu. Meyyâle Hanım kendine geldikten sonra Hasan Bey boğuk bir sesle anlatmaya başladı.

"Bana aktarıldığına göre, bu sabah Abdülaziz Han'ın odasına kahvaltısını götürmek için kapıyı vurmuşlar, kapı açılmamış. Seslenmişler, ses yok. Kapıyı yumruklamışlar yine ses yok. Muhafızlara haber vermişler, onlar da gelip kapıyı kırmışlar. Bir de ne görsünler, Abdülaziz Han yerde yatıyor. Bu sabah tırnaklarını kesmek için Valide Sultan'dan aldığı bir makasla damarlarını kesmiş. Bilek damarlarından kan boşanmış. Makas da hemen orada masanın üstünde duruyormuş. Bu feci intihar olayını hemen Sultan Murat'a bildirmişler. Abdülaziz Han'ın cesedini ve Çırağan Sarayı'nın bitişiğinde bulunan karakola götürmüşler, üzerine de bir bez örtmüşler.

“Sultan Murat derhal bütün ünlü doktorları çağırılmış, öğle üzeri tam 19 doktor gelmiş cesedi görmeye. Kimler gelmemiş ki, Dr. Marko Paşa, Dr. Sotto, Dr. Espanyol, Dr. Mark Markel, Dr. Petropulo, Dr. Dekastro, Dr. Karatodori, Dr. Gül Milincen, Dr. Espadoro, Dr. Miliyan, Dr. Vitalis, Dr. Dikson, beş de Türk doktor.

“Hep birlikte karakola gidip cesedi incelemişler. Doktorlar geldikleri zaman ceset daha sıcakmış, merhumun gözkapakları ve ağzı açılmış. Kollarını ve ayaklarını örten bezler kanlar içindedymiş. İki kolda makasın açtığı yaralar ve kan pıhtıları görülüyormuş. Bütün doktorlar Padişahımızın intihar ettiği kanısına varmışlar. Sonra hep birlikte Feriye Sarayı’ndaki odaya gitmişler. Orada da Abdülaziz Han’ın oturduğu kanlı minderi görmüşler. Minderin üzeri de kan pıhtılarıyla kaplıymış.”

“Demek ki Abdülaziz Han gerçekten canına kıymış, bir cinayete kurban gitmemiş?”

“Elbette, düşünsenize, olay güpegündüz oluyor, kapı içeriden kilitli, katiller pencereden girmiş olamazlar ki. Rıhtımda da muhafızlar bekliyor. Elbette bu bir cinayet değil. Padişahımız çok gururlu ve onurlu bir kişiydi, kendi canına kıydı.”

Ömer,

“Peki ağabey, cesedi siz de gördünüz mü?” diye sordu.

Hasan Bey,

“Evet,” dedi, “olay duyulunca biz de Mabeyin’den birkaç arkadaş hemen Ortaköy karakoluna koştuk. Doktorlar daha gelmemişlerdi. Padişahımızın cesedi bir perdeye sarılı olarak bir şiltenin üzerinde serili duruyordu. Belki de daha soğumamıştı. Ben çok fena oldum, gidip yakından bakamadım. Göz yaşlarımı da tutamadım. Nâzırlardan birkaçı oradaydı. Padişah efendimizle alay ederek, ‘Haydi bakalım, bizi azlet de görelim,’ diyorlardı.”

XII

Pertevniyal Sultan'ın Sergüzeştname

Meyyâle Hanım kocasını büyük bir gerilim içinde dinledikten sonra titrek ve kuşkulu bir sesle,
“Peki, zavallı Valide Sultan ne yaptı? Bu acıya nasıl katlandı?” diye sordu.

Hasan Bey eşinin bu feci olay karşısında nasıl kahrolacağını biliyordu.

“Metin olunuz Meyyâle Hanım,” dedi. “Valide Sultan da koşup karakola gelmişti. Yürekler acısı, perişan bir haldeydi. Oğlunun cesedi üzerine kapanmış hıçkırığa hıçkırığa ağlıyordu. Bir yandan da, ‘Ah, oğlum ben öldürdüm, makası onun eline ben verdim. Bana doktor değil cellat lazım. Onun intiharına sebep olanlar beni de şehit etsinler,’ diye haykırıyordu. Cesedi muayene etmeye gelen doktorlar Valide Sultan’a bakmak istediler, Valide Sultan, ‘Ben hekim filan istemem, aslanım şehit oldu, beni de şehit etsinler,’ diye inledi.

“Sonradan duydum, çok kötü, çok iğrenç şeyler olmuş. Nazif adındaki bir zabıt Valide Sultan’ı cesedin üzerinden zorla çekerek kulağındaki küpeleri ve parmağındaki yüzüğünü çekip almış. Valide Sultan’ı ayakları çıplak, yaşmaksız, feracesiz Saray’a karakol meydanına sürüklemişler.

“Valide Sultan Efendimiz,

“Aman, ne olur, bana yaşmağımı, feracemi verin,’ diye çırpınmışsa da,

“İrade yoktur, veremeyiz, tut çeneni kocakarı,’ diye karşılık vermişler.

“Valide Sultan’ı o durumda, oradan oraya çekip nâzırlara seyrettirmişler, hiç kimsenin de kılı kıpırdamamış.

“Karakol meydanına gelen şehzadeler ve kızlar da ağlaşarak, “Büyük validemizi nereye sürüklüyorsunuz?’ diye bağırmişler.

“Valide Sultan’ı iskeleye doğru sürüklemişler. İskeleye bir çatanaya varmış, Valide Sultan onu görünce,

“Beni çatanaya bindirip denize atacaksınız, binmem,’ diye bağırmiş.

“O sırada Tiryal Hanım’ı da oraya getirmişler.”

Ömer,

“Kimdir bu Tiryal Hanım?” diye sordu.

Hasan Bey de,

“Onu yengeniz benden iyi bilir, değil mi Meyyâle Hanım?” dedi. “Lütfen anlatır mısınız?”

Meyyâle Hanım,

“Efendim,” dedi, “Tiryal Hanım Sultan II. Mahmut Han’ın üçüncü ikbalydi. Pertevniyal Sultan Efendimiz ikinci kadınefendiyken Tiryal Hanımla birlikte olmuş, kendisini hiç kıskanmamış ve çok sevmiştir. Sultan Mahmut Han da Tiryal Hanımı çok severmiş. Beylerbeyi Sarayı’nın yarısını Tiryal Hanım’a vermiş, yarısını da dördüncü ikbali Lebriz Hanım’a. Tiryal Hanım sonra onun da hissesini satın alarak Beylerbeyi Sarayı’nın bütününe sahip oldu.”

Hasan Bey anlatmaya devam etti:

“Ne diyordum, Tiryal Hanımı konağından alıp, ‘Sizi Valide Sultan istiyor,’ diye oraya getirmişler. Tiryal Hanım bir de bakmış ki Valide Sultan Efendimiz askerlerin elinde, yarı çıplak yerde sürükleniyor, ‘Canım, Allah rızası için,’ demiş, ‘Valide Sultan’ı bir yere götürmek istiyorsanız, yerde sürüklemeyin, benim arabamla götürün!’

“Bunun üzerine Valide Sultan’ı bir haremağası ve ibrikhtar usta ile birlikte Tiryal Hanım’ın arabasına bindirip göndermişler. Tiryal Hanım Karakol meydanında askerlerin arasında kalakalmış. Sonra bir araba bulmuşlar,

“Yürü,’ demişler, ‘bin şu arabaya, sen de gidiyorsun.’

“Tiryal Hanım,

“Ben nereye gideceğim?’ demiş, ‘ne işim var. Beni kendi ko-
nağıma gönderin.’

“Yok,’ demişler, sen de Yeni Saray’a (Dolmabahçe’ye) gidi-
yorsun.

“Tiryal Hanım direnmiş, ‘Beni buraya Kızlarağası getirdi,
onu isterim. Nereye gideceğimi o söylesin,’ demiş.

“Kızlarağasını çağırmışlar, gelmiş, Tiryal Hanım’a,

“Benim günahım yok,’ demiş, ‘vallahi de, billahi de Sultan
Murat Valide Sultan’ı ve sizi Yeni Saray’a kapatmaya yemin et-
miş. Sizi götürmek zorundayım. Bir kapıdan girer, öteki kapı-
dan çıkarsınız.’

“Tiryal Hanım,

“Niçin beni de kapatmak istiyor?’ diye sormuş.

“Kızlarağası,

“Valide Sultan’la ülfet ettiğiniz için,’ diye karşılık vermiş.

“Tiryal Hanım’ı zorla arabaya bindirip götürmüşler. Ama ne-
reye? Bugün bunu öğrenmedik. Yarın haber alırız elbette.”

Hasan Hilmi’nin kardeşlerine anlattıklarını Pertevniyal Sultan’ın “Sergüzeştname” adlı anıları da doğruluyor: Ortalık durulduktan bir süre sonra Valide Sultan vakanüvis Ahmet Lüt-
fi Efendi’yi dairesine çağırarak başından geçenleri ve tanık ol-
duğu olayları bir bir anlatıyor. O tarihlerde Şûrayı Devlet üyesi
olan Ahmet Lütfi Efendi de bunları not ederek, “Valide Sultan’ın
takrir ederek tahrir ettirdiği risale” başlığı altında derliyor ve
bunu Abdülhamit’e sunuyor. Sultan Hamit’in buna ne tepki
gösterdiği bilinmiyor. Bilinen tek şey Sergüzeştname’nin Yıldız
Sarayı arşivine kaldırılmış olması. Aradan kırk altı yıl geçtikten
sonra Seyit Ahmet Tefvik Bey adında bir kişi Sergüzeştname’yi
Yıldız Saray evrakı arasında bulup bir özetini çıkartıyor ve bunu
dostu tarihçi İbnülemin Mahmut Kemal Bey’e veriyor. Onun
ölümünden sonra da bu belge kütüphanenin El Yazmaları Bö-
lümüne kaldırılıyor.

Sergüzeştname'ye göre, Valide Sultan'ın bindirildiği araba Dolmabahçe Sarayı'na değil Topkapı Sarayı'na gitmiş. Valide Sultan'ı orada eski Harem dairesinde boş bir odaya kapatmışlar. Valide Sultan yere uzanıp ağlamaya başlamış, İbrikar Usta da onun acısını paylaşarak gözyaşları döküyormuş. İşte o sırada Tiryal Hanım'ı da oraya getirmişler, yandaki cariyeye odasını ona vermişler. Her ikisi de üç gün üç gece orada aç susuz bırakılmışlar. Dördüncü gün odalara yiyecek bir şeyler getirilmiş. Altıncı gece de her ikisine birer kandil verilmiş. Odalarda pire, tahtakurusu, sivrisinek ve hamamböcekleri kaynıyormuş, ikisinin de kolları, bacakları ve yüzleri şişmiş, kaşına kaşına mahvolmuşlar.

Onuncu gün Kızlarağası gelip Valide Sultan'a,

“Zatışâhâne size selam gönderdi,” demiş. “Ben kendisinin halini anlıyorum. Üzülmesin, ona Feriye Sarayı'nda bir daire düşünüyorum. Kendisini oraya aldıracağım,” dedi.

Valide Sultan da,

“İnşallah aslan Şahım iyidir, ne emrederlerse razıyım,” diye karşılık vermiş. Ama içinden de, “Acaba beni ne zaman şehit edecekler,” diye düşüncelere dalmış.

Ertesi gün yeni bir irade çıkmış olmalı ki, Valide Sultan ve Tiryal Hanım'a birer gecelik gönderilmiş. Böylece aradan otuz sekiz gün geçmiş. Otuz dokuzuncu günün akşamı, Kızlarağası gelip,

“Buyurunuz,” demiş, “Feriye Sarayı'na gideceksiniz.”

İki yaşlı kadın zindandan kurtulmanın sevincini yaşamışlar. Gerçekten de o akşam Feriye Sarayı'na taşınmışlar. Kendilerine dörder oda verilmiş. Ama odalar bomboşmuş, yanlarında da hiç kimse yokmuş. Onlar odalara girer girmez bir haremağası gelip pencereleri ve kapıları sıkı sıkıya kapatmış. Yine de Topkapı'dan kurtuldukları için mutluluk duymuşlar.

Ama ertesi gün iki haremağası gelmiş kendilerini görmeye. Yine korkudan titremeye başlamışlar. Biri İsmet Ağa imiş, öteki de Emin Ağa. Sultan Murat'ın annesi ve Abdülmecit'in ikinci kadını olan Şevkefza Kadın göndermiş bu zebella gibi haremağalarını. Bunlar sekiz gün, sekiz gece Valide Sultan'ın karşısına

dikilip, “Çıkar bakalım sakladığın malları, yoksa seni öldüreceğiz,” diye kadına kan kusturmuşlar.

Valide Sultan,

“Ne malı,” demiş, ben Saray’dan yaşmaksız, feracesiz çıktım. Malı neremde saklayacağım?”

Valide Sultan, “yok” dedikçe onlar dayatmışlar.

Haremağalarından biri,

“Biz emir kuluyuz,” demiş, “Şevkefza Kadınefendimiz sizi mutlaka öldürmemizi söyledi. Biz senin canına kıyamıyoruz. İyisi mi, sen kendi kendini öldür.”

Sekiz gün süren bu işkenceden sonra bir gün her iki haremağası da yok olup gitmişler. Odaya başka bir haremağası girmiş, pencereleri ve kapıları açmış ve kara işkence sona ermiş.

O dönemde İstanbul’da çok heyecanlı günler yaşanıyor. Abdülaziz’in devrilmesi rejim sorununa hiçbir çözüm getirmemiştir. Jön Türklerin ve Devrimcilerin amacı, mutlakiyete, yani, salt otoriteye son vermek ve parlamenter bir rejime geçişi sağlamaktı. Mithat Paşa da bu eğilimin temsilcisiydi. Abdülaziz’in devrilmesi demokrasi yolunda ilk adım olacaktı. Ama olmadı, her şey unutuldu. Hüseyin Avni Paşa hünkârlığa özendi. Öyle ya, yıllar boyu içinde insafsız bir kin beslediği Padişah tahttan indirilmiş ve yerine elinden tutup tahta oturttuğu Sultan Murat geçmişti. Sultan Murat akıl dengesi pek yerinde olmayan ve ölüm korkusu ile bunalımlar geçiren bir şehzadeydi. Padişah olmaya hiç hevesli değildi, onu da annesi zorluyordu. Murat Efendi, bir bakıma zoraki Padişah oldu. Hüseyin Avni Paşa’ya da hiç güvenemedi, onu hiç sevmedi. Nasıl sevsin ki, tahtın arkasında o, cellat gibi duruyordu. Kendisinden hoşnut kalmazsa hemen onu da devirebilir ve Hamdi Efendi’yi tahta oturtabilirdi. Sultan Murat’ın kafasında bir karabasan gibi Hüseyin Avni Paşa vardı.

Darbeyi başardığından beri Paşa’nın gözü kimseyi görmüyordu. Mithat Paşa artık ikinci adam durumundaydı, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa da geri planda kalmıştı. Bütün güç Hüseyin Avni Paşa’nın elinde toplanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu’nda

yeni bir mutlakiyet rejimi yaratacaktı. Padişahın bir kukla durumunda olacağı bir Hüseyin Avni Paşa diktatörlüğü kurulacaktı. Her şey onu gösteriyordu. Halk onun için, “Sen ne vakit cin oldun, ne vakit çarpmaya başladın,” diyordu. Paşa her gün yeni kararlar alıyor ve kimse ona karşı gelmiyordu. Ama bu dikta dönemi ancak on altı gün sürebildi.

Hüseyin Avni Paşa birkaç gün içinde insanlarda eski günlerin özlemine yarattı. Bu muydu beklenenler? Abdülaziz’in intiharı da halkta büyük bir duygusallık yaratmış ve her şeyi unutturmuştu. Çoğu zaman böyle olmaz mı, gelen gideni aratır. Neydi o Abdülaziz’in cenaze töreni, yer yerinden oynamıştı. Ne kadar çok seven varmış eski Hünkârı. Kendisini sevmeyenlerin de yüreği yumuşadı ve bu insancıl duygular Hüseyin Avni Paşa’ya karşı bir kine dönüştü. Ağıtlar yazıldı ölen Hünkâr için:

*Seni tahttan indirdiler
Üç çifteye bindirdiler
Topkapı’ya gönderdiler
Uyan Sultan Aziz uyan
Kan ağlıyor bütün cihan*

İstanbul için için kaynamaya başladı. İşte böyle bir günde Çerkez Hasan Bey çıktı ortaya. Kimdi bu Çerkez Hasan Bey? Abdülaziz’in dördüncü eşi Neşerek (Nesrin) kadının yirmi altı yaşındaki kardeşi.

15 Haziran Perşembe akşamı, yani, Abdülaziz’in ölümünden on bir gün sonra Mithat Paşa’nın konağında bir kabine toplantısı yapılacaktı. Çerkez Hasan o konağa gitti. Gelişini kimse yadırgamadı. Doğru Heyeti Vükela’nın toplandığı odaya girdi. Toplantıda Sadrazam Rüştü Paşa, Şûrayı Devlet reisi Mithat Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Bahriye Nâzırı Kayserili Ahmet Paşa, Maarif Nâzırı Cevdet Avni Paşa gibi kimseler vardı. Çerkez Hasan silahını çekerek, “Davranma Serasker,” diye haykırdı. Hüseyin Avni Paşa nereye uğradığını anlayamadan iki kurşunla yere yıkıldı. Kayserili Ahmet Paşa Çerkez Hasan’ı tutmaya çalış-

tı. Ama Çerkez Hasan silahını bırakıp kamasını çekti ve Ahmet Paşa'yı da yaraladıktan sonra yerde can çekişen Hüseyin Avni Paşa'nın üzerine çullandı ve Paşa'yı öldürdü. Bu arada Mithat Paşa'nın korumacılarından biriyle, Sadaret yaveri, Çerkez Hasan'ın üzerine yürüdüler, Çerkez Hasan ikisini de vurdu. Atılan kurşunlardan biri de Hariciye Nâzırı Raşit Paşa'ya geldi, o da orada can verdi. Ne ekersen onu biçersin.

Ya Çerkez Hasan? Kendisini hemen tutukladılar. Ertesi gün Divanı Harp toplandı ve Çerkez Hasan idama mahkûm edildi. O zamanlar daha idam sehpaları icat edilmemişti. Çerkez Hasan'ı Beyazıt'ta bugünkü Üniversitenin bahçesinde bir ağaca astılar. İşte Çerkez Hasan'ın olmuşu da bu, olacağı da bu.

XIII

Konakta Bir Aşk

Hasan Hilmi'nin küçük kardeşi Ömer bu olayları coşku ile izliyor ve kendini çok yalnız hissediyordu. Babası Musa Paşa ile aralarında hiçbir iletişim kalmamıştı. Abdülaziz kendisini Su Nâzırlığına getirdiği için körükörüne Saray'a bağlıydı ve tutucu bir kişiliği vardı. Dünya ve devlet sorunlarına hiç aklı ermiyordu. Zaten artık Beşiktaş'ta Kılıçali'deki konağına çekilmiş, hiçbir şeye karışmıyordu.

Ömer, Mektebi Sultani'yi bitirdikten sonra çevresinden biraz koptu, bakış açıları değişti, okulda düşüncelerini paylaştığı arkadaşlarının dışında tartışabileceği çok az kişi vardı. Genelde Rum, Ermeni, Bulgar, Arap, Arnavut ve Sırp kökenli arkadaşlarıyla daha iyi bir diyalog kurabiliyordu.

Hiç kız arkadaşı yoktu. Konakta çalışan Çerkez halayıklardan başka kimseyle ilişki kurması olanak dışıydı. Çok beğendiği bir Çerkez kıızı vardı konakta. Azmidil adındaki bu kız Musa Paşa'nın konağına sekiz yaşında alınmış ve ailenin içinde büyümüştü. Azmidil on üç-on dört yaşlarına gelince Ömer onu başka gözlerle görmeye başladı. Konakta kaçgöç yoktu. Azmidil özellikle Ömer'in odasını temizliyor ve sık sık onunla dostluk ediyordu. Ömer zamanla bu genç Çerkez kızından çok hoşlandığını fark etti. Boş zamanlarında Azmidil'i karşısına alıp ona bir şeyler anlatmaya, onu yetiştirmeye çalışıyordu. Musa Paşa oğlunun Azmidil'e düşkünlüğünü görüyor ve bunu hiç yadırgamıyordu. Kendisi de sonradan bir cariyeyle evlenmemiş miydi?

Zamanla bu ilişki çok gelişti. Ömer önce Azmidil'in elini tutup okşadı, kız da hiç ürkeklik göstermedi. Sonra bir gün Azmidil'i dudaklarından öptü, dakikalarca birbirlerinden ayrılmadılar.

Ömer bu işi daha da ileriye götürmek istiyordu. Bir yaz akşamı konakta herkes uyuduktan sonra Azmidil usulca Ömer'in odasına geldi. Ömer sevgilisini uzun uzun kolları arasında sıktıktan sonra yatağına çekti. Kız heyecandan kıpkırmızı olmuş, ateş gibi yanıyordu. Perdeler sınımsıkı kapatıldı. Gaz lambası iyice kısıldı. Ömer sevgilisini öpücüklere boğdu. Azmidil on dört yaşının verdiği büyük coşkuyu yaşıyordu. İçinden, 'Ne yapıyorsunuz Ömer Bey!' demek geliyor ama bunu bir türlü söyleyemiyordu. Kendini ilk kez bir erkeğin kollarına bırakıyordu. Ömer bir anda bu genç Çerkez kızını çırılçıplak soydu. Hayatında ilk kez bir kıızı giysisiz görüyor, hem de ona dokunuyordu. Azmidil'in uzun sarı saçları omuzlarından göğsüne döküldü. İkisi de soluk soluğa kalmıştı. O gece yaşamlarının en tatlı saatlerini yaşadılar.

Azmidil sabaha doğru, konak halkı uyanmadan yine sessizce odasına döndü. On dört yaşında kadın olmanın heyecanı ile hâlâ her yanı tir tir titriyor, içi içine sığmıyordu. Bütün gece saçlarının dibine kadar ter içinde kalmış, vücudunu tatlı bir aşk kokusu kaplamıştı. Alt kattaki taşlığın bitimindeki gusülhaneye gidip yıkanması gerektiğini düşünüyor, ama gecenin kokularını daha bir süre derisinde saklamak istiyordu. Geceliğini giyip yatağına uzandı. Gözlerine uyku girmiyor ve yaşadığı anların tatlılığını düşünerek akşam saatlerini sonsuza dek uzatmaya çalışıyordu.

Ömer birkaç saat uykudan sonra sabah top sesleriyle uyanı. Sabah mahmurluğunu daha üzerinden atamamıştı. Yine mutlaka bir şeyler olmuş, belki de Sultan Murat tahttan indirilmiştir, diye düşündü. Zaten yeni Padişah tahta çıktığından beri ortalık hiç durulmamış ve Babiâli'de çeşitli entrikaların döndüğü yolunda söylentilerin sonu gelmemişti. Bu huzursuzluklar nelerden kaynaklanıyordu? Ömer hemen giyinip sokağa fırladı, Kılıçalı yokuşunu inerek Beşiktaş'a geldi. Millet sokaklara dökülmüştü. Köyiçi'ndeki aktar dükkânlarından bir gazete aldı. Evet, düşündükleri doğrudu. Sultan Murat bir gün önce tahttan indirilmişti. Ömer orada her zaman uğradığı kıraathaneye gitti, bütün esnaf ve emekliler oradaydı. Tanıdıkları Ömer'i dostça karşıladılar.

“Gel bakalım Paşazâde, duydun mu neler olmuş?” dediler.

Bu, ‘Paşazâde,’ sözünde bir alay havası seziliyordu, ama Ömer üzerinde durmak istemedi. Yoksa hepsinin hakkından gelebilirdi.

Ömer hiçbir şeyden haberi olmadığını söyledi. Ama onlar bütün olaylara yakından tanık olmuş gibi görünüyorlardı. Ömer, “Anlatınıza neler oluyor?” diye sordu. “Yeni bir cülûs mu var? Sultan Murat’ı da mı hal ettiler?”

İçlerinde bir miralay emeklisi vardı, Sadaret kâtipleri ve yaverlerle yakın ilişkiler içindeydi, hemen konuşmaya başladı:

“Paşazâdem, sen son zamanlarda biraderin Hasan Bey’i pek görmedin galiba. O, bu durumları hepimizden iyi bilir, ama anlatmaz belki de. Musa Paşa çekileli çok oldu, o da hâdisatın dışında kaldı. Ben anlatayım da, dinle bak neler oluyor.

“Sultan Murat’ı dün devirdiler. Herkesin de bildiği gibi Sultan Murat devleti yönetecek çapta bir kişi değildi. Akli dengesi bozuktu, yani Allah kimseye vermesin keçileri kaçırmıştı, aklını oynatmıştı.

“Hepimiz duyduk, Sultan Aziz’in öldüğünü kendisine yemek yerken haber vermişler, önce inanamamış, sonra fenalıklar geçirmiş, kusmuş, bayılmış. ‘Eyvah,’ demiş, ‘benim halim ne olacak? İşte, amcamı öldürdüler, sıra bana da gelecek. Bütün halk amcamı benim öldürdüğümü sanacak. Avrupalılar da beni sorumlu tutacaklar. Ben ne yapacağım şimdi?’

“Bu olay Sultan Murat’ın dengesini büsbütün bozmuş. Kendisini görmeye gelen nâzırları ve vezirleri kucaklayıp öpmeye yönelmiş. Bir gün de, ‘Ben kan istemem, saltanat filân istemem,’ diye intihara kalkışmış.

“Zaten Murat Efendi’nin tahta çıkmadan önce bunalımlar içinde yaşadığını herkes bilir. Murat Efendi iyi bir eğitim görmüş, Fransızca öğrenmiş, piyano dersleri almış, amcası Sultan Aziz’le birlikte Avrupa’yı dolaşmış bir şehzadeydi. Ama annesi Şevkefza Hanım onun aklını bozdu. Neden bilir misiniz? Anası, ‘Abdülaziz kendinden sonra oğlu Yusuf İzzettin Efendi’nin tahta çıkmasını istiyor. Ama sırada sen varsın, Abdülhamit var,

ikinizi de öldürtecek,' diye tutturmuş ve bunu oğlunun kafasına sokmuş. Murat Efendi ölüm korkusuyla yıllarca bunalımlar geçirmiş. Tahta çıktıktan sonra da bu korkusu yok olmamış. Sersaker Hüseyin Avni Paşa ile Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve Mithat Paşa'yı şeytan gibi görmeye başlamış.

"Hüseyin Avni Paşa'da da çok suç var, Murat Efendi daha tahta çıkmadan önce gidip kendisini görmüş ve 'Velihaht hazretleri,' demiş, 'arzu ederseniz amcanızı telef edelim.'

"Murat Efendi'nin aklı başından gitmiş, 'Asla böyle şey olmaz. Ben katil olamam. Dilerseniz tahttan bile vazgeçerim,' diye bar bar bağırılmış."

Kahvede oturanlardan biri,

"Peki mirim, Murat Efendi amcasının devrilmesi için yapılan hazırlıkları bilmiyor muymuş?" diye sordu. Emekli miralay,

"Bilmez olur mu," diye karşılık verdi, "elbette biliyormuş. Hüseyin Avni Paşa ile Mithat Paşa gidip kendisini görmüşler, niyetlerini anlatmışlar, ama Murat Efendi çok korkmuş, 'Bu tertip duyulursa kafamı keserler,' diye ödü patlamış ve kendini alkole vermiş. O bizim gibi rakı içecek değil ya, bol bol şampanya ve konyak içmiş, böyle böyle kafayı iyice üşütmüş. Amcası öldükten sonra da büsbütün bunalımlara düşmüş."

"Hüseyin Avni Paşa vurulduktan sonra Sultan Murat artık hep karabasanlar içinde yaşıyormuş. Saray'dan dışarı çıktığını hiç gören olmamış. Saray doktorlarından birini çağırılmışlar, adam akıl hastalıklarından hiç anlamazmış, padişahı soğuk su banyoları ve sülük yapıştırarak iyi etmeye kalkmış. Akıl var, izan var, delilik hiç sülükle geçer mi? Geçmez elbette."

"Onun üzerine Viyana'dan bir deli doktoru getirmişler. Adanın adı Leidsdorff muymuş, neymiş? Doktor bir de bakmış ki Sultan Murat tam sapık, 'Yok,' demiş, 'Sultan burada iyi olmaz, onu Viyana'da bir kliniğe götürmek gerek!' 'Tamam,' demişler, Sultan Murat'ın saltanatı burada biter. Bunun üzerine paşalar Sultan Murat'ı devirmeye karar vermişler. Eh, nasıl olacak bu iş? Mithat Paşa Teşvikiye'de Perestü Kadın'ın konağında Abdülhamit'i bulmuş, ona demiş ki, 'Bakın biz ahdettik, Sul-

tan Murat'ı hal edeceğiz. Sizi tahta çıkartacağız, ama Kanuni Esasi'yi ilân edeceksiniz, Meclisi Mebusan toplanacak, siz de bu esaslara göre devletin başında kalacaksınız.' Abdülhamit Efendi de, 'Hay hay, demiş, siz nasıl uygun görüyorsanız öyle olur. Ben hiçbir şeye karışmadan kuzu kuzu otururum.'"

"Yok yahu, öyle mi demiş?"

"İşte öyle bir şeyler demiş. Onun üzerine Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa gidip İngiliz Büyükelçisini görmüş, 'Sefir hazretleri,' demiş, 'biz Sultan Murat'ı hal edeceğiz. Sizce uygun olur mu?' Sefir çok şaşırmış, 'Valla,' demiş, 'bu derece nazik bir konuda benden bir şey beklemeyin, biz sizin iç işlerinize karışamayız. Vatanın selameti ve halkın mutluluğu için ne gerekiyorsa onu yapın.'

"İş gelmiş Şeyhülislam'dan fetva almaya. Şeyhülislam da, 'İmamül müslimin, cinnet getirirse, görevinden alınması Allahu âlem caizdir' diye fetvayı vermiş.

"Onun üzerine 31 Ağustos sabahı bütün vükelâ Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda toplanmış. Sadrazam Mehmet Rüştü timsah gözyaşları dökerek, 'Aaaah ah, demiş, durum çok hazin, Padişah Efendimiz tedavisi olmayan bir hastalığa yakalandı. Bu devlet padişah olmadan idare edilemez. Şeyhülislam'dan da fetvayı aldık, kendisini yaka paça tahttan indireceğiz.' Bütün nâzırlar ağlamışlar, ama ne yapsınlar, devletin bütünlüğü ve çıkarları için Padişah'ı devirmekten başka çare yok. 'Tamam', demişler, 'devirelim gitsin.'

"Zaten o sırada Abdülhamit Efendi Topkapı Sarayı'nın Hırka-i Şerif dairesinde bekletiliyormuş, Sadrazam ve vezirler doğru Hırka-i Şerif'e giderek müjdeyi vermişler, 'Geç bakalım başımıza, artık Sultanımız sensin,' demişler."

"Yok yahu, öyle mi olmuş?"

"Öyle olmuş tabii, Abdülhamit'in gözleri dolmuş sevincinden. Sonra da hep birlikte Babüssade'nin (yani Topkapı Sarayı'nın iç kapısının) önüne gitmişler. Her şeyler önceden hazırmış meğer, tahtı da oraya getirmişler. Abdülhamit'i tahta oturtup kendisine biat etmişler."

“İyi de, Sultan Murat nasıl devrilmiş?”

“Anlatayım, en son olay o. Sultan Murat’ın başkâtibi Sadullah Bey var ya, o dün öğle üzeri Padişah’ın huzuruna çıkarak Zatişâhânelerine önce Şeyhülislam’ın fetvasını okumuş, sonra da Meclisi Vükelâ’nın kararını ve son olarak da yeni Padişah Abdülhamit’in iradesini. Bu kararların ışığında kendisinin Çırağan Sarayı’na taşınacağını bildirmiş. Sultan Murat fetvayı ve fermanı dinleyince çılgına dönmüş, ‘Hayır,’ demiş, ‘ben şuradan şuraya gitmem!’ Sadullah Bey, ‘Aman Padişah hazretleri,’ demiş, ‘yapmayın, etmeyin, fermanı dinlediniz, tahtı terk etmek zorundasınız’. Sultan Murat, ‘Ben ferman merman dinlemem,’ demiş. ‘Hamit Efendi kim oluyor ki? Padişah benim.’ Israr kıyamet, bakmışlar olmuyor, araya mabeyinciler ve yaverler girmiş, Murat Han’ı zorla tahttan indirip kollarından çeke çeke bir arabaya bindirmişler, Çırağan Sarayı’na yollamışlar.”

“Çok hazin bir hikâye, bakalım şimdi ne olacak?”

Ömer bunları öğrendikten sonra hemen konağa koştu. Azmidil gözündeki tütüyordu. Her şeyden önce odasına çıkıp sevgilisini yanına çağırttı. Büyük bir özlemle sevgilisine sarıldı, dudaklarını, yanaklarını, boynunu öptü, saçlarını dağıtıp okşadı. Azmidil neye uğradığını anlayamıyordu.

“Canım kızım,” dedi, “seni alacağım, karım olacaksın. Az önce kararımı verdim. Ben artık sensiz yapamam.”

Genç Çerkez kızının gözlerinden yaşlar boşanıyordu.

Ömer sonra doğru babasının odasına girdi. Musa Paşa hırkasını giymiş, sedirde Kuran okuyordu. Ömer kısaca durumu anlattı.

Musa Paşa,

“İşte böyle olur,” dedi, “Abdülaziz Han’ı devirenler cezalarını bulacaklar elbette. Abdülhamit Efendi’nin de bir gün devrildiğini göreceğiz. Hemen koş git Hasan Hilmi’yi bul, çocuğu yalnız bırakmayalım, hatırını sor, dualarımı hiç eksik etmediğimi söyle.”

Sultan Murat Han’ın Çırağan Sarayı’na gönderilmesinin ertesi günü 1 Eylül 1876’da Dolmabahçe Sarayı’nda yeni bir biat

töreni yapıldı. Bu tören öncekinden çok daha tantanalı oldu. Sadrazam, tüm nâzırlar, paşalar, cemaat temsilcileri törene katıldılar. Yine toplar atıldı, padişahın cülûsunu haykırmak için sokaklarda tellallar koşturuldu, bütün binalar bayraklarla süslendi, akşamları fener alayları düzenlendi. İstanbul'da üç gün tam bir bayram havası estirildi, dördüncü gün Abdülhamit'in bir kız çocuğu oldu. Adını Naime Sultan koydular. Çocuğun doğumu dolayısıyla şenlikler yapıldı. Daha ertesi gün Abdülhamit'in doğum yıldönümü kutlandı. Onun ertesinde İstanbul yeni padişahın kılıç kuşanma şenliklerine ortam oldu. Beş gün toplar atıldı, böylece bayram havası bir hafta kadar sürdü, millet sokaklara döküldü, herkes ne eğlendi, ne eğlendi...

XIV

Pertevniyal Sultan ve Meyyâle

Pertevniyal Sultan Murat Han'ın devrilmesini ve yerine Abdülhamit Efendi'nin tahta çıkmasını sevinçle karşıladı. Çünkü artık kendisini öldürmek için türlü dalavereler çevirmiş olan Şevkefza Kadın'ın egemenliği bitmiş ve Valide Sultan bir karabasandan kurtulmuştu.

Abdülhamit'in kendisine büyük saygısı olduğunu biliyordu. Yeni Padişah'ın annesi Tirimüjgan Kadın da kendisi gibi Çerkezlerin Şapsih halkından gelmeydi. Aynı dili konuşuyorlardı. Tirimüjgan çocukken Saray'a gelmiş, sonra cariyeye olmuş, kalfalığa yükselmiş ve Abdülmecit'in ikinci kadını olmuştu. Yeşil elâ gözlü, açık kumral uzun saçlı, güzel vücutlu, elleri ve bacakları çok güzel bir kadındı. 1842'de Abdülhamit'i doğurduktan altı yıl sonra genç yaşta öldü.

Abdülhamit annesini pek tanımadı, kendisini Abdülmecit'in dördüncü eşi Perestû Kadın büyüttü. O da Meyyâle gibi Ubih kökenliydi. Kendisinin ufak tefek, narin, mavi gözlü, sarı saçlı, çok zarif ve nazik bir kadın olduğu anlatılırdı. Abdülaziz padişah olunca, Valide Sultan'ın önerisiyle, kendisine Teşvikiye'de bir konak hediye etmişti.

Abdülhamit Padişah olunca Perestû Kadın Saray'a yerleşti. Resmen Valide Sultan olamazdı, çünkü Padişah'ın öz annesi değildi, ama kendisine, 'Mehdi ulya' (Padişah anası) unvanı verildi. Pertevniyal Sultan, Perestû Kadın'ın Şevkefza Kadın'ın yerini almasına çok sevindi. Pertevniyal ile Perestû arasında yakın bir dostluk ilişkisi vardı. Perestû Kadın'ın Saray'a girmesiyle Pertevniyal Sultan üç aylık işkence döneminden kurtulmuş oluyordu.

Meşrutiyet ilan edilir edilmez Pertevniyal Sultan, Tiryal Ha-

nım'la birlikte, içinde bir zindan hayatı geçirdikleri Çırağan Sarayı'ndan ayrıldılar. Doğru Tiryal Hanım'ın konağına gittiler.

Meyyâle Hanım bunu haber alınca Pertevniyal Sultan'ı yalıya getirebilmek için Hasan Bey'in havasını bir yokladı, o da bunu çok olumlu karşıladı. Yeni Padişah'ın tahta çıkmasından iki gün sonra Meyyâle Hanım Valide Sultan'a yalıda bir oda hazırlattı, en güzel eşyalar o odaya yerleştirildi ve yanına bir haremağası ile Müjgan Kalfa'yı alarak Tiryal Hanım'ın konağına gitti. Pertevniyal Sultan'la Meyyâle Hanım ana kız gibi sevgi ve coşkuyla birbirleriyle kucaklaştılar. Pertevniyal Sultan'ın gözlerinden yaşlar boşanıyordu. Birbirlerine anlatacakları o kadar çok şey vardı ki, aylardan beri görüşmemişlerdi. Pertevniyal Sultan artık o eski, 'İsmetli Valide Sultan Hazretleri' değildi. Zayıflamış, avurdu avurduna çökmüş, yüzünde ve alnında kırışıklıklar çoğalmış, gözlerinin altı morarmış, saçları sanki biraz daha aklaşmıştı. Geçirdiği işkenceli günlerin acıları bakışlarından okunuyordu. Meyyâle, çocukluk yıllarında olduğu gibi yine başını Pertevniyal Sultan'ın göğsüne dayadı, o da sımsıkı sarılarak Meyyâle'yi göğsüne bastırdı. Hiç konuşmadan böyle birkaç dakika durdular. Sonra Meyyâle,

"Valide Sultanım," dedi, "ne olur sizi Rumelihisarı'na, bizim yalıya götürelim. Evime şeref verin. Orası sizin yalnız sayılır, dilediğiniz kadar yalıda kalın. Biraz dinlenirsiniz. Sizi hiç rahatsız eden de olmaz. Bizde olduğunuzu kimseye söylemeyiz. Hele ortalık durulsun, dilediğiniz zaman Saray'a dönersiniz. Belki de merhum Sultan Mahmut Han'ın ya da Abdülaziz Han'ın sizin için yaptırdıkları köşklere birine geçersiniz. Ama şimdi biraz bakıma ihtiyacınız var. Yıllarca bana siz baktınız, beni büyüttünüz, yetiştirdiniz, bana saygınlık kazandırdınız, bunları yaşam boyu ödeyemem. Tiryal Hanım bir süre kendi yakınlarıyla baş başa kalsın, o da biraz dinlensin. N'olur bunu lütfen benden esirgemeyin."

Pertevniyal Sultan'ın buna aklı yattı. Meyyâle doğru söylüyordu, bir süre hiç kimseyi görmek ve konuşmak istemiyordu. Bu onun için bir kaçış olacaktı. Saltanat dönemi sona ermişti,

o debdebe ve görkemli yaşam bir daha geri gelmeyecekti. Kendisini sıradan bir Hanımefendi olmaya alıştırması gerekiyordu. Eski sadrazam ve vezir eşleri gibi bir konağa çekilip anılarıyla baş başa kalmanın hayali vardı kafasında.

Meyyâle'ye,

“Pekâlâ benim sevgili kızım,” dedi, “seni kırmayacağım. Hemen gidelim. Zaten buraya üzerimdekilerle geldim. Yanıma alacak bir bohça bile yok. Tiryal Hanım'dan izin alayım. Seninle birkaç gün baş başa kalıp kafamı dinlerim. Davetin beni çok mutlu etti. Hasan benim damadım sayılır, hep birlikte oluruz. Başka hiç kimseye de görünmem. Haydi benim sultan kızım, gidiyoruz...”

Meyyâle'nin sevinçten içi içine sağmıyordu. Bu ne büyük mutluluktu. Koca Pertevniyal Sultan yalıda onun konuğu olacaktı. Hiç aklına gelir miydi Valide Sultan'ın bir gün kendi evine gelebileceği? Ne günler görmüş, neler yaşamış, neler geçirmiş bir kadındı Valide Sultan. Şimdi ise hiç kimseye görünmeden, gizli gizli Meyyâle'nin yalısında kalacaktı. Meyyâle bu mutluluğunu kimseye paylaşmak istemiyordu. Biraz da korkuyordu ya Pertevniyal Sultan'a yalıda bir şeyler olursa ya kendisini alıp kaçırırlarsa ya da yine işkence ederlerse. Hayır, hayır, bu olayı hiç kimseye duyurmamak gerekirdi.

Tiryal Hanım'ın konağında geçirdiği üç günden sonra Pertevniyal Sultan yaşamında ilk kez hanedandan olmayan bir kişinin evinde kalacaktı. Yalı hiç de onun yaşadığı saraylara, köşklere benzemiyordu. Bunu biraz yadırgadı, ama kendini artık halktan biri olarak görmeye alışmalıydı. Halkın nasıl yaşadığını hiç görmemişti ki, Hasan Bey'in yalısı onun için sadece Mabeyn-i hümayun'da çalışan bir memurun eviydi, sıradan bir konut sayılırdı.

Meyyâle Pertevniyal Sultan'a kalacağı odayı gösterdi. Deniz üstündeki bu odayı Pertevniyal Sultan çok beğendi. Bir süre dinlendikten sonra salona geldi. Meyyâle sabırsızlıkla kendisini bekliyordu. İki kadın baş başa kaldılar. Müjgan Kalfa'nın getirdiği köpüklü kahveler içilirken Pertevniyal Sultan anlatmaya başladı:

“Beni iyi dinle kızım Meyyâle, şu üç aydır çektiğimizi Allah başka kimseye çektirmesin. Düşünsene neler gördüm. Aslanımı, iş başına getirdiği kimseler hal etti. O Rüştü paşalar, Avni paşalar, Şeyhülislam Hayrullah Efendi’ler hep oğlumun güvenip iş başına getirdiği kimselerdi. Darbeyi onlar hazırladı. Ama onların arkasında Şevkefza Kadın vardı. Bu kadının bütün maksadı aslanımı devirerek oğlu Murat Efendi’yi tahta oturtmaktı. Böyle hırslı bir kadın ben ömrümde görmedim. Neler uydurmadı bu kadın? Güya ben Murat Efendi’yi ve Abdülhamit Efendi’yi öldürtüp kendi torunum Yusuf İzzettin’i birinci şehzade, yani veliaht yapmak istiyormuşum. Nasıl olur? Ben nasıl elimi kana bularım. Ben hiç kimseye karşı kötü niyet beslemedim, kimsenin kötülüğünü istemedim. Ne büyük iftira. Yusuf İzzettin’le siz birlikte büyüdünüz, nasıl ince, duygulu bir çocuk olduğunu sen çok yakından gördün. Yusuf İzzettin hiç böyle bir şeye razı olur muydu? Belki bir gün sırası gelince, o da padişah olur, ama zamanı var. Biz ne kadar istesek o böyle bir maceraya atılmaz, sırasını bekler. Allah uzun ömürler versin, inşallah o da bir gün tahta çıkacaktır.

“İşte kızım, Şevkefza bütün bunları anlamadı, amcası Abdülaziz Han’ı tahttan indirip Murat Efendi’yi padişah yapmak istedi. Yaptı da, ama neye yaradı. Murat Efendi’nin devri saltanatı topu topu doksan üç gün sürdü.

“Aslanım kendisine yapılan hareketlere tahammül edemedi. Topkapı Sarayı’nda ikimizi de aç susuz, üç gün üç gece kuru iskemle üzerinde bıraktılar. Islak elbiseleri üzerinde kurudu. Kollarını arkasından bağlayıp Feriye Sarayı’na götürdüler. Orada da askerlerin hakaretine uğradı. Giyecek bir şeyler istedi, istimali gayri kabil iki parça eşya gönderdiler. Zırhlı gemilerin toplarını Saray’ın üzerine çevirip aslanımı korkutmaya çalıştılar. O da dayanamadı damarlarını kesti.

“Ya sonra, daha cesedi soğumadan yerden yere sürüklediler, evladımın cesedinin karşısına geçip ağza alınmaz sözler söylediler. Aslanım al kanlar içinde yatarken beni de yerlere attılar. Kanım deryalara karıştı. Bize yaptıkları eziyeti hiçbir mezhebin kitabı kabul etmez.

“Sonra beni yeniden eski Saray’a götürüp otuz dokuz gün orada bir cariyeye odasında inlettiler. Oğlumun acısına kendi acımı kattım.

“Ya daha sonrası Feriye Sarayı’nda o Şevkefza Kadın’ın yolladığı iki zebaninin sekiz gün sekiz gece yaptığı işkenceler...

“Torunumu ve yakınlarımı görmeyeyim diye beni hapsettikleri dairenin önüne duvar çektiler. Şevkefza Kadın aslanımdan sonra beni de öldürmeye ahdetmişti. O zebella haremağaları, ‘Haydi, kendi kendini öldür de ellerimiz kana bulanmasın,’ diye günlerce karşımda söylenip durdular.

“Bütün bu sergüzeştimi bir gün yazacağım. Sergüzeştinâmemi okuyanlar beni rahmet ile yad eylesinler ve bundan ibret alsınlar istiyorum. Bu yazıların altına da, ‘Biçare Pertevniyal,’ diye imzayı atacağım. ‘İsmetli Valide Sultanı Âli Şan Efendimiz Hazretleri’ artık tarihe gömüldü.”

Pertevniyal Sultan Rumelihisarı’ndaki yalıda iki gün kaldı. Hasan Hilmi Bey ve tüm yalı halkı kendisini konuk etmekten çok mutlu oldular. Valide Sultan tüm olaylara büyük bir buruklukla bakıyor, konuşmalarında hiç tükenmeyecek bir düşmanlığın izleri sezilmiyordu. Bütün suçu Şevkefza Kadın’da buluyor ve oğlunun devrilmesinden ve intiharından yalnız onu sorumlu tutuyordu. ‘Her şeyi affederim, ama oğlumun kanını helâl etmem,’ derken aklındaki kişiler Şevkefza Kadın, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Bahriye Nâzırı Hasan Paşa’ydı.

Pertevniyal Sultan’ın anlattıklarını ne yazık ki yalıda o zaman kimse not etmedi. Anılar belleklerde, kuşaktan kuşağa hikâye edildi ve çoğu yok olup gitti.

Abdülhamit padişah olduktan sonra artık kimse kendisini rahatsız etmedi. Yedi yıl daha yaşadı ve 1883’te yetmiş yaşında yaşama veda etti.

XV

Çeşmidil

Gelim Kemal'in büyük tutkusuna, hani şu Çeşmidil'e delicesine aşık olan Kemal'e. Aradan aylar, yıllar geçti, Kemal Çeşmidil'i unutamadı, mutlaka bir gün onu bulacağına inanıyordu. 1876 Mayıs'ının son günü Dolmabahçe Sarayı'nda Harem dairesi dağıtıldığı gün, Kemal de Mabeyin'deydi. Çeşmidil'e rastlamak umuduyla koşuşturdu durdu, hiçbir ipucu bulamadı. Bir süre sonra da Çeşmidil'in Harem'deki arkadaşlarıyla birlikte Tramvay deposuna sığındığını haber aldı. Derhal depoya koştu. Deponun müdürü, "Evet," dedi, "kimsesi olmayan cariyeleri ve halayıkları biz buraya aldık, eşten, dosttan yatak, yastık bulduk, bu bedbahtları burada barındırıyoruz. Kendilerine sahip çıkan yakınları olursa bırakıyoruz, gidiyorlar."

Kemal Çeşmidil Hanım'ı Saray'a gelmeden önce yakından tanıdığını, anasının babasının aile dostu olduklarını söyleyerek müdürü inandırdı ve kendisini evlerine almak istediğini söyledi. Müdür de bir kız daha kurtulacak diye çok sevindi. Mabeyin'de çalışan bir kişiye elbette güvenecekti. Kemal'i odasında bekleterek, kızların yatakhaneğine bir haremağasını gönderdi ve Çeşmidil az sonra bir yeldirmeye bürünmüş olarak müdürün odasına geldi.

Kemal'in yine elleri ayakları titremeye başladı. Gözlerine inanmıyordu, evet, Çeşmidil'di bu gelen. Onu kucaklayıp öpmek için kendini güç tuttu.

"Çeşmidil Hanım," dedi, "Müdür Bey'den izin aldım, sizi Beşiktaş'taki hanemize götüreceğim. Validem ve pederim sizi sabırsızlıkla bekliyorlar. Konuğumuz olacaksınız."

Çeşmidil'in heyecandan dili tutulmuştu. Gözlerinden yaşlar boşandı.

"Evet Kemal Bey," dedi, "ama bu nasıl olur? Bu kadar zaman sonra, bunca maceradan sonra beni evinize kabul edecek misiniz?"

Kemal,

"Çeşmidil Hanım, bunları evde konuşalım. Müdür Bey'i de kendi sorunlarımızla fazla rahatsız etmeyelim. Hemen gidelim," dedi.

Müdür,

"Kızım, bak kurtuldun," dedi. "Gitmek istiyor musun?"

"Evet, elbette, evet, çok istiyorum."

Müdür'ün heyecandan gözleri yaşardı. İkisinin de ne kadar mutlu oldukları gözlerinden okunuyordu. Ne yapabiliirdi ki?

"Kemal Beyefendi," dedi, "lütfen şuraya adresinizi yazalım. Hani bir arayan olursa, elimizde bulunsun."

Kemal,

"Hay hay müdür bey," dedi. "Yazın lütfen, Beşiktaş, Köyiçi, Yemlik sokak, Kemal Bey'in hanesi deyin, yeter."

Vedalaştılar. Müdür onları kapıya kadar geçirdi.

"Eğer arabanız yoksa, köşeden bir araba çağirtayım," dedi.

Kemal,

"Zahmet etmeyin," dedi, "oraya kadar yürürüz. Çeşmidil Hanım da biraz hava almış olur."

Kemal doğma büyüme Beşiktaşlıydı. Babası Rusumat kaleminde çalışırken o evi almış ve Kemal orada doğmuştu. Kemal orta halli bir aile çocuğu sayılırdı. Okumak istiyordu. Babası oğlunu Beşiktaş Rüştüyesi'ne yazdırdı. Okulda çok iyi bir öğrenci oldu. Kendini sevdirdi, çeşitli çevrelerden gelen çocuklarla dostluklar kurdu. En yakın arkadaşı da Hasan Hilmi'ydi. Bütün dertlerini ve sevinçlerini onunla paylaşıyordu. Rüştüye'yi bitirince de bu iki yakın arkadaş birbirlerinden hiç kopmadılar. Kemal bir kaleme kâtip olarak girdi, ama yaptığı işlerden bir zevk almadı. Hasan Hilmi önce Meclisi Vâlâ Kalemî'nde çalışmış, sonra babasının desteğiyle Mabeyin'e yerleşmişti. Kemal'in de

aklı bu tür bir işteydi. Bir gün Hasan Hilmi'ye bu düşüncesini açacak olunca, arkadaşı,

“Ne demek Kemal, çok sevindir. Zaten ben başkâtibe senden söz etmişim, o da çok olumlu karşılamsın, ‘Acele etme, çok yakında onu da buraya alırsın,’ demişti. Sana sürpriz yapacaktım.”

Bu konuşmadan bir hafta sonra Mabeyin'in kapıları Kemal'e açıldı. Yıllardan beri kurduğu hayaller gerçekleşmiş oluyordu. Çok mutluydu. Ama Çeşmidil'e âşık olduktan sonra içine dönük bir insan oldu. Saray'daki entrikaları, ikiyüzlülükleri, sadrazamların, nâzırların dalkavukluklarını, sahte davranışlarını gördükçe çevresinden tiksineye başladı. Ülkeyi yöneten insanlar bunlar mıymış diye, düş kırıklığına uğradı.

Beşiktaş'taki evini çok seviyordu, akşamları ve Cuma tatillerini hep orada geçirirken tatlı hayaller kuruyordu. İşte şimdi Çeşmidil'i o eve götürüyordu, gecelerini sevgilisini düşünerek geçirdiği eve.

Yol boyunca pek konuşmadılar. Arabacıdan çekiniyorlardı. Yalnız bir ara Çeşmidil,

“Annemiz, babanız ne diyecekler, hiç düşündünüz mü?” diye soracak oldu. Kemal,

“Benim anam babam yok. İkisi de iki yıl önce öldü. Yalnız oturuyorum,” dedi.

“Demek ki Müdür beye doğru söylemediniz?”

“Evet, ufak bir yalan. Bu dünya güzeli kızı evime götürüp kapatacağım diyemedim ya.”

“Çok iyi yapmışsınız, ufak yalanlar bazen büyük mutluluklara gebedir.”

“Öyle olacağına inanıyorum.”

“Demek ki, şimdi evde kimse yok, ikimiz kalacağız.”

“Hayır, pek o kadar değil, evde bir Zerafet Bacı var, ben gözlerimi açtım, karşımda onu gördüm. Evi o çeker çevirir, yemeklerimi yapar, beni kendi öz oğlu gibi sever.”

“Ne mutlu size. Benim ne annem var ne de bir Zerafet Bacım. Saray'da kendime anne bildiğim Şuhucihan Hanım da geçenler-

de öldü. Yapayalnızım bu dünyada. Gördünüz, Tramvay deposundan başka gidecek yer bulamadım.”

O sıralarda araba Yemlik sokağına sapmış ve evin önünde durmuştu. Kemal hemen arabadan atlayarak sevgilisinin elini tuttu ve inmesine yardımcı oldu. Kemal kapı tokmağını vurur vurmaz karşılarında Zerafet Bacı'yı buldular. Bacı, yaşı 60'ın üstünde güler yüzlü bir zenciydi. Çeşmidil'i önce etek öperek karşıladı, sonra kucaklayıp öptü. Zerafet Bacı Kemal'in eve bir gelin adayıyla döndüğünü görmekten çok mutlu olmuştu.

“Çocuklar, size hemen bir yorgunluk kahvesi yapayım,” dedi. “Kızım siz kahveyi nasıl içersiniz?”

“Şekerli olsun Zerafet Bacı.”

Zerafet Bacı adının söylenmesine çok sevindi. Kemal,

“Sen acele etme Zerafet Bacı,” dedi, “biz biraz soluk alalım, sana sonra sesleniriz.”

Bu soluk nasıl alınacaktı acaba?

Yalnız kaldıkları zaman Çeşmidil'in utancından kıpkırmızı olduğu görülüyordu. Aralarında uzun bir sessizlik oldu. Sonra Çeşmidil,

“Bakın Kemal Bey,” dedi, “bir süreden beri ben tanıdığınız Çeşmidil değilim. Başıma bir felaket geldi. Bunu hemen anlatmalıyım size. Sonra isterseniz beni kovun. Yine Tramvay deposuna giderim.”

Kemal'in kaşları çatıldı, sesi boğuklaştı,

“Nasıl bir felaket Çeşmidil Hanım?” diye sordu.

“Nasıl anlatacağımı bilemiyorum. Ama mutlaka anlatmam gerek. Sizi aldatamam. Size yalan söyleyemem. Ben artık bir bâkire değilim Kemal Bey...”

Çeşmidil hıçkırıklara boğuldu, konuşamıyordu. Kemal de susuyordu. Bir süre sonra,

“Bunu düşünmem gerekirdi,” dedi. “Hünkâr sizin gibi dünyalar tatlısı ve güzeli bir kızı Harem'de hiç koynuna almadan bırakır mıydı?”

Çeşmidil başını önüne eğmiş ağlıyordu.

“Görüyorsunuz, ben artık peri padişahının hiç el sürülmemiş

kızı değilim,” dedi. “Beni şimdi kovacak mısınız? Kendimle çok savaştım, ama bütün bir gece direnemedim. Sonra kendimden nefret etmeye başladım. Sizden kaçtım.”

Kemal,

“Bunu abartmayın Çeşmidil Hanım,” dedi. “İsteyerek hiç kötü bir şey yapmadığınızı biliyorum. Önemli olan sizin ruhunuzun, içinizin temizliği. Dürüstlüğünüzün bilincinde olmanız çok değerli. Üzmeyin kendinizi. Sizi her zaman çılgın gibi sevdim, aramızda değişen hiçbir şey yok. Sizi yine çılgın gibi seviyorum. Harem faciasını unuttun artık.”

Kemal bunları söylerken bir kolunu sevgilisinin beline doladı, sonra öbür koluyla Çeşmidil'i sardı ve kendine doğru çekti. Çeşmidil gözyaşlarının arasından gülümsüyordu, başını önüne eğdi ve sonra Kemal'in omzuna yasladı, kollarını da sevgilisinin boynuna doladı. Bir süre öyle durdular. Nedense öpüşmek hiç akıllarına mı gelmiyordu, yoksa hâlâ geçirdikleri şokun etkisi altında mıydılar? Ama bu şaşkınlıkları pek uzun sürmedi. Dudaklarını sevgilisine uzatan Çeşmidil oldu. Ne kadar da coşkulu ve ateşli bir kadın olmuştu. Uzun uzun öpüşmeyi sürdürüyorlardı. İkisi de zamanın ilerlemesini hiç istemiyorlardı.

“Ne kadar mutluyum Kemal Bey, sizi buldum, bırakmam artık.”

“Ama ben size ne saltanat vaat edebilirim ne de zümrüt, yakut, pırlanta takılar.”

“Hiçbirini istemiyorum. Ben yalnız sizi istiyorum. Siz beni daha tanımadınız. Ben Kafkasyalı bir köylü kızıyım, Saray benim duygularımı hiç değiştirmede. Ben neysem oyum. Hiçbir şey gözümde değil. Ben yalnız sizin evinizi istiyorum. Burası bizim evimiz olsun artık.”

“Ben bu Saray'ın sahte havasından bıktım artık Çeşmidil Hanım. Gelin sizinle uzak bir yerlere gidelim, bir süre orada yaşayalım, gece gündüz sevişelim. Bundan sonra yaşantımızı yalnız sevgiyle dolsun. Bu pisliliklerden kurtulalım, ister misiniz?”

“Hiç istemez olur muyum? Ama nasıl yaparız bunu?”

“Orasını siz hiç düşünmeyin. Ben ilk fırsatta Mabeyin başkâtibine rica ederim, beni taşrada bir kente mutasarrıf olarak göndermelerini isterim. Zaten şimdi onlar Sultan Aziz’e hizmet etmiş olan mabeyincilerden kurtulmak istiyorlar. Bu ricamı seve seve yerine getirirler. Var mısınız?”

“Elbette varım, benim bu kentte hiç kimsem yok. Tek ağacım sizsiniz Kemal Bey. N’olur hemen gidelim.”

O sırada kapı vuruldu, Zerafet Bacı,

“Çocuklar,” diye sesleniyordu, “kahvelerinizi hâlâ istemiyor musunuz?” Kemal,

“Tamam Zerafet Bacı,” dedi, “kahvelerimizi artık ocağa sürebilirsin.” Sonra sevgilisine döndü,

“Çeşmidil Hanım,” dedi, “bu işin sonuna geliyoruz artık, bu saltanatın çökmesi yakındır. Avrupa’da olduğu gibi bizde de halk esaretin zincirlerini kopartacak. Devri saltanat sona erecek ve egemenlik halkın olacak. Bunu gözlerimizle göreceğiz.”

“Kulaklarıma inanamıyorum Kemal Bey, ne güzel konuşuyorsunuz. Görecek miyiz bunları?”

“Elbette sevgilim, elbette. Jön Türkler bunca yıl boşuna mı savaştılar. O mutlu günleri mutlaka göreceğiz.”

XVI

Abdülhamit

Abdülhamit'in tahta çıkmasından bir süre sonra ortalık duruldu, dedikoduların arkası kesildi ve herkes kendi işiyle gücüyle ilgilenmeye başladı. Yeni Hünkâr'ın önceden kimliği pek bilinmiyordu. Onun veliahtlığı topu topu üç ay sürmüş ve daha önce de sıradan bir şehzade olduğu için kimse onun kişiliğini, huylarını, ahlakını, kültür düzeyini araştırmaya koyulmamıştı. Sultan Murat'ı deviren kişiler de onu öyle yakından tanıma olanağı bulamamışlardı. Ne vezir vüzera onu tanıyorlardı ne de Saray'daki mabeyinciler. Yalnız Mithat Paşa onunla bir kez görüşmüş, o da Paşa'nın her dediğine, "Hay hay, nasıl muvafık görüyorsanız öyle yaparız," türü karşılıklar vererek olumlu izlenimler bırakmıştı.

Tahta çıktıktan sonra Abdülhamit sempatiyle karşılandı. Neden? Her şeyden önce gençliğinin yarattığı bir sempati vardı. Yeni Hünkâr otuz altı yaşındaydı. Ayasofya camisinde halkın arasında namaz kıldı. Yani, halkın arasına karıştı. O zaman bu olağanüstü bir olaydı. Sonra Padişahlık bahşişlerini kesesinden ödemeye kalktı, Saray masraflarının kısılacağını açıkladı, huzura kabul ettiği vezirlerin oturmalarına ve sigara içmelerine bile izin verdi. Yani, Hünkâr zamanının demokrasi örneklerini vermeye yöneldi. Bunlar da çok tuttu.

Ama bunlar işin cilâ yanıydı, Hünkâr duruma egemen olunca bu demokratik gösterişlerinden vazgeçti. Abdülhamit önce kendini tahta çıkartanları başından atmakla işe başladı. Hünkâr bu insanlara karşı borçlu olduğunun bilincinde olduğu için onlardan kurtulmak istiyordu. Bazı kişiler kendilerine yardım edenlere karşı içlerinde bir kompleks duyar ve onlardan kur-

tulmaya çalışırlar. Yeni Hünkâr en çok iki kişi karşısında eziklik duyuyordu. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa ve Mithat Paşa. Devletin en üst görevlerinde bulunan bu iki kişi hem Sultan Aziz'in, hem de Sultan Murat'ın devrilmesinde başrolleri oynamışlardı. Demek ki, bunlar padişahlardan güçlü kişilerdi. Yarın kendisini de devirebilirlerdi. Onun içinde de bir an önce kendi ekibini kurması gerekiyordu.

Abdülhamit tahta çıktığı günlerde Paşa'ya, "Siz benim ve milletin babasisiniz. Sizin istemediğiniz hiçbir şeyi yapmayacağım. Sizi asla bırakmam," gibi sözler söylemişti, sonra bu konuşmalarından pişmanlık duydu. Ya Mithat Paşa'ya karşı ezikliği daha büyük değil miydi? Tahta çıkmadan önce Kanuni Esasi konusunda Paşaya söz vermiş olduğu için de eziklik duyuyordu.

Abdülhamit'in Genç Osmanlıların karşısında da biraz boynu büküktü. İktidara gelmesinde onların etkisi olmuştu. Tahta çıktıktan bir süre sonra Namık Kemal'le görüşmüş ve kendisine, "Allah için Kemal bey, hep birlikte çalışalım, bu devleti eski düzeyine yükseltelim," dememiş miydi? Ama devlet mekanizmasının dizginlerini ele geçirdikten sonra iktidarı başkalarıyla paylaşmak hiç de hoşuna gitmeyecekti.

Önce Rüştü Paşa'yı kafasına taktı. Bu adamı yeteneksiz ve ikiyüzlü buluyordu. Yeni Anayasa'nın hazırlanmasında ona hiçbir görev vermek istemedi. Başka önemli konularda da Rüştü Paşa'yı dışlayınca Paşa 20 Aralık 1876'da istifayı basıp ayrıldı. Abdülhamit de rahat bir nefes aldı. Ama yerine kimi geçirecekti? Çevresindeki paşalar, "Mithat Paşa'yı Sadrazam yapın efendim," diye tutturuyorlardı. Mithat Paşa'nın çok popüler bir kişiliği vardı, onu Sadarete getirmek zorundaydı. Bir adamdan kurtulmak için en iyi yollardan biri de, sorumlu görevlere getirdikten sonra ona çelme takarak harcamak değil miydi? Hünkâr da bu kurala uyararak Mithat Paşa'yı Sadrazam yaptı. Mithat Paşa Abdülhamit'in kendisinden hiç hoşlanmadığını biliyordu, ama politika gereği bu görevi üstlendi.

Padişahlar tahta çıktıktan sonra yapacaklarını Hattı Hümayun denen bir programla halka ve dışarıya açıklarlar. Böyle bir

gelenek vardır. Abdülhamit'in okuyacağı Hattı Hümayun'un da kendisini iktidara getirenlerce hazırlanması gerekiyordu. Bunun yazarı da Mithat Paşa olmalıydı. Mithat Paşa da bir taslak hazırladı. Bu taslaktaki ana ilkeler şunlardı:

— Meşveret, yani danışma yöntemi kabul edilecek, padişah öyle kafasına estiği gibi tek başına karar veremeyecektir;

— Saraydaki personel azaltılacak ve masraflar kısılacaktır. Yani, yüzlerce cariye, odalık, halayık, haremağası dönemi kapatılacak, Sultanlar öyle keyiflerine göre para harcayamayacaklardı;

— Ortada bir suç olmadan hiçbir memur görevinden atılmaz;

— Başıbozuk asker örgütleri, yani toprak sahibi beylerin, ağaların kurdukları çete düzeni kaldırılacaktır;

— Saraylarda, köşklerde ve konaklardaki köleler ve cariyeler özgürlüğe kavuşturulacak, bundan böyle de köle ticareti yasak edilecektir.

Mithat Paşa'nın gerçek amacı da yeni bir Anayasa ile Meşrutiyet'i, yani parlamenter sistemi yaratmaktı. Abdülhamit, Paşa'nın bu görüşlerinden hiç hoşlanmadı.

“Ben bunların hepsini uyuturum, kimsenin de gıkı çıkmaz,” dedi. Sağa sola gülücükler gönderdi ve gizli gizli de Babıâli'nin en tutucu adamlarıyla anlaşma yoluna gitti.

Namık Kemal Mabeyin kâtipliğine getirilecekti. “Hele bir düşüneyim bakalım,” deyip atlattı. Ziya Paşa Mabeyin Başkâtibi olacaktı, ona da boş verdi. Yavaş yavaş Mithat Paşa'ya da dışladı. Şeriatçılar, “Kanuni Esasi kâfir işidir, aman Hünkârım, sakın kâfirlerin oyununa gelmeyin,” dediler. “Meclisi Mebusan ne demek? Zatışâhanelerinin başına türlü iş açılır. Meclis gâvurların seçeceği temsilcilerle dolar. Bunlar İslamiyete aykırı kanunları kabul etmeye kalkarlar. Karılarımızı açık giydirmek isterler. Din elden gider, sakın ha!” diye kıyameti koparttılar.

Koparttılar ama Meclisi Mebusan düşüncesi bütün imparatorlukta benimsenmiş, Araplar ve Müslüman olmayan halklar parlamenter rejime geçişi çok tutmuşlardı. Birdenbire geri adım atmak kolay değildi. Abdülhamit ise, “Halkları biraz bununla

oyalarım, sonra hepsi unutulur gider. Ben evvelahır hepsinin hakkından gelirim,” diyordu yakınlarına.

Anayasa üzerinde her kafadan bir ses çıkarken bir akşam Mithat Paşa'nın konağında dört beş arkadaş bir araya geldiler. Mithat Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Genç Osmanlılardan birkaç kişi daha. Mithat Paşa elli beş yaşındaydı, Ziya Paşa elli bir, Namık Kemal de otuz yedi.

Mithat Paşa'nın olaylarla dolu zengin bir geçmişi vardı. Babiâli'de çalıştığı gençlik yıllarında hazırladığı önerileri Saray geri çevirdi diye kızmış, Sadrazam Âli Paşa da, biraz dinlensin ve üzüntülerini unutsun diye kendisini Avrupa'ya göndermişti. Paris, Londra, Brüksel ve Viyana'da altı ay geçiren Mithat Bey 1859'da yurda dönüşünde önemli görevlere getirildi. İki yıl sonra otuz dokuz yaşında Vezir rütbesiyle Niş'e vali olarak atandı. Artık önemli bir kişilik kazanmıştı; derken Tuna valiliğine getirildi, arkasından Şûrayı Devlet başkanlığına, sonra da Bağdat ve Edirne valiliklerine.

Derken 1872'de Sadrazam oldu. Ama bu ilk sadrazamlığı üç ay sürdü. Çünkü Paşa üstlendiği her görevde hiç kimseyi dinlemeden kafasının dikine gidiyor ve düşman kazanıyordu. Bu kez de kendisini Selanik'e vali yaptılar. Paşa orada da birtakım yenilik eylemlerine girişince geri alındı ve Adliye Nâzırlığı'na getirildi. Yine fincancı katırlarını ürküttü, bu kez yeniden Şûrayı Devlet başkanı oldu.

En büyük amacı bir Kanunu Esasi hazırlayarak bir Meclisi Mebusan oluşturmak ve Meşrutiyet'i ilan etmektir.

Düşüncelerini sağda solda açıkladıkça, Hünkâr'ın kölesi olan tüm tutucuları ürkütüyor ve çevresinde bir korku duvarının örülmesine neden oluyordu. Bunlardan hiç korkusu yoktu, inandığı yolda dimdik ilerliyordu.

Bir gün Pertevniyal Sultan'a başvurarak, “Halkın özgürlük ve eşitliğinin, bakanların da yetki ve sorumluluklarının saptanması için bir yasa hazırlanmasını,” önerdi. Pertevniyal Sultan bu öneriyi ciddiye almayınca Abdülaziz'e bir mektup yazarak, “Yeni ve sürekli bir islahatın yapılmasına Zatışâhâne söz verecek olursa ken-

disinin tahttan indirilmesi yoluna gidilmeyeceğini” belirtti. Bu mektup elbette Zatişâhâne’nin bütün huzurunu kaçırdı. Mithat Paşa böylece niyetlerini açığa vurmuş oluyordu. Sultan Aziz’den mektubuna hiçbir cevap gelmeyince darbe hazırlıklarına girişildi.

Abdülaziz tahttan indirildikten sonra V. Murat da Mithat Paşa’dan korktu ama, bir şey yapacak güçte değildi. Abdülhamit ise tahta çıktıktan dört ay sonra Sadrazamlıktan istifa eden Rüştü Paşa’nın yerine, istemeye istemeye Mithat Paşa’yı getirdi. Mithat Paşa işte böyle kendisinden korkulan ve kendisine kolayca karşı konulmayan otoriter bir kişiydi.

Ziya Paşa gençliğinden beri şiir ve edebiyat meraklısıydı. Babîâli’de görev aldı, Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Abdülaziz tahta çıktıktan sonra, Sultan Mecit’in adamı oldu diye Babîâli’deki görevden uzaklaştırıldı, önce Zaptiye müsteşarlığına atandı, sonra da Kıbrıs mutasarrıflığına. Ziya Bey Kıbrıs’ta sıtmaya yakalandı, babası ve bir çocuğu da orada ölünce geri çağrıldı ve Meclisi Vâlâ üyeliğine getirildi, ama bu görevi uzun sürmedi. Önce Anayasa mutasarrıfı oldu, sonra Canik mutasarrıfı, sonra yeniden Meclisi Vâlâ üyesi. Kendisiyle uğraşanlar Ziya Bey’i rahat bırakmıyorlardı. Bunların başında da Âli Paşa vardı. Ziya Bey bir kez daha Âli Paşa’nın gazabına uğradı ve Sadrazam kendisini yeniden Kıbrıs’a yollamaya kalktı. Bunun üzerine Ziya Bey isyan bayrağını çekerek Namık Kemal’le birlikte Paris’e kaçtı. Orada *Hürriyet*’i çıkardılar. Ama Abdülaziz Paris’e geliyor diye Fransızlar onları kapı dışarı etti. Ziya Bey bu kez de *Hürriyet*’i İsviçre’de yayınladı.

Âli Paşa ölünce Ziya Bey bayram etti, İstanbul’a döndü ve bir süre sonra Şûrayı Devlet üyeliğine atandı. Abdülaziz devriline de V. Murat’ın Mabeyin başkâtipliğine getirildi. Ama bu başkâtiplik topu topu birkaç gün sürdü. Çünkü Ziya Paşa, Namık Kemal ve arkadaşlarının İstanbul’a dönmeleri için Padişah’tan bir irade çıkartmıştı. Sadrazam Rüştü Paşa bunu görünce Ziya Paşa’yı görevden aldı. Ne var ki, bir süre sonra V. Murat devrildi, Abdülhamit tahta çıktı, Rüştü Paşa istifa etti, Ziya Paşa’ya da Namık Kemal’le birlikte yeni Anayasa’yı yazma görevi verildi.

Gelelim Namık Kemal'e... Kemal Bey de edebiyat ve şiir düşünküydü. Fransızca, Arapça ve Farsça biliyordu. Şinasi ile tanışınca önünde yeni ufuklar açıldı, önce Şinasi'nin çıkardığı Tasvirî Efkâr'da çalıştı, sonra Şinasi Avrupa'ya kaçınca gazetesinin başına geçti. O sıralarda Ziya Bey'le dost oldu, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katıldı ve onunla birlikte Paris'e kaçtı, oradan da Londra'ya. Gazeteciliği hiç elden bırakmadı, Londra'da *Muhbir* ve *Hürriyet*'te, sonra da İstanbul'da *İbret*'te yazdı. 1873'te Magosa'ya sürüldü. V. Murat tahta çıkınca da Şûrayı Devlet üyeliğine getirildi.

Osmanlı ülkesinde özgürlük ve adaleti savunma savaşı veren bu üç düşünce adamı o gün yeni Anayasa konusunu tartışmak için buluşmuşlardı.

Namık Kemal hoşbeşten sonra ilk sözü alarak Mithat Paşa'ya,

“Paşam,” dedi, “ben sizi desteklemekte bazen güçlük çekiyorum. Nasıl oluyor da Abdülhamit'in dayatmasına karşı koyamadan şu 113. maddenin Anayasa'ya girmesini kabul ediyorsunuz? Paşam, nedir bu 113. madde? Padişah'ın şüphe ettiği kişileri ülke dışına gönderme hakkı. Bu ne demektir? İstibdat bundan daha iyi tanımlanamaz. Biz Anayasa diyoruz, Meclisi Mebusan diyoruz, hak hukuk diyoruz, adalet diyoruz, özgürlük diyoruz. Bu 113. madde bunların hepsini yok eder. Sultan hoşlanmadığı kimseleri sürgüne gönderme hakkını elde ederse halimiz ne olur? Biz bunun için mi bu kadar savaş verdik? Böyle kepezelik olmaz Paşam.”

Ziya Paşa'nın Namık Kemal'e hak verdiği her davranışından belliydi. Namık Kemal daha sözünü bitirmeden o konuşmaya başladı:

“Evet Paşam, Kemal Bey çok haklı. Tam işi başardığımızı sanıyorduk, siz Sultan Hamit'in eline, rüyasında bile göremeyeceği bir silah veriyorsunuz. Aman Paşam, çok dikkatli olalım, yoksa yarın bizi bu millet affetmez. Bunun vebali bizim boynumuzda olur. Bakın Cevdet Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Mehmet Paşa şimdi bayram ediyorlar. Onlar ta baştan beri Anayasa'ya

karşıydılar, şimdi onların dediği oluyor. Darbeyi biz mi yaptık, onlar mı? Ne yazılı bu 113. maddede?”

Ziya Paşa cebinden bir kâğıt çıkartarak okumaya başladı:

“Hükümeti Seniyye’nin emniyetini zorla ortadan kaldıranları ve zihinlere fesat karıştıranları, ülkeden ihraç etmek ve kovmak yalnız Hazreti-Padişahî’nin yetkisindedir.

“Paşam bu madde kabul edilirse bu adam topumuzu birden ülkeden kovar. Dünya âlem halimize gülmez mi? Kazdıkları kuyuya düştüler, oh olsun, derler Paşam.”

Mithat Paşa suskun önüne bakıyordu. Bunun üzerine Namık Kemal,

“Paşam,” dedi, “biz öyle pejmürde bir kanun istemiyoruz. Ya Anayasa hazırladığımız biçimde kabul edilir ya da edilmez. Bu konuda hiç ödün vermezsiniz. Vazgeçeriz, olur biter.”

Ziya Paşa,

“Hayır,” dedi, “ben vazgeçilmeden yana değilim. Diretelim, dayanalım. Bakın İngiltere’nin İstanbul’daki temsilcisi Salisbury bile, ‘113. madde yürürlüğe girerse, kabul edeceğimiz Anayasa hiçbir işe yaramaz,’ diyor. Onlar da bizim gibi düşünüyorlar. İleri değil, geri gidiyoruz. Bir düşünsenize, 1839’da Sultan Mecit’in Gülhane’de okuduğu Hattı Hümayun’da bile mahkeme kararı olmaksızın hiç kimsenin şüphe üzerine keyfi bir biçimde ceza göremeyeceği ilan edilmişti. Otuz yedi yılda nereden nereye geldik. Yuh olsun bize!”

Mithat Paşa fena bozulmuştu. Ağzını bıçak açmıyordu. Ama bir şeyler söylemesi, kendini savunması gerekti.

“Sizi anlıyorum, haklısınız,” diye söze başladı. “Ama siz de beni anlamaya çalışın. Vükelâ heyetinde ben tek başıma kalıyorum. Bu adamların hepsi Anayasa’ya karşı. Meşrutiyet hiçbirinin umurunda değil. Havanda su dövüyoruz. Biz hem Padişah’a, hem de onlara karşı Meşrutiyet’i getirmek istiyoruz. Her fırsatta çomak sokmaya çalışıyorlar. 113. maddeyi istemeleri de Padişah’a yaranmak için. Vükelâ Heyetinde ben her konuda savaş veriyorum, çok yoruluyorum, anlayın. Ben milletime güveniyorum. Bu yüzden de biz haklı çıkacağız.”

Namık Kemal,

“Paşam, pek öyle değil,” dedi. “Biz millete güveniyoruz, ama kaç kişi bizi anlıyor ve destekliyor! Karşımızda çıkar düşkünü cahil kimseler var, onlar her türlü dolapları çeviriyorlar. İlimiye sınıfı bize düşman. Her yerde bizim dine karşı olduğumuzu söylüyorlar, bize kâfir diyorlar. Cahil insanlar da buna inanıyorlar. Biz dinsiz miyiz? Asla. Biz dine değil, din aracılığı ile milleti sömüren insanlara karşıyız. Biz dinle devlet işlerini birbirinden ayırmaktan yanayız. Bu ülkede milyonlarca gayrimüslim vatandaş yok mu? Biz yalnız İslam’a dayanırsak onları karşımıza almış olmaz mıyız? Biz devletin bütün dinler karşısında tarafsız olmasını savunuyoruz. Bu tarafsızlık bize güç kazandırır. Dışarıda da güven sağlarız.”

Mithat Paşa,

“Evet,” dedi, “Avrupa devletlerinin bize güvenini hiç küçümseyemeyiz. Hedefimiz Avrupa devletlerinde olduğu gibi özgürlüklere, adalete ve eşitliklere dayanan bir rejim kurmak olmalıdır. Siz ikiniz de Avrupa’da bulundunuz, oradaki durumları gördünüz. İngiltere’de hem kurul var, hem de parlamento. Fransa’da da durum birkaç yıl öncesine kadar aynıydı, Prusya Savaşı’ndan sonra durum biraz değişti, ama parlamento gelenekleri değişmez. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda da durum aynı değil mi? Bizim de amacımız halkın iradesine dayanacak bir rejim kurmak olmalıdır. Tek çare budur. İmparatorun, kralın ya da padişahın keyfi iradesiyle memleketler yönetilemez. Hünkâr benim ne istediğimi biliyor, ama bana karşı gelemiyor. Onu tahta biz oturttuk. Bize uyum sağlayamazsa onu da Aziz gibi, Murat gibi deviririz. Gücümüzü anlamış olması ve bizden korkması gerekir. Benim arkamda koca millet var, onun arkasında ne var? Kokuşmuş bir imparatorluk düzeni, ülkeyi soyan, sömüren bir yığın mütegalibe, Saray’ı kuşatmış bir sürü dalakavuk, jurnalciler ve çıkarıcılar... Ben buradan gidecek olursam alimallah memleket biter, imparatorluğun dışarıda da, içerde de teminatı benim. Bu yüzden de Padişah beni azledemez. Ben istifa etmem. Padişah beni azlederse etsin, o zaman görürüz ba-

kalım. Benim kimseden korkum yok. Bu ülkede tek çare benim. Bu böyle! Hodri meydan!”

Ziya Paşa ve Namık Kemal bu sözlerden irkilmişlerdi. Mithat Paşa çok iddialı konuşuyor ve her şeyi tek başına başaracağını sanıyordu. Yetkilerini bölüşmeye, yönetimi paylaşmaya hiç de niyetli görünmeyen bir tutumu vardı. Bütün yetkileri ve yönetimi kendinde toplamaya yönelmiş gibiydi. İleride Padişah devrilirse bütün yönetimi kendisi ele alacaktı. Yönetimin temelleri neye dayanacaktı o zaman? Bu tehlikeli bir gidiş değil miydi? 113. maddeyi de kimseye danışmadan kendi başına onaylamıştı. Yanlış bir yolda mı ilerliyoruz acaba diye bir karamsarlık çöktü içlerine. Ne Namık Kemal’in ne de Ziya Paşa’nın karakterleri Mithat Paşa’ya ödün verecek çapta değildi. Yolları mutlaka ileride ayrılacaktı, ama bugün birlikte davranmaları, Anayasa’yı elbirliğiyle hazırlamaları ve Meclisi Mebusan’ı toplamaları gerekiyordu. Yeni bir rejimin kurulması aşamasında dağılmaları ve çözümleri çok zararlı olmaz mıydı? Görüş birliğinde olmadıkları kesindi, ama her ikisi de bu aşamada kavga çıkarmamayı yeğlediler.

XVII

Mithat Paşa: Sürgün ve İşkence

Sonra ne oldu? Bir dönemde birlikte özgürlük savaşı veren bu kahramanlar direnişlerini nasıl sürdürdüler? Kara bir tablo çıkıyor ortaya.

Önce Mithat Paşa'dan başlayalım. Bismark, "Mithat Paşa çağımızın en büyük adamıdır. Bana kalırsa Doğu işleri artık yoluna girecektir," diyordu. İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisine göre de Mithat Paşa Hürriyet ve Meşrutiyet Türkiye'sinin yetiştirdiği en büyük adamdı.

Ama bütün şeriatçılar, o zamanki deyimle ulema ya da ilmiye sınıfı Mithat Paşa'ya düşman kesilmişlerdi. Düşman yalnız onlar değildi ki, Mithat Paşa eski dönemde sürgüne gönderilenlerin yurda dönmelerine izin verdi diye, tüm tutucular Sadrazam'ın karşısına dikildiler. Mithat Paşa yabancı ülkelerin iç işlerimize karışmalarını istemiyor diye büyük devletler bozuldu. Genç Osmanlılar Mithat Paşa'nın otoriter davranışlarına kızarak kendisine cephe aldılar. Gerici çevreler, "Saltanat hukuku bundan böyle tartışma konusu mu olacak? İmparatorluk çöküyor," diye kıyameti kopardılar. Sadrazam dinler karşısındaki tarafsızlığını kanıtlamak için Hıristiyan ruhani başkanlarını ziyarete gitti diye şeriatçılar kendisine bayrak açtılar. Mithat Paşa bir yandan da Babiâli'den, vezir vüzeradan gelen önerileri değerlendirmede için kötü kişi oldu. Sadrazam'ın kurmak istediği düzen ve yaratmaya çalıştığı otorite sarsıntılar geçiriyordu. Bu işler böyle yürümeyecekti.

O sırada Kanuni Esasi'nin hazırlıkları tamamlanmıştı. 23 Aralık 1876'da bütün eski ve yeni bakanlar, ulema, paşalar ve askerler Beyazıt meydanında toplandılar, yeni Anayasa büyük

bir törenle ilan edildi. Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler de kendi dillerinde konuşmalar yaptılar, halk meydanlarda saatlerce “Padişahım çok yaşa,” diye haykırdı. Mithat Paşa’nın köşkünün önünde de sevgi gösterileri yapıldı. Bunların hepsi iyi de, bir yandan da cadı kazanları kaynatılıyordu.

Bu şenliklerden bir süre sonra yine Mithat Paşa’ya karşı su-ratlar asıldı. Gericiler Mithat Paşa’yı mutlaka diri diri yemek istiyorlardı. Kargaşalığa özlem duyan kana susamış bağnaz çevreler yoğun bir sabotaj eylemine giriştiler. Mithat Paşa deli oluyor ve istediği şeylerin hiçbirini yapamıyordu. Düşündü taşındı, Padişah’a uzun bir mektup yazarak içini dökmeye karar verdi. Bu mektubun özeti şöyleydi:

“Padişahım,

“Meşrutiyeti ilândan amacımız istibdadı kaldırmak ve Zatişâhânenizi görevinizde uyarmak, bakanların görevlerini tanımlamak, halk arasında eşitliği sağlamak ve ülkenin iyileşmesine çalışmaktır.

“Otuz yıldan beri yayınlanıp da hükümleri uygulanamayan hattı hümayunlar gibi şimdiki hattı hümayun da bunalımın ortadan kalkmasını sağlayamayacaktır. Kanunu Esasi’yi ilândan maksadımız yalnız Şark Meselesini çözmek ve Avrupalıların bize karşı açılan ağızlarını kapatmak için gösteri düzenlemek değildir.

“Bu konuda Zatişâhânelerine bazı bilgiler sunayım: Evvela hükümdarlık görevlerinizi mutlaka bilmelisiniz. Zira bütün hareketlerinizden milletin gözünde sorumlu olacaksınız. Bunun için bakanlar ve memurlar görevlerini yaparken dört yüz yıldan beri milletimizi rezillîğe alıştırıp devleti alçaltan dalkavuklardan yakayı sıyırmaları gereğini duymalıdır.

“Bendeniz Zatişâhânelerini fevkâlâde sayarım. Ancak din kurallarını uygularken milletimizin çıkarlarına zararlı olan en ufak hususlarda bile size itaat etmekte özürliüyüm. Çünkü sorumluluğum ağırdır. Hem vicdanımdan korkarım, hem de vatanımın selamet ve mutluluğunu sağlamak için vicdanıma karşı sözlü olmamdan. Bu düşüncelerimden ve yaptığım işlerden dolayı devlet bendenizi

suçlar ve sorumlu tutar. Arz edeceğim şu doğru sözlerden kalbiniz şüpheye varmasın. Ne çare ki en çok korktuğum daha sonra vicdanımın bendenizi utandırıp sorumlu tutmasıyla milletimin bana sövmesi ve beni azarlamasıdır. İşte bu dehşet Zatışâhânelerini rahatsız etmeme neden oluyor.

“Padişahım, Osmanlılar kendi kendilerini düzeltme ve yönetme gücüne sahip olmalıdır. Usulü meşverretle yönetilen bir millette düzen nedir bilir misiniz? Anlatmaya gerek yoktur. Bendenize güveniniz efendim. Bununla beraber millete de güveniniz.

“Padişahım, bendeniz ağır bir yük altındayım. Osmanlı sıfatıyla görevimi uygulayacağım. Bir memurun kendini vicdanen sorumlu tutarak çalışması gerekli olduğu gibi bir vezir de hem vicdanı hem de milleti önünde kendini sorumlu bilmelidir. Vicdanımın bendenizi sorumlu tutacağı bir harekette bulunduğumu ümit ediyor ve bununla övünüyorum. Fakat milletin bendenizi sorumlu tutmasını da isterim. Hem de bu durumdan övünç duyuyorum.

“Padişahım, dokuz gün oluyor ki size sunduğum önerileri uygulamiyorsunuz. Çalışan insanların kullanacağı araçlarla ilgili en zaruri şeyleri reddediyorsunuz. Halbuki aletsiz iş görülmez. Dehşetli bir zelzeleden çökme derecesine gelmiş devlet binasını tamire çalıştığımız sırada siz adeta yıkmak istiyorsunuz diyebilirim. Eğer bu nedenlerden dolayı bendenizi sadarettten azlederseniz size rica ediyorum, yönetimin dizginlerini elinizde tutarak bu koşullar altında işleri yürütebilecek bir kişi bulun.”

Bu mektup bir ultiमतom niteliğindedi. Sadrazam’ın istediği şey, kendisine bırakılan yetkiler konusunda Padişah’tan bir güven yazısı almaktı. Mithat Paşa bu mektubu sunduktan sonra bir daha Saray’a adımını atmadı ve beklemeye başladı. Üç gün, beş gün, Saray’dan hiç haber çıkmadı.

O arada Saray’da yine kazanlar kaynıyordu. Mithat Paşa’nın düşmanları bir kutsal birlik oluşturmuşlardı sanki. Ne dolaplar çevirmiyorlardı. Güya Mithat Paşa Padişah’ı devirip cumhuriyeti ilan edecekmiş, Mekke Şerifini de cumhuriyetin başına getirecekmiş. Bu palavralara Zatişâhâne inandı mı, bilinmez. Ama uy-

durmalarındaki temelsizliğe bakın, hem cumhuriyet ilan edilecek, hem de başına Şerif hazretleri getirilecek. Hani din elden gidiyordu? Bu laflar Mithat Paşa'nın kulağına gelmedi. Yakın dostları, "Paşam, gidip bir bakın bakalım, Saray'da neler oluyor," dediler. O da 5 Şubat 1877 öğle üzeri Saray'a gitti. Maksudı Padişah'la yüz yüze görüşmek ve durumu son bir kez tartışmaktı.

Sadrazam'ı günler sonra Saray'da görenler çok şaşırdılar. O kendisini Başmabeyinci'nin kapıdan karşılamasını bekliyordu. Başmabeyinci kapıda göremeden Mabeyin'e girmeye kalktı. Ortalık bir anda karıştı. Zatişâhânenin emri vardı, Mithat Paşa derhal tutuklanacaktı. Öyle de oldu, Başmabeyinci kendisinin sadareten azledildiğini bildirirken zabıtalara Paşa'nın kollarına girdiler ve tutuklandığını bildirdiler. Mithat Paşa hiç böyle bir şey beklemiyordu, ama yine de soğukkanlılığını bozmamaya çalıştı. Cebinden sadaret mührünü çıkartarak Başmabeyinci'ye verdi. Ağzından sadece, "Bir gün elbet adalet yerini bulacaktır," sözleri döküldü.

Elleri silahlı zabıtalara ve süngülu askerler kendisini yaka paça Saray'dan çıkardılar. Paşa,

"Beni nereye götürüyorsunuz?" diye sordu.

"Rıhtımdaki İzzettin vapuruna," dediler. "Zatişâhânenen irade çıktı, yurtdışına çıkartılacaksınız."

İşte Namık Kemal, Ziya Paşa ve arkadaşları karşı koydukları halde Mithat Paşa'nın onayladığı ve Padişah'ın da yürürlüğe koyduğu Anayasa'nın 113. maddesi ilk kez böyle uygulanıyordu. Paşa gözyaşlarını tutamadı.

Mithat Paşa'nın ailesiyle bile görüşmesine izin verilmedi. Kendisini zorla İzzettin vapuruna bindirdiler. Hemen o gün gemi demir aldı ve Sarayburnu önlerinden Marmara'ya uzandı. Dolmabahçe Sarayı artık görünmez olmuştu. Mithat Paşa ne umutlarla devrim eylemlerine girişmiş ve sonra neler olmuştu? Karşı devrimciler türlü Saray entrikalarıyla daha güçlü çıkmışlar ve dönemin en yüce kahramanını ülkeden kovmayı başarmışlardı. Bunun elbette bir gün öcü alınacaktı, ama ne zaman? Mithat Paşa yediği darbenin uzun süre başarılı olamayacağı

inancındaydı. İstanbul'un uzaklarda yok olan silüetini izlerken kafasından bunlar geçiyordu.

Üç günlük bir yolculuktan sonra İzzettin vapuru İtalya'nın güney doğusunda, Adriyatik kıyılarında, İtalyan yarımadasını oluşturan çizmenin ökçesi üzerinde Brindisi limanında demir attı. Yol boyunca kendisine eşlik eden zabıta görevlileri,

“Paşam,” dediler, “buraya kadar. Artık serbestsiniz, dilediğiniz yere gidebilirsiniz!”

Paşa'nın cebine bir miktar harçlık koydular. Mithat Paşa tek başına ne yapacaktı bu diyarda? Orada konuşabileceği tek kişi yoktu. Sordu, soruşturdu, en yakın kent Napoli'ye gitti. Orada da kimseyle iletişim kuramayınca İspanya'ya geçti, oradan Paris'e ve daha sonra da Londra'ya.

Mithat Paşa oralarda da boş durmadı, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında, '93 Harbi' denen savaş patlak vermişti, Mithat Paşa Batı Avrupa ülkelerinin Osmanlılara desteğini sağlayabilmek için Fransızca ve İngilizce bir broşür yayınladı. Her gittiği yerde saygıyla karşılanıyordu. Ona yarının lideri gözüyle bakıyorlardı. Gazeteler uzun uzun kendisinden söz ediyordu. Bunlar Abdülhamit'e iletilince Zatışâhâne çılgına döndü. O Mithat Paşa'dan kurtulmak istemiş, ama silah geri tepmişti.

Abdülhamit Avrupa'da yaratılan kötü görünümünü önlemek için hemen Mithat Paşa'yı yurda döndürmeye karar verdi. Mithat Paşa'ya ayda iki yüz altın ödenecek ve ailesiyle birlikte Girit'te Hanya'da oturacaktı. Mithat Paşa da bu işe yattı. Kısa bir süre sonra Paşa Suriye valiliğine atandı. Mithat Paşa'nın düşmanları orada da boş durmadılar. Neymiş? Paşa Suriye'de Lübnan'ı da içine alacak bir devlet kuracak ve onun başına geçecekmiş. Bu kez de Paşa'yı Aydın valiliğine atadılar.

Paşa'nın yakasını orada da bırakmadılar. Abdülaziz'in ölümü konusunda İstanbul'da bir soruşturma başlatıldı. Mithat Paşa da sanıklar arasındaydı. 1881 Mayıs'ında bir gece yarısı İzmir'de Paşa'nın konağını bastılar. Ama Paşa durumu haber alıp Fransız Konsolosluğuna sığınmıştı. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın geri verilmesi için Fransızlara baskı yaptı, onlar da insan hakla-

rına ters düşen bir davranışla ve Fransızlara hiç yakışmayacak bir biçimde Paşa'yı korumaktan vazgeçtiler. Mithat Paşa teslim oldu. Paşa'yı İstanbul'a getirdiler, Yıldız Sarayı'nda ve Çadır Köşkü'nde sorguya çektiler, yargıladılar. Eski sadrazamlardan, müşirlerden, paşalardan ve nâzırlardan oluşan bir Yargı Kurulu Mithat Paşa'yla beraber tüm sanıkların idamına karar verdi. Ama Abdülhamit idam kararını yaşam boyu sürgüne çevirdi. Mithat Paşa ve sözde suç ortakları 28 Temmuz 1881'de İzzettin vapuruyla Cidde'ye gönderildiler, oradan da Taif'e.

Ailelerinin bile gelip kendilerini görmeleri yasaktı. Zatişâhâne Mithat Paşa'dan öç alıyordu. Hâlâ kendisinden korkuyordu. İngilizler bir gemi gönderip Mithat Paşa'yı kaçıracaktı diye söylentiler çıktı. Mithat Paşa zindanda bile Abdülhamit'in uykusunu kaçırıyordu. Hünkâr, Yıldız'da kurulan mahkemenin verdiği idam cezasını yaşam boyu kalebentliğe çevirdiği için pişmanlık duyuyor muydu acaba? Mithat Paşa ve arkadaşları idam edilselerdi bunun dışarıda çok sert tepkileri olacağı gibi içerde de adı, 'Kanlı Sultan'a çıkacaktı. Abdülhamit idam kararını onaylamakla insafli, insansever, adaletli, şiddetten çekinen, yüreği sızlayan, duygulu, affetmesini bilen bir padişah imajını yaratmaya çalışmıştı. Yıldız mahkemesinin kararı olağanüstü temyiz kurullarından geçmiş, birkaç kişi dışında tüm üyeler Mithat Paşa'nın idamını istemişlerdi. Padişah bu kararları veto ederek puan topladı. Ama üç yıl sonra bir doğrudan infaz olayına kim ne diyebilirdi?

Üç yıl Taif Kalesi'nde ölümle pençeleşen Mithat Paşa ile Mahmut ve Nuri Paşaların öldürülmelerine ya bir ya da birkaç kişi karar vermişti. Kararı veren tek kişi Abdülhamit değilse Hicaz valisi ve komutanı Osman Paşa idi. Osman Paşa ya Padişah'tan aldığı çok gizli bir emri uygulamış ya da Padişah'ın çok hoşlanacağını bildiği için paşaların kalede öldürülmesine kendi karar vermişti.

Bunun üzerine bir yüzbaşı, bir teğmen, bir çavuş ve beş erden oluşan bir ölüm mangası kuruldu. Bu munga Taif'e gönderildi. Manga Hicaz Komutanlığı tarafından oraya gönderildiği için Taif

Kalesi Komutanı bunlara hiç de karşı koymaya kalkmadı. Cellatlar paşaların kaldıkları odaları bastılar. Mithat Paşa zaten bitkin bir durumdaydı. Bir yıl önce sırtında şirpençe denen ölümcül bir çıban çıkmış ve canını zor kurtarmıştı, zamanını Kuran okumakla geçiriyordu.

Cellatlar önce onun üzerine çullandılar, Edirneli berber İsmail denen bir katil kendi elleriyle Mithat Paşa'nın boğazını sıkı-maya başladı. Paşa'nın gözleri yerinden fırladı, yüzü kıpkırmızı kesildi, bir iki çırpındıktan sonra hiç nefes alamadan boğulup gitti. Ötekiler de bu hayvanca vahşet olayını keyifle seyrettiler, sonra da daha ceset soğumadan,

“Paşa'nın işini bitirdik,” deyip birbirlerini kucakladılar.

Sonra Mahmut Paşa'nın odasına girdiler. Paşa yan odadaki iniltileri duyduğu için korku içindeydi.

“Şimdi sıra sende,” dediler.

Mahmut Paşa daha ne olduğunu anlamadan üzerine çullandılar. Cellatlardan biri elindeki tüfeğin askı kayışını sökerek Paşa'nın üzerine atıldı. Kayışı Paşa'nın boğazına geçirerek sıkı-maya başladı. Mahmut Paşa üç dakika içinde cansız yere serildi.

Sonra Nuri Paşa'nın odasının kapısını açıtırıp oraya girdiler. Nuri Paşa bütün konuşulanları, iniltileri ve can çekişmeleri duymuş ve aklını yitirmişti. Deli gibi gülüyor, çılgınlık atıyor, başını duvarlara vuruyordu. Cellatlar,

“Allah bunun cezasını vermiş vereceği kadar,” deyip onu boğ-maktan vazgeçtiler.

Hicaz Vali ve Komutanı Osman Paşa operasyonun başarıyla sonuçlandığını öğrenir öğrenmez hemen Saray'a telgraf çekerek müjde verdi. O yılların çok ünlü paşalarından Sait Paşa dördün-cü kez Sadaret koltuğunda oturuyordu. Paşa bu olayı anılarında şöyle anlatıyor:

“Mabeyin başkâtipliğinden, Taif'te sürgün bulunan Mithat Paşa'nın ölmüş olduğu konusunda ortada bazı söylentilerin do-laşmakta olduğunu bildiren bir yazı aldım. Durumun incelen-mesi ve sonucun bildirilmesi isteniyordu.

“Mithat Paşa'nın 1884 tarihinde ölmüş olduğuna dair Hicaz

Valiliğinden gelen telgrafi Saray'a sundum, bir süre sonra yazılı olarak Saray'a istifamı bildirdim. İstifam geri çevrildi..."

Çok acemice düzenlenmiş bir senaryo anlatıyor Sait Paşa: Abdülhamit sanki hiç haberi yokmuş gibi Sadrazam'dan bilgi istiyor. Sadrazam da o zaman kendisine gelen telgrafi Saray'a iletiyor. Böyle bir olay olacak da Padişah bunu duymayacak, Sadrazam'ın da bundan haberi olmayacak!

Olayın daha korkunç tarafı, Mithat Paşa'nın cesedinin başsız gömülmüş olmasıdır. Vesveseli Abdülhamit'i tatmin etmek için, Mithat Paşa'yı boğduranlar cesedin başını keserek, kanıt olarak Padişah'a yollamışlardır.

Namık Kemal'in yazgısı da Abdülhamit tarafından belirlendi. Abdülhamit, Namık Kemal'i ve Ziya Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmayı aklına koymuştu bir kez. 93 Harbi denen Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Namık Kemal beş ay tutuklu kaldı, 1877'de Midilli'ye sürüldü, iki yıl sonra sürgün olduğu yere mutasarrıf olarak atandı. Beş yıl sonra oradan alındı, Rodos'a mutasarrıf oldu. Orada üç yıl kaldıktan sonra kendisine Sakız mutasarrıflığı verildi, bir yıl sonra da orada öldü. Yani, en verimli çağları, Abdülhamit'in gazabına uğradığı için, hep sürgünde geçti.

Ya Ziya Paşa? Onu da Abdülhamit İstanbul'dan uzaklaştırmak için önce Şam'a vali yaptı, sonra Konya'ya, son olarak da Adana'ya. Türk edebiyatına unutulmayacak şiirler kazandıran Ziya Paşa 1887'de Adana'da elli üç yaşında yaşamını yitirdi.

Meşrutiyeti hazırlayan bu üç büyük özgürlük kahramanı Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşılmasını istedikleri ortamda ancak birkaç ay yaşayabildiler. 1877'den sonra yaşamları ya sürgünde geçti ya da zindanda. En büyük ihaneti kendilerine her türlü bağlılık sözünü vererek tahta çıkan Abdülhamit'ten gördüler. Üçü de mutlu olamadan öldü, ama attıkları tohumlar sonradan yeşillendi, filiz oldu, fidan oldu, dal oldu, ağaç oldu, bayrak oldu. Onların açtığı bayrağı da Mustafa Kemal'lerin kuşağı dalgalandırdı.

XVIII

Meşrutiyet ve Düzmece Yıldız Mahkemesi

Dönelim 1877 yılına... 23 Aralık 1876'da ilan edilen Anayasa Meşrutiyet döneminin başlangıcı sayılır. 20 Mart 1877'de Umumi Meclis denilen Parlamento Dolmabahçe Sarayı'nda büyük bir törenle açıldı. Bu olay Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinde çok büyük bir aşamaydı. Padişah'ın yetkileri kısıtlanacak ve parlamenter sisteme geçilecekti. Yer yerinden oynadı. 96 mebusan oluşan ve Meclisi Mebusan denen Meclis'in 56 üyesi Müslüman ve 40'ı Hıristiyandı. Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan bütün halklar Meclis'te temsil ediliyordu: Rumlar, Arnavutlar, Museviler, Ermeniler, Araplar.

Bütün nâzırlar, ferikler, paşalar, cemaat temsilcileri, ruhani reisler, idari ve askeri erkân, kazaskerler, yabancı devletlerin elçileri de geleneksel giysileriyle töreni izlemek için Dolmabahçe'ye gelmişlerdi. Padişah'ın tahtı, Abdülhamit'in oturması için Topkapı Sarayı'ndan toplantı salonuna getirilmişti. Sultan Hamit uzun bir konuşma yaparak Meclis'i açtı. Meclis başkanlığına Ahmet Vefik Paşa seçildi. Mebuslar Türkçeyi kendi yerel lehçeleriyle konuşarak yemin ettiler.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nde bu eşi görülmemiş bir Meclis'ti. Kimler yoktu bu Meclis'te? İşte tutanaklarda göze çarpan isimlerden bazıları: Pannayot ve Yorgi Efendiler (Edirne), Solidi ve Vasilaki Efendiler (İstanbul), Seyyit Abdullah Efendi (Hicaz), Vasili Efendi (Ceza-yiri Bahri Sefit, yani Akdeniz Adaları), Salim Bey (İşkodra), Manok ve Sadi Efendiler (Halep), Yusuf Efendi (Kudüs), Ohannes Efendi (İstanbul), Çanaka Efendi (Yanya), Yaver Efendi (Bosna), Zahari ve Fevzi Efendi (Sofya), Dimitraki (Tuna), Simona-

ki (Konya), Nakkaş Efendi (Suriye), Petraki Efendi (Trabzon), Bedros Efendi (Şûrayı Devlet temsilcisi), Marko Paşa (Tıbbiye Mektebi Nâzırı), Şahinyan Agop Efendi (Sivas) vb.

İşte böyle çok renkli, çok dinli, çok uluslu bir Meclis'ti bu Meclisi Mebusan. Meclis iki dönem toplandı. Birinci dönem üç ay sürdü, ikinci dönem de iki ay. Hünkâr hiç hoşlanmadı bu toplantılardan.

Mebuslar ağızlarına geleni söylüyorlar, Zatışâhâne'yi bütün kötü giden işlerden sorumlu tutuyorlardı. Sultan Hamit Han mebusların bu ileri geri konuşmalarına çok bozuldu, Ruslar da o günlerde Yeşilköy'e kadar gelmişlerdi. Zatışâhâne, "Bu iş böyle gitmez," dedi. Rusları durdurmaktansa Meclisi Mebusan'ı kapatmaya karar verdi; o iş daha kolaydı. 14 Şubat 1878'de Meclis'te Hünkâr'ın kapatma konusundaki iradesi okundu. Mebuslar sessiz sessiz dağılıp gittiler ve Meşrutiyet dönemi böylece kapanmış oldu. Ondan sonra otuz yıl süren döneme de İstibdat Dönemi adı verildi.

Abdülhamit mebusları susturdu ama, 1908'de de halk onu susturdu.

Hasan Hilmi Bey Abdülaziz'in devrilmesinden sonra bütün arkadaşları gibi Mabeyin'de kuşkulu günler yaşadı. Murat Efendi tahta çıkınca Mabeyin Başkâtipliğine Sadullah Paşa getirildi. Mabeyin'de çalışan herkes Sadullah Paşa ile kolayca anlaş-tı, kimse görevinden alınmadı. Ne var ki, Hasan Hilmi Bey'in durumu ötekilerden biraz değişikti. O Mabeyin'de, 'serkurena' denen üst bir düzeye yükselmiş ve Abdülaziz'le yakın ilişkiler kurmuştu. Bu yakınlık belki de Pertevniyal Sultan'ın kendisini tutmasından ve Meyyâle'yle evlenmesinden kaynaklanıyordu. Ama Hasan Hilmi'nin Namık Kemal ve Ziya Paşa'yla yakınlığı vardı. Bu bakımdan başına belalar gelebilirdi. Buna rağmen kendisine dokunan olmadı. Hasan Hilmi Bey Abdülhamit tahta çıktıktan sonra da esen rüzgârlara göre teknesinin yelkenini yönlendirerek fırtınalara dayanmasını bildi ve Mabeyin'deki görevini beş yıl daha sürdürdü.

Neler olmamıştı ki o beş yıl içinde! Meclisi Mebusan'ın açılması (19 Mart 1877), Rusya'nın Osmanlılara savaş açması (24 Nisan 1877), Romanya'nın bağımsızlığı, Rusların Ardahan'ı ve Kars'ı işgal etmeleri, ordunun Plevne'de kuşatılması, Rus askerlerinin Sofya'ya, Sırp kuvvetlerinin Niş'e girmeleri, Rusların Edirne'yi ve Erzurum'u ele geçirmeleri, Ermenilerin bağımsızlık eylemleri, Tunus'un Fransız egemenliği altına girmesi, Meclisi Mebusan'ın dağılması, Çırağan Sarayı'nı basarak V. Murat'ı yeniden tahta oturtmak isteyen Ali Suavi'nin öldürülmesi ve Mithat Paşa'nın da Taife sürülmesi. Bunalımlı günler yaşanıyor ve Osmanlı İmparatorluğu çöküyordu.

İşte böyle bir hava içinde 1881 yılında bir Cuma günü Hasan Hilmi ve erkek kardeşleri Nişantaşı'ndaki konakta bir araya geldiler. Hepsi neler olup bittiğini, en iyi haber alan kaynak olarak bildikleri Hasan Hilmi'den öğrenmek istiyorlardı. Kardeşler konağın birinci katında bahçeye bakan salonda toplandılar. Meyyâle Hanım kayınbiraderinin yanına çıkmamıştı. Üçlü cezvelerle köpüklü kahveler geldi. Musa Paşa'nın ölümünden sonra kardeşler ilk kez bir araya geliyorlardı. Aileyle ilgili konular konuşulduktan sonra sıra geldi Mabeyin ve Babiâli'de olup bitenlere.

Salim ağabey,

“Hasan, anlat bakalım neler oluyor sizin taraflarda,” diye söze başladı.

Hasan Hilmi,

“Çoktandır bir araya gelmedik ağabey,” dedi, “neresinden başlasam anlatmaya? Her şeyden önce şunu söyleyeyim, bana yol göründü.”

Kardeşlerin hepsi birden,

“Olamaz!” diye haykırdılar. “Nereye? Sürgüne mi gidiyorsunuz yoksa?”

Hasan Hilmi,

“Hayır,” dedi, “buna sürgün denmez. İçel mutasarrıflığına tayin edildim, en kısa zamanda görevimin başına gitmem gerekiyor.”

“Peki, sizi kim Saray’dan uzaklaştırıyor?”

“Soruya bakın. Bilmiyor musunuz, bütün vali ve mutasarrıf atamalarına yalnız ve yalnız Padişah karar verir. Sadrazam’ın bu konuda hiçbir yetkisi yoktur. Padişah Mabeyin’de çalışanları yakından tanıdığı için onları ya yüceltir, nâzırlığa getirir ya da vali yapar. Bana demek ki, İçel mutasarrıflığını uygun görmüş.”

“Demek ki ağabey, gözden düştünüz?”

“Biraz öyle sayılır. Mabeyin başka, İçel mutasarrıflığı başka. Maaşım da azalma oluyor. 6.500 kuruş maaş alıyorum. Orada elime 5.000 kuruş geçecek. Hiç böyle terfi olur mu? Bu bir bakıma sürgün sayılır. Ama kim İstanbul’dan uzaklaştırılmadı ki? Namık Kemal, Ziya Paşa, Hamdi Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Halil Rifat Paşa... Daha kimler yok ki? Padişah sıvrilen kişileri önce İstanbul’dan uzaklaştırır, sonra bakar ki, işler yürümüyor, onları nâzır ya da Sadrazam yapar. Yani, bence valilik devlet işlerinde bir basamak sayılır.”

“Evet ama, bazen de uçuruma uzanan son basamak.”

“O dediğin de çok olmuştur, gittiği yerde can veren çok valiye rastlanmıştır.”

“Ağabey, sizinki ikbal basamağı olacaktır inşallah.”

“Bunu hiç kimse bilemez, her şey Padişah Efendimizin iki dudağının arasından çıkacak bir iradeye bağlıdır.”

“Ağabey, bizim bildiğimiz kadarıyla Sultan Aziz vali ve nâzır tayinleriyle uğraşmazdı. O gibi işler Sadrazam’ın yetkileri içindedi.”

“Doğru, o zamanlar öyleydi. Sadrazam, yapacağı birçok işleri Padişah’a anlatır, onun onayını alırdı, ama şimdi öyle değil. Mabeyin’de biz her şeyi çok yakından görüyoruz. Padişah ne dilerse onu yapıyor, Sadrazam’a bilgi bile vermiyor. Bakın Murat devrileli henüz beş yıl bile olmadı, kaç sadrazam gelip geçti hiç düşündünüz mü? Mütercim Rüştü Paşa, Mithat Paşa, Ethem Paşa, Hamdi Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Sadık Paşa, yine Mütercim Rüştü Paşa, Saffet Paşa, Arifi Paşa, Sait Paşa, Mehmet Kadri Paşa ve yine Sait Paşa.”

“Şu Sadrazam Sait Paşa’yı bize biraz anlatır mısınız?”

“Anlatayım... Sultan Murat devrildiğinde Mabeyin Başkâtibi Sadullah Paşa’ydı. Kısa bir süre sonra Sadullah Paşa büyükelçi olarak Berlin’e gönderildi. Yerine kimin getirileceğini çok merak ediyorduk. Sultan Hamit’in mabeyinde yetişmiş ve Sultan Aziz’e hizmet etmiş kimselere galiba pek güveni yoktu, dışarıdan birini arıyordu. Kendisine Bursa valisi Sait Paşa’yı önermişler. Bu Sait Paşa’ya, kısa boylu olduğu için Küçük Sait Paşa denir. Erzurumludur, *Takvimi Vekayi* gazetesinin de müdürlüğünü yapmıştır.

“Sultan Hamit kendisini Saray’a çağırılmamızı istedi. Bir arkadaşımızı yollayıp Saray’a davet ettik. Geldi, kendisini hiç görmemiştik. Sultan’a haber verdik, huzura kabul edileceğini söyledi. Ben de kendisine, ‘Buyurun Paşa hazretleri,’ dedim, Zatışâhâne sizi kabul edecekler.’ Birlikte huzura girdik.

“Padişah kendisini görünce şaşırıldı:

“‘Sen kimsin,’ dedi, ‘ben Sait Paşa’yı bekliyordum.’

“Sait Paşa bir bana baktı, bir de Padişah’a. Ben,

“‘Efendim, Sait Paşa bu zattır,’ dedim.

“Hünkâr büsbütün şaşaladı,

“‘Sen kimsin ayol?’ dedi. ‘Bu nasıl paşalık. Gel şöyle aynada bir kendine bak. Nedir o kafadaki fesin hali? Bak kulaklarına sarkıyor. Ya şu ayaklarındaki kunduralar? Ayaklarından dört parmak büyük. Nereden buldun bu kılık kıyafeti? Kendine neden bir çeki düzen vermedin?’ Sait Paşa,

“‘Vallahi efendim,’ dedi, ‘uşağımı gönderdim, bana bir fes almasını söyledim, getirdi, ben de kafama geçirdim.’

“‘Kunduralarını da mı uşağa aldirdin?’

“‘Evet efendim, öyle oldu.’

“Sait Paşa benim yanımda böyle haşlanmaktan çok sıkıldı, ama olan olmuştu bir kez. Sonra başkâtipliğe atandı, ama bana karşı hep kibar davrandı.”

“Peki, Sadrazam olduktan sonra size karşı davranışı hiç değişmedi mi?”

“Hayır, Padişah onu iki kez sadrazamlığa getirdi, ama hiçbir otorite kuramadı. Padişah hep onu maşa gibi kullandı. Öyle ki,

nâzırları tayin ederken bile onun düşüncesini sormadı. Bakın geçenlerde ne olmuş, anlatayım. Sait Paşa Vükelâ Heyetini toplamış, bir de bakmış, nâzırların arasında hiç tanımadığı biri oturuyor. ‘Affedersiniz,’ demiş, ‘sizi hatırlayamadım; şimdi vükelâ toplantısı başlayacak, sizinle sonra görüşelim.’ Sadrazamın tanımadığı o kişi, ‘Hayır, daha tanışmadık, Zatişâhâne beni Maarif Nezaretine getirdi de, o münasebetle burada bulunuyorum,’ demiş.”

Hasan Hilmi Bey Saray’da Hünkâr’ın birçok konuşmasına tanık oluyordu. Bunlardan birini de şöyle anlattı:

“Kulaklarımla duydum, bir gün Zatişâhâne şöyle dedi: ‘Sadrazam Sait Paşa olmuş, Kadri Paşa olmuş, ne çıkar? Gerçek Sadrazam benim.’”

Ömer bu sözleri duyunca ağabeyine hemen şu soruyu yöneltti:

“Ağabey, bize biraz da Sultan Hamit’in kişiliğini anlatsanıza, beş yıldır yanındasınız.”

Hasan Hilmi şöyle dedi:

“Doğru, beş yıldır onun hizmetindeyim, ama kendisini doğru dürüst tanıdığımı pek söyleyemem. Tahta çıktıktan sonra çok değişti. İlk başlarda herkese karşı çok saygılı bir insandı, sonra yavaş yavaş, işleri kavrayınca sertleşti. Çok kurnaz bir yanı var, herkesi keyfine göre oynatıyor, kimseye de kulak asmıyor.

“Sultan Hamit Padişah olmayı hiç aklına getirmemiş. Sırada Murat Efendi olduğu için onun hiç umudu yokmuş. Şehzadeyken Maslak çiftliğinde toprak işleriyle uğraştığını, koyun beslediğini, üstübeç madeni işlettiğini hiç duydunuz mu? Dahası da var, borsa oyunlarına katılmış, buna ne dersiniz? Marangozluğa olan düşkünlüğünü duymayan kalmadı. Boş zamanlarında polis romanları okuduğunu ilk söyleyen ben değilim.

“Bir de Efendimizin müzik tutkusu vardır. Bir gün huzurunda bulunduğum bir sırada bana,

“‘Hasan Bey,’ dedi, ‘siz musikiden hoşlanır mısınız?’

“‘Evet efendim,’ dedim, ‘çok severim.’

“‘Ne çeşit musiki seversiniz?’

“Alaturka musıkiyi severim efendim,’ dedim, ‘mesela Itri, Mustafa Çavuş, İsmail Dede...’

“O sözümü keserek,

“Hasan Bey,’ dedi, ‘ben musıkiyi çok severim. Piyano çalarım, başka sazları da elime alınca kolayca bir şeyler çıkartabilirim. Ama müzikten anlamak için nota bilmek şarttır; ben bilirim. Doğrusunu isterseniz, ben Türküm ama, alaturka havalardan çok, alafranga havalardan, operetlerden hoşlanırım. Alaturka bana uyku getirir. Zaten Alaturka Yunan’dan, Acem’den alınmıştır. Türk çalgısı da davul zurnadır. Bizim ailede istidat vardır, hemen herkes bir saz çalar. Ağabeyim Sultan Murat güzel keman çaldığını size hiç söylemedi mi? Küçük kardeşim Burhanettin Efendi flavta çalar, Tevfik Efendi piyano, Naile Sultan da keman...’

“Bu sözleri duyunca şaşırđım kaldım.

“Ben ne yazık ki hiçbir şey çalmasını öğrenemedim,’ dedim, ama ‘refikam cariyeniz alafranga müziğe pek meraklıdır, genç kızlığında Saray’da bale yaparmış.’

“Sultan Hamit bu sözlerden çok duygulandı. Sonra,

“Ben,’ dedi, ‘tiyatroyu da çok severim, ama öyle klasik oyunlardan pek hoşlanmam, hafif şeyler hoşuma gider.’”

Kardeşlerden biri,

“Peki Hasan Ağabey,” dedi, “Padişahımız hiç yabancı dil bilir mi?”

“Bilir elbette, Arapçası çok iyidir, Fârisi bilir, Fransızcası da vardır, gençliğinde Ethem, Saffet ve Ahmet Vefik Paşalardan ders almış, ama halife olduğu için Fransızca’yı bilmez görünür. Hepsi bu kadar değil, gençliğinde Saray’da bütün kadınların konuştuğu Çerkezceyi de öğrenmiş, hiç konuşmaz ama, anlar. Muhafız birliğini Arnavutlardan kurduğu için onlardan da Arnavutça öğrenmiş. Yetmez mi?”

Ömer,

“Yetmesine yeter, artar bile, ama keşke Fransızca bir şey okuyup dünyanın nereye gittiğini görebilseydi.”

“Ağabey, sizinle hiç Mithat Paşa olayını konuşmadık. Gazeteler yazdı ama, bir de sizden dinlesek.”

“Biliyorsunuz, Sultan Hamit Adliye Nazırı ünlü tarihçi Cevdet Paşa’yı İzmir’e göndererek, Mithat Paşa’yı Fransız Konsolosluğundan aldırdı...”

Ömer araya girerek,

“Fransızların bu yaptığı kalleşliktir,” dedi. “Fransa’ya böyle bir davranışı hiç yakıştıramadım. Konsolosluk Fransız toprağı sayılır, oraya sığınan bir kişiyi nasıl teslim eder? Fransız Devriminin ardından yüz yıl geçti, insan haklarını savunan o ünlü devrimcilerin hepsi öldü ama, ortaya attıkları düşüncelerin yalnız Fransa’ya değil, tüm dünyaya yerleşmiş olduğunu sanıyorduk, öyle olmadı. Paris Komünü dediğimiz 1871 devrimi de kanda boğuldu. Fransa’da bugün iktidarda olanlar o devrimcilerin tümünü kurşuna dizen kişiler olduğu için Fransa’nın hainliği o kişilerin nasıl bir politika izlediklerini çok iyi göstermiyor mu?”

Hasan Hilmi konuşmasını sürdürdü:

“Cevdet Paşa da İzzettin vapuruyla İzmir’den dönerken yolda Mithat Paşa’yı sorguya çekmiş. Cevdet Paşa’nın öteden beri Mithat Paşa’dan hiç hoşlanmadığını biliriz. Paşa, Kanun-u Esasiye’ye de karşı çıkmıştı. Mithat Paşa’nın yolda Cevdet Paşa’ya neler söylediğini bilmiyorum ama, Mithat Paşa Cevdet Paşa gibilerini kaç kez cebinden çıkartır, onu biliriz.

“Sultan Hamit Yıldız Sarayı’nda bir mahkeme kurdurdu. Mithat Paşa’yla birlikte Mahmut, Rüştü ve Nuri Paşalar, Mabeyin’den dostum İkinci Mabeyinci Fahri Bey, Necip Bey, Ali Bey, İzzet Bey ve Seyyit Bey, Sultan Murat’ın koruyucularından Pehlivan Mustafa Çavuş, Boyabatlı Hacı Mehmet ve Cezayirli Mustafa adlı kişiler de bu mahkemede Sultan Aziz’i öldürmek suçuyla yargılandılar.

“Mahkeme hepsinin idamına karar verdi. Sultan Hamit mahkeme kararının Temyiz’e gönderilmesini istedi. Temyiz Cinayet Dairesi de idamları onayladı.

“Sultan Hamit bu kez de eski bakanlardan, müşirlerden ve paşalardan oluşan bir yüksek kurulun bu kararları incelemesini istedi. Üyelerin büyük çoğunluğu idam kararlarını imzaladılar. Hem de imzalarının üstüne bazı ekler koyarak. Aklımda kalan-

lar şunlar: ‘Katillere lanet ediyorum.’, ‘Bunlar milleti istemeyenin mahvını istemişlerdir.’, ‘Katle cesaret edilmemiş olsa bile yalnız Abdülaziz’i devirmelerinden dolayı bu adamların katli icap eder.’

“Karar kesinleşti, ama Sultan Hamit idam cezalarını yaşam boyu sürgüne çevirerek ne derece haksever, adil ve aftan yana bir padişah olduğunu gösterdi.”

Ömer yine ağabeyine karşı çıkararak heyecanlı bir sesle,

“Bence öyle değil,” dedi. “Sultan Hamit bu insanların suçsuz olduğunu biliyordu. Abdülaziz’in intihar ettiği konusunda o kadar sağlam kanıtlar vardı ki, Abdülhamit bunları bile bile o düzmece mahkemeyi kurdu ve Mithat Paşa’yı yargı önüne sürükledi. Sultan’ın baş hedefi Mithat Paşa’ydı. Nuri Paşa’nın, Fahri Bey’in, Pehlivan Mustafa Çavuş’un ne önemi olabilir ki, onlar figüran olarak sahneye sürüldüler. Mahkemede, ‘Sultan Aziz’i biz öldürdük,’ diye ifade vermeleri için kendilerine akla gelmedik işkenceler yapıldı. Onlar da canlarını kurtarmak için her şeye boyun eğdiler. Suçu üstlenmeyi, yalan söylemeyi kabul ettiler. Neler söylemediler ki? Bunlara kimse inanmadı. Bir tek Mabeyinci Fahri Bey işkenceye dayanmasını bildi, cellatlarının karşısında dimdik ayakta durdu. Siz biliyorsunuz ağabey, Fahri Bey, hem Sultan Aziz’in hem de Pertevniyal Sultan’ın en güvendiği biri değil miydi?”

“Öyleydi, şahadet ederim.”

“Ama etmediniz.”

“Çağırmadılar ki.”

“Onlar istedikleri türde ifade verecek insanları çağırdılar. Biliyorsunuz, Abdülhamit Mithat Paşa’dan kurtulmak istiyordu. Bunun için de o mahkemeyi kurdu. Güya hepsinin suçu ispat edildi. Yalan, hiçbir şey kanıtlanmadı, o yargıçların hepsi utanmaz, alçak, rezil herifler!”

“Aman Ömer, neler söylüyorsun? Bir duyan olur, yerin kulağı var.”

“Benim kimseden korkum yok. Bir gün bunların hesabı sorulacak.”

“Duymamış olayım. Başka şeyler konuşalım.”

“Peki ağabey, ama başka konulara geçmeden önce Yıldız Mahkemesinde yargılanan Pehlivan Mustafa'nın işkenceler sonucu nasıl oyuna geldiğini de konuşalım.”

“Benim işkencelerden hiç haberim olmadı. Bildiğim kadarıyla Pehlivan Mustafa yalnız değildi, bunlar üç kişiydi, Pehlivan Mustafa Çavuş, Cezayirli Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmet. Duyduğumuza göre üçü de Sultan Murat'ın dairesine on beş yirmi yıl bekçilik hizmeti görmüşler. Sultan Aziz Feriye Sarayı'na kapatıldığı zaman onun hizmetine verilmek üzere Saray'a gönderilmişler. Bunların gerçek görevi Sultan Aziz'i öldürmekmiş, mahkemede böyle açıklandı. Eski Serasker Mahmut Celalettin Paşa ile Nuri Paşa'nın verdiği talimat gereğince Mabeyinci Fahri Bey'le birlikte Feriye Sarayı'nda Sultan Aziz'in odasına girmişler, Fahri Bey Sultan Aziz'in kollarını tutmuş, Cezayirli Mustafa ile Boyabatlı Hacı Mehmet de padişahın dizlerine oturmuşlar, Sultan Aziz'in damarlarını kesmişler. Mahkemede her üçü de olayı böyle anlattılar. Çok şaşırımdı. Çünkü Fahri Bey'den hiç böyle bir şey beklemezdim. Demek ki kendisini hiç tanımamışım.

“Kaldı ki, biz şimdye kadar padişahımızın vefatını intihar sonucu olduğunu sanıyorduk. Valide Sultan da bunun aksini hiç söylemedi. İntihar olayının hemen ardından merhum Hakan'ın odasına giren haznedarlardan da hiçbir cinayet sözü işitilmedi. Şaştık kaldık.”

“Ağabey, ben size Pehlivan Mustafa Çavuş'un hapisteyken yanında bulunan ve hemşerisi olan bir nöbetçiye söylediklerini anlatayım da daha çok şaşır.

“Pehlivan Mustafa, dediğiniz gibi, iki bekçi arkadaşıyla birlikte Feriye Sarayı'na gönderilmiş, ama Saray'da erkeklere mahsus daire olmadığı için içeri alınmamışlar, üçü de geceyi karakolda geçirmişler. Ertesi sabah bir de bakmışlar ki, Harem dairesinden sesler geliyor, karakolda bulunan bir zabıt kumandasındaki askerlerle birlikte Saray'ın Harem kapısına koşmuşlar. O sırada içeride, 'Aaah, bitti, gitti' gibi sesler ve hıçkırıklar duyuluyor-

muş. Askerler silahlarını bırakmışlar, hep birlikte içeri girmişler. Bir kadın feryat ve figan ederek kendini denize atmaya kalkışmış, Pehlivan Mustafa onu kucakladığı gibi bir odaya kapatmış, sonra hemen Sultan Aziz'in odasına koşmuş. Merhum Hakan sağ yanına uzanmış yatıyormuş, Validesi de oğlunu kucaklamış, 'Aah, kendine niçin kıydın?' diye ağlayıp figan ediyormuş. Askerler odadaki kadınları alıp dışarı çıkartmışlar, içeride yalnız Valide Sultan kalmış. Az sonra Arif Paşa gelmiş, o da Valide Sultan'ı ellerinden tutup dışarıya çekmiş.

"O sırada Sultan Aziz'in damarlarından hâlâ kan boşanıyormuş, yaraya bir bakır para basıp kanı kasmek gerektiğini söylemişler. Mustafa Çavuş bir bakır onluk bulmuş, parayı yaranın üstüne bastırılmış, bir namaz yemenisiyle de yarayı bağlamışlar. Lâkin o vakte kadar Hakan ruhunu teslim etmiş. Perdelerden birini kopartıp merhumun üzerine sermişler ve cesedi karakola götürmüşler.

"Pehlivan Mustafa Çavuş bu olaydan sonra emekli ücretini alıp Ankara'daki köyüne dönmüş ve kendi işlerine dalmış.

"Aradan beş yıl geçtikten sonra Mustafa Çavuş'u telgrafla İstanbul'a çağırılmışlar, kalkıp gelmiş. Mabeyini Hümayun'a gitmiş, kendisini Yıldız'da Çadır Köşküne götürmüşler. Orada, 'Abdülaziz'i nasıl öldürdüğünüzü anlat bakalım,' diye sorgulamaya başlamışlar. Adamcağız, 'Hayır, biz öldürmedik. Odasına girdiğimiz zaman kanlar içinde yatıyordu,' dedikçe, 'Yalan söylüyorsun, doğruyu anlat,' diye tutturmuşlar. Bu yine, "Hayır, öldürmedik," deyince mermerlik denen bir bodruma kapatmışlar, dört gün, dört gece ayakta bekletmişler. Sonra yeniden sorgulama başlamış, bu kez sille tokat. Meyve ağaçlarından iki sopa kestirip onunla dövmüşler, sopalar sırtında kırılmış. Onun üzerine Zatişâhâne gelmiş yanlarına, 'Anlat, doğruyu söyle,' demiş, Pehlivan Mustafa, 'Ben hep doğruyu söylüyorum,' deyince Zatişâhâne Küçük Tahir Ağa'ya, 'Şu pezevengi vur,' diye irade buyurmuş. Tahir Ağa tabancasını çekip adamın üzerine doğrultmuş, o da yüzünü kibleye çevirip duaya başlamış. Zatişâhâne Tahir Ağa'ya, 'Dur, demiş, vurma, onu lağım çukuruna atın!'

Atmışlar, dört saat bekletmişler, sonra yine mermerliğe kapatıp, dört gün, dört gece orada aç susuz bırakmışlar.

“Sonra alıp yine Zatişâhâne’nin huzuruna çıkartmışlar. Pehlivan’ın ellerini iple arkasına bağlamışlar, Zatişâhâne bizzat adamın yüzüne birkaç tokat ve sille aşketmiş. Pehlivan yine onların uydurduğu senaryoya, ‘Hayır,’ demiş.

“Ertesi gün yine işkence faslı başlamış. Adamı yine Zatişâhânenin huzuruna götürmüşler. Kağıthane köyünün imamı da oradaymış, ‘Efendim,’ demiş, ‘bana havale buyurun, ben söyletirim.’ Zatişâhâne, ‘Haydi bakalım,’ demiş, ‘söylet de görelim.’ İmam, Pehlivanın pantolonunu ve donunu çözüp aşağı indirdikten sonra ağaçtan yapılmış bir kısıka husyelerini sıkıştırıp çevirmeye başlamış. Pehlivan yine ‘Hayır, demiş, ben yalan söylemem’. Bu kez adamı tavuk kümesine kapatmışlar, iki gün, iki gece adamcağız kümeste kalmış.

“Sonra yine Pehlivanı Zatişâhânenin karşısına götürmüşler. Hünkâr, ‘Yakın şu sobayı,’ diye irade buyurmuş, yakmışlar. Soba iyice kızınca adamın başını sobaya tutmuşlar. Pehlivandan yine ses yok. Onun üzerine orada bulunan İbrikdar Hasan Ağa Zatişâhâne’ye, ‘Siz onu bana havale edin,’ demiş. Ormanda ateş yakmışlar, adamı da çırılçıplak soyup ateşin karşısına getirmişler. Hasan Ağa, ‘Şimdi onun yağları erimeye başlayınca konuşur,’ deyip ateşi körüklemiş. Adamcağız sonunda bütün bu işkencelere dayanamayıp, ‘Evet, öyle oldu, dediğiniz gibi yaptım,’ deyip canını kurtarmış. Zabıt tutmuşlar, mahkemede de Pehlivan’ın bu ifadesini okuyarak adamı idama mahkûm etmişler.

“Ağabey, bu mudur Zatişâhâne’nin adaleti? Adam padişah değil, işkenceci başı. Ona yakışır mı işkenceyle yalan söyletmek? Hem de sille tokat, adamın cinsel organlarını sıkarak, ateş karşısında yağın eriterek. Ortaçağda bu kadarı yapılmadı. Bunları yapсын diye mi Abdülhamit’i padişah yaptılar? Yuh olsun!

“Memleket çöküyor ağabey, Ruslar topraklarımızın yarısını ellerine geçirdiler, Ali Suavi’yi sopayla başına vura vura öldürdüler, askerler cephelede yitirildi, ahlaksızlık aldı yürüdü; yokluk, sefalet, açlık da bir yandan. Padişah efendimiz bunlara

çare bulacağına, suçsuz insanların cinsel organlarını sıkıştırıyor. Yazıklar olsun. Bu halk bir gün uyanacak ağabey. Bu olaylara göz yumanlardan da hesap sorulacak.”

Hasan Hilmi,

“Bak Ömerciğim,” dedi, “anlattıkların doğrudur herhalde. Ben insanlara bu derece baskı yapıldığını ve işkence edildiğini bilmiyordum. Bu söylediklerin çok korkunç. Bazı insanlar Sultan Hamit’i yönlendirmeye çalışıyorlar. Kafasında bir korku yarattılar, o da bu korkunun etkisiyle baskıyı artırıyor. Ona, ‘Bak,’ dediler, ‘III. Selim öldürüldü, Sultan Aziz devrildi, V. Murat tahttan indirildi, yarın sana da sıra gelecek!’ O da kendi kendine şöyle düşünmüştür: Sultan Aziz’i kimler devirdi? Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa, Mütercim Rüştü Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi. Sultan Murat’ı kimler devirdi? Aşağı yukarı aynı kişiler. Bunun tek istisnası Hüseyin Avni Paşa, çünkü Çerkez Hasan onu vurdu. Öbürleri hep görevde mi? Evet, görevde. Sen bu insanlara borçlu musun? Evet, borçluyum. Yarın sen bunlara ters düşersen seni de devirmezler mi? Evet, devirirler. O halde bu adamları susturmak ve dağıtmak gerekmez mi? Evet, bunları susturmalı ya da yok etmeli.”

“Sultan Hamit bu karabasanlardan kendini kurtarmak için bir yandan da geniş bir hafiyе şebekesi kurdu. Korktuğu herkesin peşine adam taktı. Birçok insan padişah’tan ihsan koparmak için jurnalciliği meslek edindi. Mabeyin’de çalışanları bile jurnal ettiler.”

Salim ağabey söze karışarak şöyle dedi:

“Hasan, yıllardan beri Sultan Hamit’in Mabeyini’nde çalışıyorsun, onu çok iyi tanıman gerekir. Bizim duyduğumuza göre Padişah hep korku içindeymiş, herkesten şüphelenmiş ve sürekli olarak tüm nâzırlar, paşalar, ulema, Mabeyin görevlileri hakkında bilgi toplamış, kendisine jurnal verenleri de mükâfatlandırmış. Hafiyelerin Padişah’ın danışmanları gibi görev yaptıkları söyleniyor. Sadrazamlar hakkında bile jurnaller veriliyormuş. Şimdiki Sait Paşa’nın hafiyelerden çok yakındığı anlatılıyor. Sadrazam peşinde hafiyeler olmadan şuradan şuraya

gidemiyormuş. Ordunun içinde de hafiyeler varmış, bütün zabıtların ve kumandanların her türlü davranışları Padişah'a jurnal ediliyormuş. Herkes şimdi birbirinden korkar oldu. Sultan Hamit çevresindeki insanlardan korkuyor. Onlar da kendilerini izleyen hafiyelerden, hafiyeler padişahıtan... Cümlemiz korku içinde yaşıyoruz. Neye varır bunun sonu?"

Hasan Hilmi'nin bildiği çok şey vardı, ama kardeşleriyle bile bunları konuşmaktan çekiniyordu. İçlerinden biri gider bunları başka yerde anlattırsa başına kırk bin türlü bela gelebilirdi. Yine de konuşmaktan kendini alamadı.

"Bak Salim ağabey," dedi. "Duymuşsundur elbette, bir resmi hafiye teşkilatı var. Bu teşkilat Zaptiye Nezaretine bağlı. Bir de örgüt dışı, bağımsız çalışan hafiyeler var. Onlar jurnallerini doğrudan Padişah'a yollarlar. Bazıları Mabeyin'de bizim elimize de geçiyor. Kimler yok ki jurnalciler arasında? Nice nâzırlar, paşalar, valiler, Şûrayı Devlet âzâları... Hepsi Padişah'a yaranmak için en olmadık kişileri jurnal ediyorlar. Bayram ziyaretleri jurnal ediliyor, cenaze törenleri, aile toplantıları... Bakın bugün siz buraya geldiniz ya yarın Zatışâhâne bunu haber alacaktır. Jurnalı yazan, doğru olsun olmasın, mükâfatını alıyor. Yalan jurnal vermenin hiçbir cezası yok. Artık gizlilik diye bir şey kalmadı, herkes birbirinden korkuyor. Korkunç bir dünyada yaşıyoruz. Beni de kaç kez jurnal ettiler. Ömer'den şüphelendiler, onu da izliyorlar. İçel'e mutasarrıf olarak gönderilmemin nedenleri de hiç bilmediğim jurnallere dayanıyor."

Toplantının başından beri hiç konuşmayan kardeşlerden biri de Musa Paşa'nın ikinci eşi Lâlüfer Hanımdan olan oğlu Abdurrezzak'tı. Ömer'den küçük olan Abdurrezzak bütün bu konuşmaları can kulağıyla dinlemiş, ama Hasan ağabeyini kıracak bir şey söylemekten çekinerek hep susmuştu. Konuşmalar bu düzeye gelince o da dayanamayarak,

"Hasan ağabey," dedi, "madem ki her şeyi bugün açık açık konuşuyoruz bir de şu rüşvet olayından söz edelim, müsaade buyurulur mu?"

"Aman Rezzak'cığım, müsaade ne kelime, konuşalım."

“Dinleyin öyleyse ağabey, neler söylenmiyor, neler. Bunlar belki sizin kulağınıza gelmemiştir, ben anlatayım. Bugün artık Devlet dairelerinde rüşvetsiz iş görülüyor. Eskiden böyle şey yoktu. Memurlar açık açık rüşvet istiyorlar, işi olan herkes de kesenin ağzını açıyor. Parası olmayanlar hakkını alamıyor. Fakir fukara hep eziliyor. Devletin bütün kademeleri çürümeye başladı. Haysiyetli, onurlu memura rastlamak kolay değil. Memuriyette yükselebilmek için de büyüklere rüşvet ya da hediye vermek, para yedirmek gerek. Hani ‘Selam verdim rüşvet değildir diye almadılar’ diye bir söz vardır, vallahi şimdi öyle oldu. Rüşvetin miktarı üst kademelerde çok yüksek oluyormuş. Hele yabancı şirketlerle iş gören zevatı muhterem imtiyaz verirlerken dünyanın parasını yiyorlarmış. Bunları duyuyor musunuz? Ziya Paşa ne demişti? ‘Milyonla çalan mesnedi izzette serefracı; Birkaç kuruşu müstekilin çayı kürektir.’ (Milyonla çalanlar herkesin üstüne yükseliyorlar, birkaç kuruş çalan hapsilere gönderiliyor.) Rezalet ağabey, devlet memuru olduğumu söylemeye utanıyorum.”

Hasan Hilmi küçük kardeşini hep onaylayarak dinledikten sonra,

“Rezzak,” dedi, “anlattıklarına hak vermememe imkân yok. Devlet gemisi böyle yürümeye başladı. Rüşveti artık kanıksadık. Sadrazamlar bile rüşveti önleyemiyorlar. Yakından tanıdığım nâzırlar, valiler var, onlar da bir şey yapamıyorlar. Padişahımız bu rüşvet olayına biraz göz yumuyor demek istemiyorum ama, durum öyle görünüyor... Çünkü sohbetlerinde rüşvet alanları haklı bulacak sözler söylüyor, ‘Ne yapalım,’ diyor, ‘memurun karnını doyuramıyoruz. Verdiğimiz maaş yetmiyor. Daha çoğunu veremiyoruz, gelirimiz az. Memura biraz da halk yardım etsin. İş olanlar memuru biraz doyursunlar. Aksi halde memur devlet kesesinden para çalmak zorunda kalır. Rüşvet, hırsızlığı önler. Bu yüzden rüşvete biraz hoşgörümüz olmalı.’ Anlıyor musun şimdi rüşvetin neden önlenemediğini?”

“Ağabey, felaket. Rüşvet gelenek halini alıyor, bundan sonra da artık hiç önlenemez. Her şeyin, her hizmetin parayla ya-

pıldığı bir toplum dzenine gidiyoruz. Bunun zararlarını bizden sonraki kuşaklar daha çok çekecekler. Toplumumuz kokuşuyor. Değer ölçüleri çöküyor. Bu gidiş kötü gidiş. Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya ile savaşlar değil, bu tür ahlaksızlıklar çökertecek. Çok korkuyorum.”

Bütün kardeşler Abdurrezzak'ı başlarını sallayarak onaylıyorlardı. Kısa bir sessizlikten sonra Ömer başka bir konuya geçerek, “Hasan ağabey,” dedi, “bize biraz da Ali Suavi olayını anlat-sanıza. Ali Suavi'yi ben de tanıdım. Mektebi Sultanı'de müdür olduğu aylarda gidip kendisiyle konuştuk. Hepimizi etkileyen bir davranışı oldu. Siz olayı bizden iyi bilirsiniz. Bizi biraz aydınlatır mısınız?”

Hasan Hilmi,

“Evet,” dedi, “memnuniyetle. Ali Suavi eşine rastlanmayacak bir insandı. Benden sekiz yaş büyüktü. Ziya Paşa'nın bir zamanlar çok yakın dostuydu. Ben Ali Suavi'yi öyle tanıdım. Aklımda kalanlar şunlar: İstanbul'da doğmuş, Rüştüye'yi bitirmiş. Bursa'da, Filibe'de öğretmenlik yapmış, galiba bir ara da Sofya'da Ticaret Mahkemesi reisliğinde bulunmuş. En son Filibe'de görevdeyken atılmış, kalkıp Hicaz'a gitmiş. Niye oraya gitmiş, bilmiyorum, ama herhalde Mısır'da Fazıl Mustafa Paşa'yla ilişki kurmak için oralara gittiğini düşündüm. İyi Arapça ve Farsça bilirmiş. Fazıl Mustafa Paşa'nın yardımıyla Avrupa'ya kaçtığını söylerler. Orada boş duracak değil ya, Namık Kemal ve Ziya Paşa'yla birlikte Genç Osmanlılara katılmış. Orada Fransızca ve İngilizce öğrenmiş. Zeki, delifişek ve çok hırslı bir kişiliği olduğu anlatılırdı. Sonra onlarla anlaşamamış, darılmış ve Lyon'a gitmiş, orada da tek başına gazete ve dergi çıkartmış. Oralarda başka neler yapmış ben bilmiyorum.

“Abdülhamit tahta çıkınca kalkıp İstanbul'a döndü. İngiliz Sait Paşa onu Padişah'a tanıttı. Ben kendisini o günlerde tanıdım, Mabeyin'e gelip gitmeye başladı. Sultan Hamit'in özel danışmanı durumundaydı. Padişah kendisini Mektebi Sultanı'ye müdür yaptı. Ama kısa bir süre sonra bu işi bıraktı, gazeteciliğe başladı.

“Garip bir adamdı, ben kendisini hiç anlayamadım. Hanedanı tutuyordu, Meşrutiyet’e karşıydı, Mithat Paşa’ya cephe aldı. İngilizlere büyük sempatisi olduğu anlatılırdı. Çok güzel bir İngiliz karısı olduğu için mi, bilmiyorum, İngilizlerin yardımına çok güveniyordu. İngilizler Abdülhamit’i hiç tutmadıkları için o da Sultan Hamit’i devirip yerine yeniden Sultan Murat’ı tahta çıkartmak istedi.

“Bir de şu var, Sultan Murat Abdülaziz’le birlikte Avrupa’ya gittiği zaman orada tanıştığı kişilerin etkisiyle mason olmuştu. Ali Suavi de masondu. Bilmem ki, İngiliz masonları mı acaba Sultan Murat’ın yeniden padişah olmasını istediler, anlayamadım.

“Sonra ne oldu, biliyorsunuz, Ali Suavi 18 Mayıs 1878’de birkaç yüz Rumeli muhacirini silahlandırıp yanına alarak Çırağan Sarayı’nı basmaya kalktı. Bu delicesine bir işti. Hatırlar mısınız, o gün *İbret* gazetesinde de garip bir yazısı çıkmıştı. Ne diyordu o yazısında: ‘Bugünkü karışık duruma bir çözüm bulmak hiç de güç değildir. Bu çözümün nasıl yapılacağını yarın bu sütunlarda okuyacaksınız.’ O yazıyı yazdığı zaman kafasında neler varmış meğer. Gazetede ertesi gün Sultan Murat’ın yeniden padişah olduğunu yazacaktım. Ne romantik bir yaklaşım.

“O gün Ali Suavi ve göçmenler Çırağan Sarayı’nın rıhtımına çıkınca karşılarında Beşiktaş İnzibat Karakolunun zaptiyeleriyle karşılaşmışlar. Başlarında da kim varmış biliyor musunuz? Yedi Sekiz Hasan Paşa. Aramızda isim benzerliği var ama Allah benzetmesin. O Hasan Paşa’nın okuması yazması bile yoktur. Kendisine imza diye Arapça bir yedi rakamı öğretmişler, bir de Arapça sekiz. Bu iki rakamın arasına bir çizgi çekince Hasan okunur. İşte bu Hasan Paşa o zamanlar paşa filan değildi. Zabiteler dikilmişler Ali Suavi’nin karşısına. Ali Suavi’nin takımı daha silaha sarılmadan zaptiyeler başlamışlar sopaları göçmenlerin kafasına indirmeye. Hasan Paşa da sopayla Ali Suavi’nin kafasını parçalamış. Zavallıların hepsi orada şehit olmuşlar. Çok yazık. Ali Suavi’nin maksadı Sultan Murat’ı hemen oradan bir İngiliz gemisiyle İngiltere’ye kaçırmak, sonra da, ‘Bakın bu

adam deli filan değildir,' diye İngilizlerin yardımıyla yeniden tahta oturtmakmış. Büyük macera değil mi? İşte Ali Suavi olayının içyüzü budur.”

Ömer,

“Hayret,” dedi. “Böyle derme çatma olanaklarla, başıbozuk göçmenlerle devrim mi yapılır? Nerede devrimin kadrosu? Nerede yöneticiler? Nerede yeraltı örgütü? Nerede kışlaları, karakolları basacak, Bâbîâli'yi kuşatacak, vezir vüzerayı tutuklayacak devrim müfrezeleri? Nerede halk kitleleri? Nerede devrim planı? Nerede devrimcilerin işbaşına gelince yapacakları siyasal, ekonomik ve sosyal çalışmaların programı? Demek ki muhterem müdürümüz bunları hiç düşünmemiş. Buna devrim değil, bilinçsiz ve romantik bir darbe girişimi denir. Şimdi Ali Suavi'ye, 'Sarıklı ihtilalci' ya da 'Baş veren inkılapçı' deniyor. Çırağan bas-kınına ihtilal mi diyeceğiz, yoksa inkılap mı? Beni güldürmeyin lütfen. Böyle alaturka yöntemlerle devrim mi olurmuş? Bu düpedüz çılgınca bir macera. Demek ki, Ali Suavi Bey Fransa'da bulunduğu dönemde darbe ve devrim teknikleriyle hiç ilgilenmemiş. Yazık olmuş onun peşinden giden göçmenlere! Yazık olmuş o sevdiğimiz, saydığımız Ali Suavi'ye!”

XIX

Pertevniyal Sultan'a Veda

Hasan Hilmi'nin İçel mutasarrıflığına atanması Nişantaşı'ndaki konakta büyük üzüntüyle karşılandı. Meyyâle ne yapacaktı oralarda? İstanbul'daki Saraylı dostlarından ve yakınlarından ayrılıp da şimdiye kadar hiç adını bile duymadığı bir taşra kentine nasıl gidecekti? Yazları yalıda, kışları konakta geçen yaşam düzenine iyice alışmıştı. Saray'dan ayrılan yakınlarıyla ilişkilerini sürdürüyor ve günleri dolu dolu geçiyordu. Evlilik Meyyâle'yi çok mutlu etmişti. İlk kızı Rebia dört yaşına basmış, ikinci kızı Makbule de bir yaşını daha yeni doldürmüştü. Çoluk çocuk, kâhya, dadı, uşak, halayık, aşçı, arabacı, bütün konak halkı şimdi İçel'e nasıl taşınacaktı? Ya ev eşyaları? Koltuklar, dolaplar, masalar, aynalar elbette oraya götürülemezdi, her şeyi Adana'da yaptırmak gerekecekti. Ama yatak, yorgan, çarşaf, masa örtüleri, yemek takımları ve giyim eşyalarının İstanbul'dan götürülmesi şarttı, Adana'da bunlar bulunmazdı. Bunun için sandıklar, bavullar alındı, yükler hazırlandı. İş kalıyordu akraba ve dostlara veda etmeye. Meyyâle Hanım'ın veda ziyaretine gideceği kimseler hep Saray'dan evlenerek ayrılmış eski arkadaşları, kalfalar, haznedarlar, ikballer, kadınefendiler ve bazı sultanlardı. Onlarla yıllarca birlikte yaşamışlardı. Meyyâle'nin gerçek ailesi o insanlardan oluşuyordu. Eşinin akrabaları aileden sayılmıyordu.

Meyyâle Hanım'ın en çok görmek istediği kişi de öz anası gibi sevdiği ve saydığı Pertevniyal Sultan'dı. Abdülhamit tahta çıktıktan sonra Pertevniyal Sultan'a Feriye Sarayı'nda bir daire ayırtmış ve eski halayıkları ve haremağalarını da yine emrine vermişti. Valide Sultan artık insanlardan kaçır olmuştu. Bütün gününü dua etmekle geçiriyor, havaların elverişli olduğu gün-

lerde de Lâleli'de yaptırdığı camiyi ziyaret ediyor, açtırdığı çeşmeleri gidip görüyordu. Evlendirdiği kızlar da sık sık kendisini görmeye geliyorlardı.

Meyyâle Hanım'ın veda ziyareti için gelmek istediğini haber alınca Pertevniyal Sultan çok duygulandı, bir süredir Meyyâle'yi görmemişti.

Meyyâle Hanım yanına kızı Rebia'yı alıp Ortaköy'e gitti. Pertevniyal Sultan ne kadar da çökmüştü. Sarı saçları bembeyaz olmuştu. Kucaklaştılar, öpüştüler. Valide Sultan Rebia'yı kucağına alıp sevdi, okşadı,

“Maşallah çok akıllı bir kız olacak, iyi günlerde büyür inşallah,” dedi. Sonra Meyyâle'ye,

“Mutlu musun kızım?” diye sordu. “Hasan seni mutlu edebildi mi?”

Meyyâle biraz sıkılarak,

“Evet, Valide Sultanım,” diye yanıt verdi. “Sayenizde çok mutlu oldum. Evleneli altı yıl oluyor, Hasan beni hiç kırmadı, bir dediğimi iki etmedi, ne istesem yaptı, evliliğimin hiç bu kadar tatlı geçeceğini ummamıştım. Onu bana siz münasip gördünüz. Çok isabetli olmuş. Her şeyimi size borçluyum.”

Pertevniyal Sultan,

“Sen de hep benim yüzümü güldürdün,” dedi. “Bana her zaman saygılı davrandın, seninle övünüyorum. Dost kara günde belli olur. Kucağımda büyüdün, Yusuf İzzettin'le arkadaşlık ettin, on dokuz yıl birlikte olduk. Sevinçli, acılı günlerimizi birlikte yaşadık, bana dert ortağı oldun. Aslanımın ölümünden sonraki günlerde sizlerle kendimi avuttum. Ben de kızlarıma çok şeyler borçluyum.”

Meyyâle,

“Estağfurullah sevgili Valide Sultanım,” dedi. “Sonunda adalet yerini buldu. Hünkârımızın canına kıyanlar cezalarını buldular.”

Pertevniyal Sultan,

“Evet ama,” dedi, “gönül bir sırça saraydır, kırılırsa yapılmaz. Benim hâlâ anlayamadığım bir şeyler var. Bu nasıl bir mahke-

meydi, altı yıl sonra buna neden gerek duydular. Bak kızım, söylediklerime iyi kulak ver. Bu olayın en inanılır tanığı benim, beni çağırıp ifademi almadılar. Bence aslanımın intiharından sorumlu olanlar şu kişilerdir: Murat Efendi'nin annesi Şevkefza Sultan, Serasker Hüseyin Avni Paşa, o cezasını buldu, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Mithat Paşa, Bahriye Nâzırı Kayserili Kaptan Ahmet Paşa, Askeri Şûra Reisi Redif Paşa, Mektebi Harbiye Nâzırı Süleyman Paşa ve Şeyhülislam Hayrullah Efendi. Oğlumun onlar hal ettiler. Ama, mahkeme kadıya mülk olmaz, dünya onlara da kalmadı. Köpek sahibini ısırılmaz derler, bunlar köpekten de betermiş. Ömrüm oldukça onları affetmeyeceğim.

“Oğlumun tahttan indirdikten sonra da kendisine türlü hakaretler ettiler, aslanım bunlara katlanamadı ve damarlarını keseerek canına kıydı. O bir sağanaktı, geldi geçti.

“Ben mahkemede bunları söyleseydim ortada cinayet olayı kalmayacaktı, sanıkların suçu padişahı devirmek olacaktı. Aynı suç Sultan Murat'ı devirip de Sultan Hamit'i tahta oturtanlara da yöneltilemez mi? Duruşmayı o yöne çevirmekten korktular.

“Kızım, bir de şu var. Mabeyinci Fahri Bey'i katil yerine koydular, nasıl olur? Fahri Bey en sevdiğimiz insanlardandı, bizi hiç yalnız bırakmadı. Neymiş? Fahri Bey aslanımın kollarını arkadan tutmuş da ötekiler damarlarını kesmişler, nasıl yalan!

“Aslanım pehlivandı, boğuşurdu, alimallah hepsini yere sererdi. Hiç öyle kendini bırakır da damarlarını kestirir miydi?

“Ya o bahçıvanlar? Belki de Şevkefza Sultan onları oğlumun öldürmeleri için yolladı, ama ben onları Feriye Sarayı'na sokmadım ki. Üçü de aslanım canını teslim ederken odaya girdi. Allah hakkı için ben doğruyu söylerim, onların hiçbir suçu yoktur.

“Çok üzülüyorum, kahroluyorum, Fahri Bey'in ve onların suçsuz olduklarını haykıramadım. Beni Saray'dan dışarı çıkartmadılar. Çıksam da ne yapacaktım? Yıldız Sarayı'na beni sokarlar mıydı? Mahkemede konuşabilir miydim? Beni yine eskisi gibi götürüp kapatırlardı. Yine türlü işkence görürdüm. Ama çok şükür Sultan Hamit idam cezalarını ömür boyu hapse çevirdi de suçsuz insanlar canlarını kurtardılar.”

Pertevniyal Sultan'ın anlattıklarından Rebia hiçbir şey anlamıyor, ama dikkatle kendisini dinliyordu. Yıllar sonra bu son görüşmeyi anımsayacak, ama belleğinde görüntülerden başka bir şey kalmamış olmasına çok üzülecektir.

Bu veda ziyareti böyle sona erdi. İki kadın yine birbirlerine sarılıp öpüştüler. İkisinin de gözleri yaşlıydı. Meyyâle,

“En kısa zamanda Adana'dan döneceğim, yine birlikte olacağız. Beni ilginizden ve sevginizden yoksun bırakmayın,” dedi.

Pertevniyal Sultan,

“Yok kızım,” diye karşılık verdi. “Yaşım yetmiş buldu. Artık bir daha görüşmemiz kismet olmayacak. Çok saltanatlı günler gördüm, beş padişahın dönemine tanık oldum. Beni de çocukken senin gibi Çerkezistan'dan alıp getirmişlerdi. Allah'ın talihli kuluymuşum hem padişah karısı oldum, hem de padişah anası. Bunca sevap işledim, cami, okul, hayrat, çeşme yaptırdım, vakıflar kurdum. Artık gözlerim açık gitmeyecek. Ama aslanımın ölümüne sebep olanları da hiç affetmeyeceğim. Sen daha iyi günler göreceksin. Benim çektiklerimi Allah kimselere çektirmesin. Yolun açık olsun kızım.”

Gerçekten de Pertevniyal Sultan o günlerden sonra çok yaşamadı, 4 Şubat 1883'te öldü ve Aksaray'da yaptırdığı Valide Camii'nin yanındaki türbeye gömüldü.

Hasan Hilmi Bey'in atandığı İçel mutasarrıflığı o zamanlar Adana vilayetine bağlı dört mutasarrıflıktan biriydi. Adana Merkez vilayeti, Kozan, Payas ve İçel.

İçel mutasarrıflığının alanı geniş bir bölgeyi kaplıyordu. Mersin, Silifke, Ermenek, Gülnar, Mut ve Anamur gibi kazalar İçel'e bağlıydı. O dönemde Adana valisi de ünlü Abidin Paşa'ydı. Daha önceleri Diyarbakır, Elazığ ve Sivas'ta valilik, üç ay kadar da Dışişleri bakanlığı yapmıştı. Çağının en aydın kişilerinden biriydi. Arapça, Farsça, Arnavutça, eski Yunanca, Rumca, Fransızca ve İtalyanca bilirdi. Rumca şiirler yazmış, *Mesnevi*'yi de dilimize çevirmişti. Abdülhamit, Abidin Paşa'yı İstanbul'dan uzaklaştırmak için Adana'ya göndermişti.

Hasan Hilmi Bey'le Abidin Paşa arasında büyük bir dostluk kuruldu. Zaman zaman Hasan Hilmi Bey Meyyâle Hanım ve kızı Rebia ile birlikte Adana'da Abidin Paşa'lara gidiyor ve birkaç gün onlara konuk oluyorlardı. Bu gezilerde Hasan Hilmi Bey Adana valisinin geniş kültüründen yararlanıyor, Hasan Bey de Abidin Paşa'ya Mabeyin'deki oyunlar konusunda bilgi veriyordu.

Vali ile mutasarrıf baş başa konuşurlarken çocuklar da çiftlikte oynuyorlardı. Abidin Paşa'nın oğlu Rasih Bey (Abidin Dino'nun babası, Rasih Nuri İleri'nin dedesi) o zamanlar sekiz-on yaşlarındaydı, Rebia Hanım ise dört beş. Bir keresinde Rasih Bey fesine su doldurup Rebia Hanım'a içirmişti. Bu çocukluk anısı yıllarca anlatıldı.

Hasan Hilmi Bey İçel'de ancak iki yıl kaldı. Günün birinde kendisini Yozgat mutasarrıflığına atadılar. Oysa Abidin Paşa Hasan Hilmi Bey'den ayrılmak istemiyordu. Neden İçel'den alındığını hiç anlayamadı. Olsa olsa jurnalcılığa kurban gitmişti. Gerçekten de iki aydın devlet adamının sık sık bir araya gelip memleket sorunlarını tartışmaları Saray'a jurnal edilmiş ve Abdülhamit bu yüzden İçel mutasarrıfını Yozgat'a göndermişti.

Yozgat o dönemde Ankara valiliğine bağlı bir mutasarrıflıktı. Hasan Hilmi orada ancak bir yıl kalabildi. Oradan da kendisini Canik'e gönderdiler, oradan Kütahya'ya, oradan da vali olarak Mamüretülaziz'e, yani, bugünkü Elazığ'a. Orası tam bir sürgün yeri idi. Hasan Hilmi Bey neden oradan oraya sürüldüğünü bir türlü anlayamıyordu. Bunların nedeni herhalde bir zamanlar Abdülaziz'e ve Valide Sultan'a yakınlığı idi. Çoluk çocuk taşra kentlerinde perişan oluyorlardı. Hele Meyyâle Hanım yıllardan beri İstanbul'dan uzakta yaşamaktan çok bıkmıştı.

Dört yıl Elazığ'da kalmak Hasan Hilmi'nin canına tak etmişti. Günün birinde Dahiliye Nezaretine bir telgraf göndererek Elazığ'ın havasıyla uyuşmadığı için başka bir göreve alınmasını istedi. Sen misin bunu isteyen, vali bey derhal azledildi. Maaşı da on beş bin kuruştan beş bin kuruşa düşürülerek İstanbul'a çağrıldı.

Meyyâle Hanım İstanbul'a dönmekten çok mutluydu. Yine Nişantaşı'ndaki konakta oturuyorlardı. Zaten bütün ünlü paşalar ve sadrazamlar hep o semtte yaşıyorlardı. Kimler yoktu ki? Kıbrıslı Sadrazam Kâmil Paşa, Kürt Sait Paşa, Şapur Sait Paşa, Tunuslu Hayrettin Paşa, Tophane Müşiri Zeki Paşa, Sadrazam Halil Rıfat Paşa, Mehmet Celalettin Paşa...

Hasan Hilmi Paşa'nın görevden azledilmesinin ve maaşının da beş bin kuruşa indirilmesinin Meyyâle Hanım için hiç önemi yoktu. O sonunda İstanbul'a kavuşmuştu ya, önemli olan buydu. İstanbul'dan uzakta geçen bu on iki yıllık dönemde Meyyâle Hanım'ın Rebia'dan sonra üç kızı daha olmuş (Makbule, Seniye, Nazmiye) ve aile kalabalıklaşmıştı.

Cezalı gibi altı ay bekletildikten sonra Hasan Hilmi Bey'in Konya'ya tayini çıktı. Bütün konak halkı yine seferi duruma geçip Konya'ya taşındı. Meyyâle Hanım'ın bu işe pek sevindiği söylenemez. İstanbul'daki çevresinden ayrılmasının acısı yine içine çöktü. Hasan Hilmi Bey ise Konya'yı bir sürgün yeri olarak görmüyor ve Saray'la ilişkilerini düzelttiğine inanıyordu.

Konya valiliği döneminde de Hasan Hilmi Bey'in başına yeni dertler açıldı. Çünkü Mabeyin Başkâtibi Ahmet Süreyya Paşa'dan bir mektup aldı. Süreyya Paşa dürüstlüğüyle tanınmış, iyi eğitim görmüş, zarif bir insandı. Ama Hasan Hilmi Bey'den istediği şey akla gelebilecek türden bir şey değildi. Başkâtip Saray'da hizmet görmek üzere Çerkez göçmen kızlar istiyordu. Demek ki valilerin görevleri arasında Saray'a kız bulmak da vardı. Hasan Hilmi Bey hırsından deli oldu. Bu nasıl bir istekti? Başkâtip mektubunda kızların yaşlarının on dördün üstünde olmasını, Türkçeyi iyi öğrenmemiş olmalarını, Türk âdetlerini bilmemelerini, sağlıklı, güzel, sarı saçlı ve mavi gözlü olmalarını istiyordu. Köle ticareti yasaklandığı için artık İstanbul'da köle bulunamıyor ve Hünkâr validen Saray'a kız bulmasını istiyordu.

Hasan Hilmi Bey böyle bir görev yapmayı bir türlü onuruna yediremiyor ve Başkâtibi kibar bir dille oyalamaya ve aldatmaya çalışıyordu ama, Hünkâr mutlaka Çerkez cariye istediği için

yapılacak bir şey yoktu. Ya, “Benim görevim pezevenklik etmek değildir,” diyerek istifayı basacak ya da Başkâtibi oyalayacaktı.

Başkâtiple Vali arasında uzun yazışmalar oldu, birbirlerine yirmiyeye yakın mektup ve şifreli telgraf gönderdiler. Başkâtip 93 Savaşı denen (187677) Osmanlı-Rus Savaşından sonra Kafkasya’dan kaçan göçmenlerin yerleştirildiği illerin valilerinden kız istiyordu.

Hasan Hilmi bu mektuplardan Meyyâle Hanım’a da söz edince, eşi,

“Çok istirham ederim Hasan Bey,” dedi, “biz böyle çirkin işlere karışmayalım. Bunun vebali çok büyüktür. Kızlar anasız babasız kalır, perişan olurlar. Biz bunu Saray’da çok gördük, yaşadık. Efendimiz Sultan Aziz Han’ın hallinden sonra ne oldu, bütün cariyeler kendilerine kapı aramak zorunda kaldılar. Yarın Sultan Hamit tahttan inince yine aynı şey olur, kızlar, mazallah, sokaklara dökülürler. Ama siz bu işe bulaşmayın. Hem böyle bir şey size hiç yakışır mı? Sizin şanınız, şöhretiniz var. Adınız yarın cariye tellalına çıkar, değil mi efendim?”

Hasan Hilmi Bey eşine elbette çok hak veriyordu, ama ne yapacaktı?

İstenen nitelikte Çerkez kızı bulmak hiç de kolay değildi. Rusya ile savaş sona erdikten sonra göç azalmış ve yeni kızlar gelmez olmuştu. Gelenler de Türkçe öğrenmişler ve halkla kaynaşmışlardı. Ne var ki, Adana’ya yerleştirilen göçmenler orada barınamayıp dağılmışlar, bir bölümü de Konya’ya gönderilmişti. Ama onların içinde de eli yüzü düzgün, sarı saçlı mavi gözlü kızlara hiç rastlanamıyordu.

Vali göçmenlerin yerleştikleri yörelere adamlar göndererek istenen nitelikte kızlar arattı, iki kız bulundu, babaları da kızları satmaya razı oldular ve kızlar İstanbul’a gönderildi.

Gönderildi ama, Ahmet Süreyya Paşa kızları beğenmemişti. “Bir daha Saray’a böyle çirkin kız göndermeyin,” diye Vali’ye bir tel çekti. Hasan Hilmi Bey de, “Bu kızlar iyi beslenir, iyi bakılırsa ve haftada iki kez hamama gönderilirse çok güzel olurlar,” diye yanıt verdi.

İşler büsbütün güçleşti. Aracı olan köle satıcıları da türlü güçlük çıkartarak kızların İstanbul'da çok iyi bakılacağı ve yılda iki kez analarını ve babalarını görmeleri için izin verileceği yolunda Vali'den senet alıyorlardı.

179

Hasan Hilmi Bey bu işi başından atmak için bu kez de Konya'da istenilen nitelikte kız bulunmadığını, ama Sivas'ta, Adana'da ve Bursa'da daha güzel kızlar bulunabileceğini Başkâtibe yazdı. Ne var ki, Saray, kızların Konya'da bulunmasında dayatıyordu.

Sonunda Vali şöyle bir çözüm önerdi: Miralay Mehmet Bey adında bir subay Çerkezce biliyor ve Çerkezleri iyi tanıyordu. Bu Mehmet Bey'e aranılan nitelikte iki kız resmi verilecek, o da Kafkasya'ya giderek Saray'a kız arayacaktı. Eğer istenilen nitelikte kızlar bulunursa Mehmet Bey'in rütbesi miralaylıktan mirlivalığa yükseltilecekti.

Sonuç ne oldu, kızlar bulundu mu, Mehmet Bey'in rütbesi bu yüksek pezevenklik hizmetleri sonucu yükseldi mi? Bilmiyoruz.

XX

Hicaz'da Vali Ratıp Paşa ve Hasan Paşa

Hasan Hilmi Bey Konya'da görevde bulunduğu günlerin birinde Sadrazam Ahmet Cevdet Paşa'dan bir mektup aldı. Sadrazam bu mektubunda kendisinin Hicaz Valiliğine atanması konusunda, 'iradei seniyye' çıktığını ve yeni görevine gitmek için en kısa zamanda İstanbul'a dönmesi gerektiğini bildiriyordu. Konya Valiliği birinci derecede bir valilikti, ama Hicaz Valiliği daha da önemliydi. Bu bir terfi sayılırdı.

Hasan Hilmi Bey derhal aileyi ve eşyaları topladı. İki yıl içinde Konya'da birçok eşya alınmış ve yükler ağırlaşmıştı. Meyyâle ve kızlar İstanbul'a döneceklerine seviniyorlar, ama oradan Hicaz'a gitmeye hiç de can atmıyorlardı.

Hasan Hilmi Bey ve ailesi bir hafta sonra bir Mayıs günü Nişantaşı'ndaki konağa döndüler. Hasan Bey derhal Sadaret'e giderek Ahmet Cevdat Paşa'yı ziyaret etti. Paşa kendisini kutladıktan sonra,

"Hasan Bey," dedi, "sizi çok önemli bir göreve gönderiyoruz. Hicaz'da durum çok gergin. Şerifler ve emirler arasında büyük çekişmeler var. Bu adamlar Mekke Emirliğini ellerine geçirmek için ellerinden geleni yapıyorlar. Devlet-i Âliyye'nin otoritesi sarsılıyor. Oradaki vali ve kumandan Ahmet Ratıp Paşa'yı geri almak zorunda kaldık. Sizin ne kadar başarılı, nazik ve kibar bir yönetici olduğunuzu biliyoruz. Padişah efendimiz Mekke Emiriyle Vali'nin uyum içinde çalışmalarını istiyorlar. Siz devletin otoritesini sarsmadan bu esnekliği gösterebilirsiniz. Ay sonundan önce yola çıkmanız gerekiyor. 'İdarei Mahsusa'nın (Deniz Yolları'nın) Bahri Cedid vapurunu özel olarak emrinize veriyor-

ruz. Hemen hazırlıklarınızı tamamlayıp hareket gününüzü lütfen bana bildirin.”

Ahmet Cevat Paşa ile Hasan Hilmi Bey o zamana kadar hiç bir araya gelmemişlerdi. Cevat Paşa kendisinden üç yaş küçüktü. İstanbul’da Mektebi Harbiye’yi bitirdikten sonra Osmanlı Ordusunda önemli görevlerde bulunmuş, sonra da Girit’e olağanüstü kumandan ve vali olarak gönderilmiş ve başarılarından dolayı Abdülhamit önce kendisini müşir yapmış, sonra da Sadrazamlığa getirmişti. Paşa Arapça, Farsça, Fransızca, Rumca ve İtalyanca biliyordu. Kimyanın sanayide uygulanması ve telefon konularında da kitaplar yazmıştı. Beş bin kitaplık büyük bir kütüphanesi vardı, bunu İstanbul Arkeoloji Müzesi’ne bağışladı. Çağının sorunlarını kavramış bir kişiydi. Hükümetin geniş yetkilere sahip olmasını savunuyordu. Paşa’nın bu düşüncelerini Padişah’a öyle bir yansıttılar ki, o da bu adam kendisine darbe yapabilir diye Paşa’yı sadrazamlıktan aldı ve Nişantaşı’ndaki evine kapattı. Ahmet Cevat Paşa elli yaşında öldü. Kendisinden üç yaş küçük kardeşi Şakir Paşa, toplumda daha büyük ün kazandı. Şakir Paşa Cevat Şakir’in, Fahrelnnissa Zeyd’in ve Aliye Berger’in babası ve Füreya Koral’ın, Şirin ve Nejat Devrim’in büyükbabasıydı.

Hasan Hilmi Bey o görüşmede Sadrazam’a karşı içinde büyük bir sevgi duydu. Dostça birbirlerinden ayrıldılar ve Hasan Bey hemen yol hazırlıklarına girişti.

Hicaz Valiliği o dönemde en önemli valiliklerden biriydi ve belalı bir işti. Hicaz, Kızıldeniz’in doğu kıyılarında Yemen’den Ürdün’e kadar uzanan, Cidde’yi, Taif’i, Mekke’yi ve Medine’yi içine alan bir vilayetti. İslamiyet orada doğmuş, önce Emeviler sonra da Abbasiler bu topraklara büyük önem vermişlerdi. Daha sonra Memluklar Hicaz’ı ele geçirdiler. Yavuz Sultan Selim Mısır’ı alınca Hicaz da Osmanlı egemenliği altına girdi.

Hicaz’ı ele geçirenler Mekke’yi yöneten Emirliği yok etmeden kendi otoriteleri altına aldılar. Mekke emirleri Hazreti Ali’nin büyük oğlu Hasan’ın soyundan geliyordu. Aynı soydan gelen

Berekat oğulları ile Şerif bin Avn ailesi arasında emirliği ele geçirmek için sonu gelmez çekişmeler oluyordu.

On dokuzuncu yüzyılın başında Arabistan'da bir de Vehhabi sorunu çıktı. Vehhabiler bölgenin en tutucu ve şeriatçı toplumlarından biriydi. On sekizinci yüzyılda Riyad'ın bulunduğu Necid yaylasında Muhammed bin Abdülvehhab adında birinin yarattığı Vehhabilik İslamiyet'te her türlü yeniliğe kapalı, koyu şeriatçı bir tarikat olarak ortaya çıktı. Necid Emiri ya da Sultanı olan Suudiler bu tarikatı bölgeye yaymaya çalıştılar. Necid Sultanı 1808'de Mekke'yi ele geçirdi. Osmanlılar bundan hiç hoşlanmadılar, Kavalalı Mehmet Ali Paşa 1813'te Mekke'yi işgal ederek Vehhabi egemenliğine son verdi ve Mekke yeniden Osmanlı yönetimine bağlandı. Vehhabiler Necid bölgesine çekildiler ve Arabistan'ın güneydoğu bölgelerine sarkmaya çalıştılar.

1869'da Süveyş Kanalı açılınca Hicaz büyük bir önem kazandı. Vali ya da kumandan olarak Hicaz'a gönderilen Müşir Saffet Paşa, Hacı İzzet Paşa, Osman Nuri Paşa, Cemal Paşa ve Mehmet Kâmil Paşa gibi yöneticiler, Mekke Emiri olmak için türlü entrikalar çeviren şeriflerin sorunlarını çözemediler.

Hicaz'a atanan valiler, kabile şeyhlerine ve başkanlarına çeşitli nişanlar, rütbelere ve armağanlar vererek onları kendilerine bağlamaya çalışırlardı. Onlar da valilere çeşitli hediyeler verirlerdi. Ne var ki, emirlere, şeyhlere verilen hediyeler İstanbul'dan geliyor, onların verdikleri hediyeler ise Devlet'e ulaşmıyor, vali'de kalıyordu.

İngilizler Mekke Emirlerini Abdülhamit'e karşı kışkırtarak bölgede güvensizlik yaratıyor ve, "İşte Halife bu ülkelerde huzuru ve güveni sağlayamadığı için hiçbir işe yaramaz, Halife'ye boyun eğmek zorunda değilsiniz," diyerek başkaldırı tohumları saçıyorlardı.

O sıralarda Abdülhamit Hicaz sorununa bir çözüm bulmak için kafasını Hicaz demiryolu projesine taktı. Demiryolu yapılırsa hacı adayları yollarda bedevilerin ve eşkıyaların saldırısına uğramadan Mekke'ye gidecekler, ticaret ve ulaşım kolaylaşacak, bölge kalkınacak, sağlık sorunları çözülecek, asker hızla bölgeye

ulaşabilecek ve Araplar artık Osmanlılara başkaldırmayacaklardı. Abdülhamit, “Hicaz demiryolu benim rüyamdır,” diyor da başka bir şey demiyordu. Arabistan petroleri daha o zamanlar Abdülhamit’in rüyalarına girmiyordu. Abdülhamit zaman zaman Necid Kralı İbni Suud’u da Osmanlı çıkarlarını korumak için kullanmaya çalışıyor, ama İbni Suud’un ileride Osmanlıların başına ne büyük bir bela kesileceğini bilmiyordu. İbni Suud 1926’da Mekke Emirini kovarak Hicaz’ı ele geçirecek ve kendini Hicaz ve Suudi Arabistan kralı ilan edecektir. Büyük Britanya Sömürge İmparatorluğu’nun Lawrence gibi ajanlar kullanarak yarattığı Suudi Arabistan Krallığı daha sonraları Birleşik Amerika’nın hizmetine girdi.

İşte o dönemde Hicaz’ın kazandığı önem üzerine Abdülhamit çok sevdiği ve tuttuğu bir kişiyi 1892’de Hicaz’a vali olarak göndermeye karar verdi. Abdülhamit’in bu sevgili kulu Ahmet Ratip Paşa’ydı.

Ratip Paşa Sinop’ta Osmanlı donanmasının Ruslar tarafından yakılmasını önleyemediği için Bolu’ya sürülen Kaptanı Derya Mehmet Paşa’nın oğluydu. O da babası gibi denizcilığe heves etti, binbaşılığa yükseldi, Abdülhamit Padişah olunca bu genç binbaşısı, ‘yaveri harp’ olarak yanına aldı, bir süre sonra da Bahriye nâzırlığına getirdi. Ratip Paşa Abdülhamit’in çok güvendiği bir kişiydi. Hicaz’da işler karışınca, duruma çare bulmak için oraya Ratip Paşa’yı müşir rütbesiyle, hem vali hem de kumandan olarak göndermeyi uygun buldu.

Ratip Paşa Hicaz’da Arap emirlerini, şeyhleri ve şerifleri kısa zamanda kendine bağladı, ama orada büyük çıkarlar çarpışıyor ve paralar dönüyordu. Abdülhamit iki yıl sonra Ratip Paşa’yı görevinden almak zorunda kaldı ve yerine Hasan Hilmi Bey’i gönderdi, kısa bir süre sonra da kendisini vezir yaptı.

Hasan Hilmi Paşa Hicaz’da coşku ile karşılandı. Birkaç gün sonra Mekke Emiri, şerifler ve kabile başkanları elleri kolları yüklü olarak kendisini ziyarete geldiler. İstedikleri birçok şey vardı, bunun için de kesenin ağzını açmışlar, yeni valiye değer biçilmez altın ve mücevher sunuyorlardı. Hasan Paşa oraya

geldiği zaman kırk dört yaşındaydı, yaşamı boyunca hiç rüşvet almamış ve dürüstlüğü ile tanınmış bir yöneticiydi. “Nedir bu altınlar, bu taşlar? Neden bunları bana vermek istiyorsunuz?” diye soracak oldu, emirler, “Vali Paşa Hazretleri, burada gelenek böyledir,” diye yanıt verdiler. Hasan Paşa, “Beni buraya sizleri soymak için göndermediler. Çok şükür Devleti Âliyye bana maaşımı veriyor, yardımınıza ihtiyacım yok,” diye altınları ve hediyeleri geri çevirdi. Emirler buz gibi oldular. Vali Paşa’nın bu davranışını hakaret saydılar. Birbirlerine baktılar, ne söyleyeceklerini bilmiyorlardı. Bu, onlar için beklenmedik bir saygısızlıktı. İçlerinden en yaşlı olanı,

“Paşa Hazretleri,” dedi, “işimizi güçleştiriyorsunuz, sonunda burada bizim sözümüz geçer. Siz burada geçicisiniz, biz yüz yıllardan beri bu topraklarda yaşıyoruz, gerçek yönetim bizim elimizdedir. Siz bizimle baş edemezsiniz. Devleti Âliyye sizi değil bizi tutmak zorunda kalır.”

Hasan Paşa hemen bir tezkere ile bunları hem Dahiliye Nâzırına, hem de Mabeyin’e bildirdi, ama uzun zaman İstanbul’dan hiçbir tepki gelmedi. Emirler küstahlıklarını artırarak direnişe geçtiler.

Hasan Paşa Mekke’ye Hanımını ve dört kızını da getirmişti. Vilayet Konağında kalıyorlardı. Paşa’nın büyük kızı Rebia artık evlenecek yaşa gelmişti. Damat olarak son aylarda Yaveranı Hazreti Şehriyârî’den Kolağası Ethem Edip Beyin adı geçiyordu. Ethem Beyin babası Şerif Paşa Bilecikliydi ve Şeyh Edebalî’nin soyundan geliyordu. Abdülmecit’le aşağı yukarı aynı yaşlardaydı. Sultan Mecit, Şerif Paşa ile ailelerinin köklerindeki yakınlık dolayısıyla çok ilgilenerek onu padişah yaverliğine getirmiş ve uzun yıllar hiç yanından ayırmamıştı. Hatta bazı akşamlar içkisine onu ortak ettiği anlatılırdı.

Sultan Mecit bir gün Şerif Paşa’ya,

“Şerif Bey, acaba benim tatmadığım hiçbir zevk var mıdır?” diye sormuş ve o da Padişah’a şöyle karşılık vermişti.

“Vardır, Padişah Hazretleri, sizden büyük bir kimsenin size iltifat etmesinin zevkini bilemezsiniz.”

Sultan Mecit'in ölümünden sonra Şerif Paşa Ordu'ya dönmüş, son olarak da Kayseri Kumandanlığına getirilmişti. Üç çocuğu olmuş ve oğlu Ethem Bey'i Mektebi Sultani'ye vermişti. Ama Ethem Bey Galatasaray'ı bitirmeden baba mesleğini seçerek Harbiye'ye girmiş ve oradan subay çıkmıştı.

Hasan Paşa Ethem Bey'i İstanbul'da görüp beğenmiş ve damatlığa uygun bulmuştu. Söz kesildi ama, Paşa Hicaz'a atanınca nikâhın Mekke'de kıyılması kararlaştırıldı. Ethem Bey, babası Şerif Paşa ve yakınlarıyla birlikte düğün için Mekke yolculuğuna çıkmak zorunda kaldılar.

Rebia Hanım Hasan Paşa'nın en büyük kızıydı. 1876'da 93 Savaşı denen Osmanlı-Rus savaşının çıktığı yıl Nişantaşı'ndaki konakta doğmuştu. Anası ve babası Rebia'nın üstüne titiyorlardı. O dönemde okula gitmesi söz konusu olamazdı, konakta özel eğitim gördü, bir Fransız matmazel'den çok iyi Fransızca öğrendi, Fransızca romanlar okudu, çok duygulu, zarif bir kız olarak yetişti. Meyyâle Hanım bir yandan da kızına, Saray'dan esinlenerek piyano dersi aldırıldı. Rebia o dönemin ünlü ailelerinin kızlarıyla arkadaşlık ederek büyüdü. Bir kusuru vardı, çok alıngandı. Sık sık küser, ama bunu kendi içinde saklamaya çalışırdı.

Altı yaşındayken bir gün sofraya turfanda çilek gelmişti. Çileğe bayılıyordu, bol bol yedi. Yemeğin sonunda babası,

“Rebia Hanım,” dedi, “siz galiba çileği çok seviyorsunuz. Saydım, tam yirmi bir çilek yediniz...”

Küçük Rebia bu söze çok bozuldu, babam benim yediğim çilekleri sayıyor, diyerek yıllar boyu çilek yemedi.

Rebia büyüyünce de çok çalışkan, verici, yardımsever, nazik ve duygulu bir kız oldu. İşte artık evleniyordu. Rebia ile Ethem Bey'in düğünleri öyle sıradan bir düğün olamazdı. Düğün Vali Konağı'nda yapıldı. Mekke Emiri, tüm Vilayet erkânı, subaylar, Arap emirler, hepsi oradaydı. Göreve başladığı zaman Hasan Paşa'ya hediyeler sunan emirler bu kez düğünü fırsat bilerek konağa türlü türlü takı, sedef kakmalı nalınlar, çekmeceler, rahleler ve kavuklar yolladılar.

Gelen hediyelerin en tatlısı da, ‘Çeyiz halayığı’ adı altında gönderilen beş altı yaşlarında bir Habeş kıızıydı. Çocuk anadilinden başka hiçbir dil bilmiyordu. Köle tüccarları onu Habeşistan’dan kaçırıp satmışlardı. Şişşirin bu zenci çocuğuna Fetanet adı verildi.

Düğünden bir hafta sonra genç evliler İstanbul’a döndüler ve Nişantaşı’ndaki konağa yerleştiler, Fetanet’i de beraberlerinde getirdiler. Meyyâle Hanım ve çocuklar Hicaz’da oldukları için konakta hiç kimse kalmamıştı. Yeni evliler en mutlu günlerini konakta geçireceklerdi. Meyyâle Hanım’ın kızına hediye ettiği piyano da birinci kattaki salona yerleştirildi. Rebia Batı müziğiyle yetmiş ve piyanoyu bir hayli ilerletmişti. Konaktaki ilk gecelerinde Ethem Bey’e bir sürpriz yapmak istedi. Piyanonun başına geçip Chopin’in noktürnlerinden birini çalmaya başladı. Parmakları klavyenin üzerinde uçuşurken kendini müziğin havasına kaptırmış, gözleri hiçbir şey görmüyordu. Eşinin göstereceği tepkiyi de çok merak ediyordu. Ethem Bey ise zaman zaman esniyor ve uyukluyordu, ancak vuruşlar canlanınca kendine geliyordu. Parçanın sonuna gelince de öyle oldu, Ethem Bey uyanı. Rebia Hanım eşine,

“Beğendiniz mi efendim,” diye soracak oldu. Ethem Bey,

“Çok güzel, çok güzel çalılıyorsunuz Rebia Hanım,” dedi, “ama siz hiç Türk musıkisi bilmez misiniz? Meselâ şimdi de, ‘Aman Aman Bağdatlı, Dudağı Baldan Tatlı’yı çalsanız iyi olmaz mı?’”

Rebia Hanım’ın başından soğuk sular döküldü. Piyanonun kapağını hırsla kapatarak,

“Daha onu bilmiyorum efendim,” dedi. “İleride öğrenirsem çalarım...”

Ve Rebia Hanım tüm yaşamı boyu bir daha piyanonun başına geçmedi.

Biz yine dönelim Hicaz’a. Arap Emirleri Hasan Hilmi Paşa’dan hoşnut değillerdi. Paşa’yı çok katı ve otoriter buluyorlardı. Emirlerin İstanbul’da kendi adamları vardı, Ratip Paşa’nın geri gönderilmesi için türlü yollara başvurdular. Sonunda onlar kazandı, Hasan Paşa 1895 Eylülü’nde İstanbul’a

çağırıldı ve yerine yine Ratip Paşa gönderildi. Emirler artık mu-
ratlarına ermişlerdi. Her şey onların dilediği gibi oldu. Ratip
Paşa her yıl ve her fırsatta İstanbul'a gidiyor ve tatillerini orada
geçiriyordu. Son olarak Çamlıca'da bir köşk işine girişti. Proje-
yi Mimar Kemalettin Bey çizdi. Yapıda çok değerli malzemeler
kullanıldı, döşemeler Paris'ten ve Viyana'dan getirtildi. Köşk,
'art nouveau'nun en başarılı örneklerinden biriydi. Ama ne ya-
zık ki Ratip Paşa'nın bu köşkte oturması kismet olmadı. 1908'de
İkinci Meşrutiyet'in ilanında Ratip Paşa Hicaz'dan İstanbul'a
çağırıldı, müşirlik rütbesi geri alındı ve Akdeniz adalarından bi-
rine sürüldü. 1913'te de Paris'te öldü. Kızı Naile Hanım da şair
Mithat Cemal Kuntay'le evlendi.

Meşrutiyet'te Paşa'nın bütün mallarına ve köşke el konmuş-
tu. Bu köşk sonraları Çamlıca Kız Lisesinin yatakhane olarak
kullanıldı.

Hasan Hilmi Paşa'nın geri alınması çok şaşırtıcı oldu. Oysa
göreve başlayalı daha bir buçuk yıl bile olmamıştı. Hicaz'a atan-
masından iki ay sonra da derecesi vezirliğe yükselmişti. Vezir
durumunda olan bir valinin böyle bir, 'hükmü karakuşu' ile (te-
peden inme bir karar) geri alınması eşine az rastlanan bir olay-
dı. Bu işte Ratip Paşa'nın parmağı olduğu yüzde yüz kesindi.
Demek ki Ratip Paşa Abdülhamit'i etkisi altına almış, Sadrazam
ve Dahiliye Nâzırı da Zatışâhâne'nin emirlerine uyararak Hasan
Paşa'yı geri çağırmışlardı. Paşa'nın en ağırına giden şey de yeri-
ne Ratip Paşa'nın gönderilmesiydi. Oysa Hasan Hilmi Paşa Hi-
caz eski Valisi ve Komutanı ile ilgili olarak Dahiliye Nezaretine
ne açıklamalar iletmemişti. Dürüst davranışlarının geri tepmesi
Hasan Paşa'yı büyük bir umutsuzluğa sürükledi.

Hasan Paşa atanma kararını alır almaz bunu Meyyâle'ye bildir-
di. Ama onun tepkisi çok değişik oldu. Meyyâle Hanım Mekke'ye
bir türlü alışamamıştı. Sıcaklara hiç dayanamıyordu. Mekke'de
görüştüğü hiç kimse yoktu. Günleri Vilayet Konağı'nda geçiyor
ve "Allah bizi buradan kurtarsın" diye her gün Tanrıya dua edi-
yordu. Demek ki, kader sonunda Meyyâle'nin yüzüne gülmüş
ve Tanrı onun dualarını kabul etmişti.

Alelacele dönüş hazırlıkları yapıldı. Emirler Ratip Paşa geri geliyor diye bayram ediyorlardı. Hiç de sıcak olmayan veda törenlerinden sonra develere binildi, eşyalar da develere yükletildi. Mekke'den Cidde'ye uzanan bir çöl yolculuğundan sonra bir vapura binilerek İstanbul'a gelindi.

XXI

Meyyâle'ye Rakip Geliyor

Hasan Hilmi Paşa İstanbul'da görevden alınmış bir vezir durumundaydı. Maaşı da yirmi bin kuruştan on bin kuruşa indirilmişti. Bu ona çok ağır geliyordu. Gidip Sadrazam Halil Rıfat Paşa'yı görmeye karar verdi, 1895 Kasım'ında Sadrazamlığa getirilen Halil Rıfat Paşa Yunan adalarının birinde doğmuş bir halk çocuğuydu. Genç yaşta kendi başarılarıyla yükselerek Vidin ve Yanya Valiliklerinde çalışmış, sonra mektupçu ve mu-tasarrıf olmuş, daha sonra da vali olarak Tuna, Halep, Kosova, Selanik, Sivas, Aydın ve Bağdat'ta görev yapmıştı. Halil Rıfat Paşa Osmanlı devletini ayakta tutabilmek için bütün ulusal bağımsızlık eylemlerinin karşısına dikiliyor ve istibdat rejiminin en güçlü savunucularından biri sayılıyordu.

Paşa Makedonya ve Girit'te baş gösteren ayaklanmaları bastır-mış, Anadolu bölgelerinde ve İstanbul'da çıkan Ermeni olayları-na da çözüm bulmuştu. Padişah kendisine çok güveniyor ve en zor işleri ona yüklüyordu. Şûrayı Devlet Başkanlığını da Hünkâr ek görev olarak ona bırakmıştı. Halil Paşa'nın Cevat adında bir oğlu vardı, o da Danıştay üyesiydi. Bir Arnavut, Cevat'ı köprü üstünde vurunca Paşa perişan oldu, görevini bırakmak istediye de Sultan Hamit kabul etmedi.

Padişah'ın huzuruna çıkıp, "Sultanım, ben artık çalışacak halde değilim, aklım başımda değil, n'olur beni affedin, zaten bir ayağım çukurda. Bırakın köşeme çekilip ölümümü bekleyeyim," dediye de Sultan Hamit, "Ne kadar üzgün olduğunuzu biliyorum, ama sizin Devleti Âliyye'ye hizmetiniz çok büyüktür. Sizi bırakmam. Yorgun olduğunuz günlerde Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa size vekâlet eder, ama Sadareten ayrılmanızı

asla kabul edemem,” diyerek istifasını geri çevirdi. Yetmiş dört yaşına geldiği zaman ağır hastaydı, yeniden Sultan Hamit’in huzuruna çıkararak, “Yalvarırım, beni affedin,” dedi. Padişah onu yine ısrarla Sadrazamlıkta alıyordu. Halil Paşa Sadarettin altı yılını doldurduğu halde görevinden istifa edemeden öldü.

Hasan Hilmi Paşa’nın Sadrazam’la eski bir dostluğu vardı. Kendisine Hicaz’da olup bitenleri anlattı. Halil Paşa Hicaz eski Valisini büyük bir anlayışla dinledikten sonra,

“Size hak veriyorum. Her zaman devletin çıkarlarını koruduğunuzu ve hiçbir etki altında kalmadan namus ve fedakârlıkla hizmet ettiğinizi biliyorum,” dedi. “Ama ferman Padişah efendimizin. Ratip Paşa’yı ne kadar tuttuğunu bilirsiniz. Yolladığınız raporlar Zatîşâhâne’yi kızdırmış olacak. Ne yazık ki doğruları söylemek her zaman yararlı olmuyor...”

Hasan Hilmi Paşa Sadrazam’ın kendisine hak vermesine çok sevindi, ama görevden alınması onurunu zedelemişti. Herkes buna ne diyecekti? Halil Rıfat Paşa birkaç dakika düşündükten sonra,

“Bekleyin Paşam,” dedi. “Çok yakında sizi çok önemli bir göreve getireceğim. Hakkınızda kimsenin kötü düşünmesine hiçbir ihtimal kalmayacak.”

Hasan Paşa bu sözlerden çok etkilendi, morali düzeldi. Sadrazam’a teşekkürlerini bildirerek Babîâlî’den ayrıldı ve bekleyişe geçti. Görevden ayrılmış olmanın verdiği ezikle hiç kimseyi görmüyor ve günlerini konakta geçiriyordu. İstanbul dışında geçen on dört yıldan sonra böyle bir dinlenmeyi hak etmişti. Bütün kardeşleri ve yakınları kendisini görmeye geliyorlar, o da tatlı tatlı mutasarrıflık ve valilik anılarını anlatıyordu.

Günlerden bir gün, 1 Şubat 1897’de Sadarettin bir kâtip geldi, Sadrazam hazretleri çok acele kendisini görmek istiyordu. Hasan Paşa hemen resmi giysilerini giyerek arabasına bindi ve doğru Babîâlî’ye gitti. Sadrazam Halil Rıfat Paşa,

“Gözünüz aydın Paşa hazretleri,” diye kendisini karşıladı. Şûrayı Devlet Mülkiye dairesine atadınız. Biliyorsunuz, bu gibi tayinler benim yetkilerimin sınırları içindedir. Hakkınızda ha-

yırlı olsun. Vezir hazretleri, şimdi siz bütün valileri denetleyecek bir göreve gelmiş bulunuyorsunuz.”

Sadrazam bu sözleriyle Hasan Paşa'nın yönetim bakımından Hicaz Valisinin üstünde bir göreve geldiğini vurgulamak istiyordu. Tayin tezkeresi ertesi gün Şûrayı Devlet'e ulaştı. Hasan Paşa hemen o gün Danıştay'a giderek üyelerle tanıştı. Çoğunu zaten yakından tanıyordu. Kucaklaşıp öpüştüler ve Paşa yeni görevine başladı.

Meyyâle Hanım on dört yıllık bir özlemden sonra İstanbul'u eskisinden çok sevdi. Burada eski ve yeni dostları vardı. Esvapçıbaşı İsmet Beyler, Tophane Müşiri Zeki Paşalar, Suphi Paşalar, Fuham Paşalar, Menapirzâde Nuri Beyler, Mukim Paşalar, Kadri Raşit Paşa'lar, Nişantaşı'ndaki konağın yanında muazzam bir konak yaptıran Ayşe Sultanlar ve Saray'dan ayrılan birçok eski arkadaşlar.

Aslında, Meyyâle Hanım'ın bütün bu gidip gelmelerden çok zevk aldığını söylemek de kolay değildir. Taşra kentlerinin boğucu havasından kurtulmak çok iyiydi ama, İstanbul'un gösterişli havası da pek o kadar zevkli değildi. Annesinin hiç beklenmedik bir yaşta ölüşü, arkasından Valide Sultan'ın başına gelenler Meyyâle'yi perişan etmişti. Hiçbir şeyden hoşlanmıyordu. Kızlarıyla hiç mi hiç dost olamamıştı. Onları sebepli sebepsiz, her fırsatta haşlıyor, sonra da sert davranışlarından pişman olup üzüntü duyarak sessiz sessiz ağladığı oluyordu. Meyyâle hırçın ve kaprisli bir kadındı ve zaman zaman sinir krizleri geçirip bunalmalara düşüyordu. Bir zamanlar Saray'da kendisine gösterilen ilgi ve saygıyı yakın çevresinde görmezse kızıp bağırıyor ve herkesi fena halde kırıyor. Konakta kızlarının, halayıkların, odalıkların ve uşakların karşısına her zaman sert bir havayla çıkıyor ve hiçbir konuda en ufak bir ödün vermeden bencil otoritesini sürdürmeye çalışıyordu.

Ya eşiyile olan ilişkileri nasıldı? Meyyâle son yıllarda Hasan Hilmi'nin kendisiyle eskisi gibi ilgilenmediği kanısına varmıştı. Adamın derdi zaman zaman başından aşıyor ve belki de eşine karşı eskisi gibi davranmadığı günler oluyordu. Ama Hasan

Hilmi çok duygulu ve ince bir adamdı, eşini gerçekten çok seviyor ve onu kırmamak için elinden geleni yapıyordu, ama belki de her zaman bunu belirtemiyordu. O zamanlar Meyyâle yine bunalımlara düşüyor ve kocasını olur olmaz nedenlerle yıpratıyordu.

Artık konakta eski huzur ve karı koca arasındaki eski muhabbet kalmamıştı. Paşa ne zaman konağa biraz geç dönecek olsa bir sorun çıkacağını çok iyi bilirdi. Evlendiğinden beri Hasan Hilmi'nin gözü eşinden başka kimseyi görmemişti. Yaşamında ilk ve son tanıdığı kadın Meyyâle idi. Ama bunu Meyyâle'ye bir türlü anlatamıyordu. Aralarında bazen bir incir çekirdeğini doldurmayacak nedenlerle olaylar çıkıyor ve Meyyâle kendi kafasında yarattığı imajı bir türlü değiştirmek istemiyordu. Hasan Hilmi bir olayı uzun uzun kanıtladıktan sonra artık Meyyâle'yi inandırdığını ve olayın kapandığını sanıyor, ama karısı bir süre sonra aynı savları yeniden öne sürerek gerginliği tırmandırıyordu. Bunlar hiç sonu gelmez tartışmalardı. Meyyâle de mutsuzdu. Son yıllarda kocasıyla doğru dürüst cinsel ilişkisi de kalmamıştı. Alınganlık ve güvensizlikler Meyyâle'yi çılgına döndürüyordu. Bir gerginlik, bir huzursuzluk, yaşamı birbirlerine zehir ediyorlardı.

İşte bu tatsızlığın sürdüğü günlerin birinde Sadrazam Halil Rıfat Paşa, Hasan Paşa'yı özel bir konuşma için Babıâli'ye davet etti. O da hemen hazırlanıp gitti. Sadrazam kendisine Şûrayı Devlet'teki işinden hoşnut olup olmadığını sorduktan sonra şöyle dedi:

“Vezir hazretleri, sizinle önemli bir konuyu konuşmak istiyordum. Biliyorsunuz, Sivas'ta durum çok gergin. Ben orada üç yıl valilik yaptım, durumu biraz bilirim. Ermeniler Devleti Âliyye'ye başkaldırıyorlar, tatsız olaylar çıkıyor. Van'da, Kilis'te, Samsun'da, Antep'te, Tokat'ta ve Harput'ta da durum aynı. İki yıl önce Kumkapı'da toplanan Ermenilerin Babıâli'ye yürüdüklarini hatırlarsınız sanırım. İngiltere Başbakanı Salisbury bunları desteleyen bir nutuk söyleyerek devletimize açıkça saldırdı. Ruslar da Ermenileri tutuyor. Biz bu olayların genel bir Ermeni ayaklanmasına yol açmasından kuşku duyuyoruz.

“Sivas’ta yetmiş bin Müslümana karşılık yirmi dört bin Ermeni yaşıyor. Oraya Vali olarak çok güvendiğimiz bir vezirimizi göndermeyi arzu ediyoruz. Aradığımız nitelikleri olan ve Devleti Âliyye’nin çıkarlarını her şeyin üstünde tutacak dürüst bir kişiyi bulmakta çok güçlük çektik. Akluma siz geldiniz. Zatı devletlerinin deneyimlerinden yararlanmak hükümetimize güç kazandıracaktır. Zatişâhâne’ye sizi önerdiğimi arz ettim, çok duygulandılar. Sizden istirhamım bu görevi kabul etmenizdir. Devleti Âliyye’ye büyük hizmet etmiş olacaksınız. Lütuf buyurup da Sivas Valiliğini kabul edecek olursanız size minnettar kalacağız.”

Hasan Paşa bir an durakladı. Kendisine bu derece nazik bir görev önerilmesinden çok duygulanmıştı. Ama tam İstanbul’a gelip yerleşmişken nasıl Sivas’a giderdi? Hem Meyyâle buna ne derdi? Karısı kabil değil İstanbul’u bırakıp yeniden taşra kentlerine gitmek istemeyecekti. İyi ama o gelmezse Hasan Hilmi Paşa çok mu mutsuz olurdu acaba? Evin dırdırından kurtulup huzurlu bir yaşantıya başlayamaz mıydı? Kafasından bir anda bunlar geçti. Belki de İstanbul’dan ayrılması hem kendisi, hem de Meyyâle için iyi olacaktı. Bütün konak halkını İstanbul’da bırakıp Sivas’a tek başına gitmesi daha iyi olmaz mıydı? Hasan Paşa bir anda kararını verdi. Sivas Valiliğini kabul edecekti.

“Emri ferman Padişah Efendimiz ve Zati devletlerindedir,” dedi. “Ne zaman emir buyurursanız giderim.”

Halil Rifat Paşa,

“Derhal,” dedi, “en kısa zamanda. Bu dileğimizi kabul buyurduğunuzu hemen Zatişâhânelerine arz edeceğim.”

Hasan Hilmi Paşa o akşam konağa asık bir yüzle, daha doğrusu sevincini gizlemeye çalışan üzüntülü bir yüzle geldi. Meyyâle Hanım yine bir şeylere kızmış bağırıp çağırıyordu. Kocasını, her zamanki gibi asık suratla karşıladı ve hemen kendi sorunlarını anlatmaya başladı. Bütün gün gerginlik içinde geçmişti. Ismarladığı şeylerin hiçbiri eve getirilmemişti. Ya konağa gelen Abdulmümin Paşa’nın haremının saygısızlığı nasıl anlatılabilir-di? Müjgan kalfanın beceriksizliği, Nazmiye’nin şımarıklığı... Meyyâle bir çırpıda bunların hepsini sıraladı. Hasan Paşa’ya bir

türlü konuşma sırası gelmiyordu. Adamcağız, ya sabırlar çeke-
rek yatak odasına çıktı, resmi giysilerini çıkartıp sırtına hırkası-
nı aldıktan sonra yeniden salona geldi. Meyyâle hâlâ gergin bir
durumdaydı. Kendi sorunlarını anlatmaya devam edecekti ki,
kocasına ona fırsat vermeden,

“Meyyâle Hanım,” dedi, “bugün Sadrazam Rifat Paşa bana
şifahen bir emri ferman kıraat ettiler. Sivas Valiliğine tayinim
uygun görülmüş. Hemen göreve başlamam gerekiyor.”

Meyyâle hırsından deliye dönmüştü.

“Ne dediniz Hasan Bey, ne dediniz. Sivas’a mı tayininiz çık-
mış? Neresidir o Sivas dediğiniz yer?”

Hasan Paşa Sivas’ın nerede olduğunu ve durumun siyasal
önemini anlatmaya çalıştı. Meyyâle Hanım bunları sol kulağı ile
dinledi ya da dinlemedi,

“Ne haliniz varsa görün Hasan Bey,” dedi. “Benim o Sivas’lar-
da işim yok. Başınızı alır gidersiniz. Yeter artık on dört yıldır
vilayetlerde çektiklerim. Başınızın çaresine bakarsınız. Ben şu-
radan şuraya gitmem. Kızlarımı da oralara göndermem.”

Hasan Paşa buz gibi donakaldı. Hiç böyle ters bir tepki bekle-
miyordu. Umduğu yanıtı almıştı ama, bu kadar sert bir karşılığı
da kendine yediremiyordu.

“Nasıl isterseniz öyle olsun Meyyâle Hanım,” dedi. “O halde
ben yalnız giderim.”

20 Mart 1897 tarihli *Tercüman-ı Ahval* gazetesinin yeni tayin-
ler sütununda şöyle bir yazı çıktı:

“Sivas Vilâyetinin kesbetmekte olduğu ehemmiyet hasebiyle
idaresinin bir yedi iktidara tevdiî lazım geldiği ve Hasan Hilmi
Paşa’nın haiz-i itimad bir kişiliği olduğu göz önünde tutularak,
kifayetsizliği, sadakatı ve hüsnü hizmeti görülmezse hemen gö-
revinin değiştirilmesi şartıyla kendisi 18 Mart 1313’te 18 bin ku-
ruş maaşla Sivas Vilayeti valiliğine tayin buyurulmuştur.”

Hasan Hilmi Paşa bu atama kararının ardından hemen yol
hazırlıklarına girişti. Aile İstanbul’da kalacağına göre ağır yük-
lerle taşınmaya gerek yoktu. Paşa kendi kişisel eşyalarının san-
dıklara yerleştirilmesini kâhyadan istedi. Birkaç gün içinde bü-

tün hazırlıklar tamamlandı. Sivas'la ilgili bilgiler toplandı, notlar alındı. Dahiliye Nezaretinin üst düzeydeki yöneticileri Vezir hazretlerine kendi görüşlerini arz ettiler ve veda ziyaretlerinden sonra sıra bir sabah erkenden konak halkı ile kucaklaşıp öpüşmeye geldi. Meyyâle Hanım çok küskün ve hırçın davranıyordu. Bu olumsuz havasının gerisinde büyük bir üzüntünün olup olmadığını anlamak kolay değildi. Ama Paşa'nın dört kızı da göz yaşlarına boğulmuşlardı. En çok üzülen, ağlayan da Rebia idi. Kızların en büyüğü olan Rebia yirmi bir yaşına gelmiş ve Ethem Bey'den iki çocuğu olmuştu. Babasına sınırsız bir düşkünlüğü vardı. Annesiyle Paşa babası arasındaki soğukluk onu çıldırtıyordu. Konaktaki kâhya, Müjgan bacı, Fetanet, Fidan Ağa ve halayık Cavidan da bu ayrılık olayına çok üzülmüyorlardı. Ailenin reisi olmayınca konağın tadı mı kalırdı?

Paşa arabasına bindi, arkadan sular döküldü, hıçkırık ve göz yaşları arasında mendiller sallandı ve araba Hacı Emin Efendi sokağından İhlamur yoluna sapıncaya kadar arabanın arka penceresinden Paşa'nın el salladığı görüldü.

Hasan Paşa yol boyunca, yanına aldığı belgeleri, dosyaları ve yazışmaları incelemekle günlerini geçirdi. Sivas son yüzyıllarda çok acı çekmiş bir ildi. On altıncı yüzyılda Celâli isyanları Sivas'a büyük zararlar vermiş ve Devlet'e başkaldıranlar bütün kentleri, kasabaları ve köyleri kasıp kavurmuşlardı. Hele bir Kiziroğlu Mustafa Bey vardı ki Osmanlılara kan kusturmuştu. Arkadan Suhte (medrese öğrencileri) ayaklanması, Karayazıcı isyanı, Deli Hasan olayı, Abaza Mehmet Paşa isyanı çıktı. Sivas halkı çok çekti bu başkaldırlardan. Bütün ildeki zaptiye kuvveti 280 atlı ve 175 piyadeden oluşuyordu. Bu güçle koca vilayette güveni sağlamak hiç de kolay değildi.

O dönemde Sivas Amasya, Şebinkarahisar ve Tokat'ı da içine alan koca bir ildi. Halk hayvancılık, buğday, arpa, çavdar, yulaf, nohut, elma, armut, üzüm ve badem üretimiyle geçimini sağlıyor. Ermeniler de tarım işlerinin yanı sıra bakırcılık yapıyorlardı. Bölgede güzel halılar da dokunuyordu.

Tanzimat'ın ilanı bu bölgede bütün sonuçlara yol açmıştı.

Ermeniler Tanzimat'tan önce yalnız aşiret beylerine vergi ödüyorlardı. Beyler Ermenileri haraca bağlamışlar, onlar da buna katlanmışlardı. Tanzimat fermarıyla tüm toprak sahiplerine vergi yükümlülüğü getirilmiş, Ermeniler de hem devlete, hem de yerel güç sahiplerine vergi ödemek zorunda kalmışlardı. Üstüne üstlük o dönemde büyük bir deprem olmuş ve sayısız köy yok olmuştu.

93 Harbi sonunda Rusların Doğu Anadolu'da birçok ili işgal etmeleri Ermenilere güç kazandırmış ve Doğu'da gerginlikler artmıştı. Yani, Hasan Paşa zor bir göreve gidiyordu.

Uzun bir yolculuktan sonra arabalar bir akşam üzeri Sivas'a ulaştı. Doğru Hükümet Konağı'na gidildi. Sivil ve askeri erkân orada yeni Vali'yi bekliyorlardı. Vali Paşa kendini karşılayanların bazılarıyla kucaklaştı, hepsi sevgi ve saygılarını sundular. Hünkâr hazretlerinin ve Sadrazam'ın hatırlarını sordular. O sırada kâhyalar ve hademeler de eşyaları arabalardan indirip konağa taşıdılar.

Bütün erkân Vali Paşa'nın ailesiyle birlikte gelmemiş olmasına çok şaşıyor ve Paşa'yı rahatsız edecek sorular soruyorlardı:

“Refikanız Hanımefendi acaba ne zaman teşrif edecekler, Paşa hazretleri?”

“Bir engelleri mi çıktı?”

“Kerimeleriniz de gelmediler mi?”

“Yalnız sıkılmayacak mısınız Vezir hazretleri?”

Hasan Hilmi, ya sabırlar çekerek birkaç sözcükle soruları geçiştiriyor, ama bunların arkası gelmiyordu. Ne saygısız adamlardı bunlar. Vali Paşa gelmiş, refikaları ve kerimeleri gelmemiş, kime ne? Bu ne laubalilikti? Bazıları,

“Paşa hazretleri, herhalde önce siz yerleşeceksiniz, birkaç hafta sonra da muhterem aileniz teşrif edeceklerdir, değil mi efendim?” diye Paşa'yı çileden çıkartacak sorular soruyorlardı.

Hasan Paşa, “Hayır, ben buraya tek başıma geldim. Bu sizi ne ilgilendirir. Ben evin dırdırından bıktım, dilediğim gibi yaşayacağım,” diyemezdi ki.

Sorunların ardı arkası kesilmiyordu.

“Vezir hazretleri, refikanız hanımefendinin asaleti, zerafeti, nezaketi buralardan duyuldu. Refikam cariyeniz kendileriyle teşerrüf etmek için sabırsızlanıyordu. En kısa zamanda değil mi efendim?”

“Paşa hazretleri, madem ki yalnızsınız, artık bu akşam sizi bırakmayız. Fakirhaneyi şerefendirirsiniz. Hep birlikte yemek yeriz. Bu lütfu bizden esirgemezsiniz herhalde.”

Hasan Paşa bu erkânın elinden nasıl kurtulacağını bilemiyordu.

“Kusura bakmayın, çok yorgunum, beni bu akşam affedin,” diyerek bütün davetleri geri çevirdi ve sonunda yalnız kalabildi.

Paşa Meyyâle ile evlendiğinden beri ilk kez göreve yalnız gidiyordu. Daha önce mutasarrıflık ve valiliklerde eşini ve çocuklarını da yanına almıştı. Kızlarına çok düşküdü ama, Meyyâle’nin hırçınlıkları evde huzur bırakmıyordu. Oysa kendisi ne kadar uyumlu, yumuşak ve gerilimsiz bir insandı. Ama olmadık nedenlerle köpüren, bağırın ve sinirlenen eşini yatıştırabilmek için bazen bütün bir akşam uğraşması gerekiyordu. Birlikte yaşam gittikçe katlanılmaz bir durum almıştı. Paşa kendini çok yorgun buluyordu. Sivas’ta geçirdiği bu ilk gece bütün bu gerginlikleri düşündü. Elinde olsa artık bir daha İstanbul’a hiç dönmeyecekti.

Hasan Paşa kısa zamanda Sivas’ın sorunlarını kavradı. Zaten ortada çözülmeyecek hiçbir önemli sorun yoktu. Çevresinde sempati yarattı ve herkesin gönlünü alarak yönetime olumlu bir yön verdi.

Aradan birkaç hafta geçtikten sonra çevresindekiler yine refikası hanımefendinin ve kerimelerinin ne zaman geleceği yolunda sorulara başladılar. Paşa da bir gün, bu soruları kendisine yönelten Mektupçubaşı’ya,

“Şimdilik ailemi getirmeyi düşünmüyorum,” deyiverdi.

Mektupçubaşı,

“Vezir hazretleri,” dedi, “öyleyse size burada bir zevce aramız doğru olmaz mı acaba?”

Paşa bu soruya kesin bir yanıt vermeyince Mektupçubaşı,

“Neden şimdiye kadar bunu düşünmedim? Tabii, elbette, böyle yalnız kalamazsınız. Sizin burada yeni bir yuva kurmanızın her bakımdan sizi mutlu edeceğini düşünmek istiyorum Paşa hazretleri,” dedi.

Hasan Paşa,

“Durun bakalım, acele etmeyelim. Böyle bir şey hiç doğru olur mu? Sonra ne derler?” diye yanıt verdi.

“Ne diyecekler Paşa hazretleri? Allah’ın emri dört, Zatı-şâhâneleri de öyle yapmıyorlar mı? Hem de malûmu âliniz Saray’da yalnız dört kadınefendi değil, ayrıca ikballer, gözdelere ve cariyeler var. Kim ne diyebilir! Bunu bir mütalaa edelim. Paşa hazretleri. Sizin şanınıza, asaletinize, mevkiinize layık birini bulmak kolay değildir, biliyorum ama müsaade buyurun, ben bir araştırayım.”

Birkaç gün sonra Hasan Paşa Mektupçubaşı’ndan iyi bir haber aldı, kendisine çok seveceği, anlaşacağı, güzel, zarif, kibar, çok iyi bir aileden bir kız öneriliyordu. Hasan Hilmi coşku içindeydi, elli yaşında yeni bir ilişki tasarısının heyecanını yaşıyordu. Hem çok seviyor, hem de böyle bir serüvene girişmek onu ürkütüyordu. Meyyâle bunu duyarsa ne derdi? Hırsından çıldırmaz mıydı? Nasıl karşılardı Hasan’ın bu davranışını? Ama yaptığı şımarıklıkların, huysuzlukların da biraz cezasını çekmesi gerekmez miydi? Kendisine kaç yıldır kan kusturmuş, dünyada rahat ve huzur yüzü bırakmamıştı.

Hasan Hilmi hem davranışını haklı buluyor, hem de Meyyâle’ye acıyor ve üzülmüyordu. Acıyordu, çünkü onun bir bunalım içinde olduğunu biliyor, bunun da yettiği koşullardan kaynaklandığını ve hırçınlıkların kötü bir niyete dayanmadığını çok iyi biliyordu. Bazen ona bir ruh hastası gözüyle bakıyor, ama kendini iyileştirmek için hiçbir şey yapamayacağını da düşünüyor ve üzülmüyordu. Bu düşünceler bir an kafasından çıkmıyordu, geceleri de gözüne uyku girmiyordu.

Ya kızları bu olayı nasıl karşılayacaklardı? En büyük kızı Rebia ve onun küçüğü Makbule’nin babalarına çok aşırı düşkünlükleri ve hayranlıkları vardı. Babaları onlar için dürüstlüğü,

doğruluğun, namusun, zarıflığın, iyiliğin, aileye bağlılığın simgesi idi. Babanın arkasından hoş karşılanmayacak bir söz söyleyecek oldu mu Rebia, “Namusu mücessem (namusun simgesi) babama laf söyletmem,” diye kıyameti kopartırdı. Rebia’nın, kocası Ethem Edip Bey’le mutlu ve huzurlu bir yaşantısı vardı, biri erkek, biri kız iki çocuğu olmuştu. Ama ne eşi ne de çocukları babasının yerini alamamışlardı. Düşüncede ve duygularda öncelik hep babaya yönelikti. Bu baba sevgisi ve hayranlığı hiçbir zaman eksilmedi. Ethem Bey eşine ne yapsa, ne kadar incelik ve ilgi gösterse üzerinde durulmuyordu, ama babanın bir tatlı sözü, iki satır yazısı, ufacıklık bir hediyesi büyük övünç nedeni oluyor ve herkese anlatılıyordu. Ethem Bey eşinin bu davranışına bazen bozuluyor, kayınpederini için için kuskanyor, ama ona büyük saygı gösteriyordu.

Makbule’nin de babaya olan sevgisinde ve hayranlığında Rebia’dan aşağı kalır yanı yoktu. Seniye ve Nazmiye daha çok gençtiler. Hasan Paşa onların kendisini aynı ölçüde sevip sevmediklerini pek bilmiyor ve duygularını değerlendiremiyor.

Ya kendi kardeşleri? Salim ağabey, Kadri, Ömer, Abdurrezzak, Abidin, Saadet, Hüsnü, Fatma, Hayriye ve Raife bu girişimi nasıl karşılayacaklardı? Hasan Hilmi onların gösterecekleri tepkiye pek aldırılmıyordu. Zaten Meyyâle onlara hep üstten bakmış, onların da yengelerine pek kanları kaynamamıştı. Demek ki, kardeşlerden öyle bir tepki gelmesi söz konusu olamazdı. Kaldı ki, Hasan Hilmi’nin kardeşlerinden bazılarında da hiç söz düşmezdi.

Ya Paşa’nın Mabeyin’deki, Babıâli’deki ve Şûrayı Devlet’teki dostları? Onların da hiçbiri ikinci bir evliliğe karşı çıkacak anlayışta insanlar değildi.

XXII

Sonun Başlangıcı

Hasan Hilmi Paşa Hayriye Hanım'la evliliğini İstanbul'a duyurmamak için her türlü önlemi alıyordu. Örneğin Posta müdürünü Vilayete çağırarak bir gün şöyle dedi:

“Müdür Bey, Vilayetimizdeki durumun önemini siz de takdir edersiniz elbette. Olur olmaz haberlerin İstanbul'a duyurulmasından ve halkın telaşa verilmesinden endişe ederim. Bahusus haneme heyecanı mucib hiçbir mektubun gönderilmemesi benim dileğimdir. Lütfen İstanbul'a yollanacak mektupları bizzat gözden geçirerek Nişantaşı'ndaki konağıma ya da Rumelihisarı'ndaki yalıma gönderilecek mektupları benim yeddime vermenizi rica ediyorum.”

Posta müdürü bu istemi haklı buldu ve mektuplara bir denetim uygulamaya başladı.

O arada Hasan Paşa'nın Hayriye Hanım'dan bir oğlu dünyaya geldi, çocuğa Baha adı verildi. Hasan Paşa Sivas'ta yeni ve mutlu bir yaşantı içindeydi. Evinde hiçbir gerginlik ve sinir bunalımları olmuyor ve Paşa yaşamında ilk kez huzurlu ve tatlı günler geçiriyordu.

Ne var ki, günün birinde bu mutlu havayı bozacak bir olay çıktı. Hasan Paşa Nişantaşı'ndaki konaktan Sivas'a Bolulu aşçı Salih Ağa'yı da getirmişti. Yemekleri çok iyi olduğu için Paşa ondan vazgeçememişti. Ama Salih Ağa Sivas'a bir türlü ısınmadı, konağın yeni hanımefendisiyle de kanı kaynamadı. Oysa Meyyâle Hanım Nişantaşı'nda onu çok şımartıyor, Saray'da bile onun yaptığı yemeklerin tadında yemek yapılmadığını herkese anlatıyordu. Ayrıca her fırsatta Salih Ağa'ya bol bahşiş veriyor, karısına ve çocuklarına da hediyeler gönderiyordu. Hayriye Ha-

nım ise Salih Ağa'nın yemeklerini sık sık eleştiriyor, kimisini az pişmiş, kimisini çok pişmiş ve lezzetsiz buluyor, bunu açık açık söylemekten de çekinmiyordu.

Salih Ağa'nın akli Nişantaşı'ndaki konakta ve Meyyâle Hanım'ın cömertliğinde kalmıştı. Paşa'nın artık İstanbul'a dönmesi ise hiç akla gelmiyordu. Aradan üç yıldan fazla zaman geçmiş ve Paşa İstanbul'a bir kez bile gitmemişti.

Salih Ağa'nın Nişantaşı'ndaki konağın özlemine çektiği günlerden birinde Vilayette askerlik hizmetini tamamlayan bir emir erinin İstanbul'a gideceği öğrenildi. Salih Ağa bu emir eriyle zaman zaman dostluk eder, ona Nişantaşı'ndaki konağı, hanımefendiyi ve küçük hanımları anlatırdı. Salih Ağa emir erinin İstanbul'a gideceğini haber alınca oturup eski hanımefendisine bir mektup yazdı. Aşçıbaşı bu mektubunda Hasan Paşa'nın Sivas'ta evlendiğini, yeni hanımının iki çocuk doğurduğunu ama asla Meyyâle Hanım'ın yerini dolduramadığını ve Paşa'ya çok yazık olduğunu söylüyor ve mektubunu, "İnşallah bir gün buraya teşrif edersiniz de halimizi görürsünüz. Sizin yeriniz burası. Lütfen tez günde Sivas'a gelin. Gözlerimiz yolda sizleri bekliyor ve eteklerinizden öpüyorum," diye bitiriyordu.

Salih Ağa bu mektubunu zarfa koyup iyice kapattı ve emir erine de, "Aman dikkat et," dedi, "bu mektubu hanımefendiden başka kimseye gösterme, kendi elinle Meyyâle Hanıma teslim et," diye sıkı sıkı tembih etti.

Emir eri bir hafta sonra Üsküdar'a geldi. Orada iki yıldır özlemine çeken yakınlarıyla kucaklaşıp sevgi dolu bir akşam geçirdikten sonra ertesi gün ilk iş olarak Şirketi Hayriye vapuruyla Beşiktaş'a geçti. Oradan da yürüye yürüye Akaretler'den Nişantaşı'na geldi. Hacı Emir Efendi sokağını sordu, gösterdiler. Konağı buldu. Yandaki bahçe kapısından içeri girdi, kapıyı vurdu. Kâhya kapıyı açtı,

"Kimsin, ne istiyorsun?" diye sordu.

"Ben Ali onbaşı, Sivas'tan, Vezir hazretlerinin konağından geliyorum."

“Ya... Hoş geldin. Gir bakalım içeri. İyi haber getirdin inşallah. Ne var ne yok Sivas'ta? Herkesin keyfi yerinde mi?”

“Hamdolsun herkesler iyidir. Aşçıbaşı Salih Ağa bir mektup yolladı hanımefendiye, onu getirdim.”

“Çok iyi, ver bakalım şu mektubu.”

Ali onbaşı,

“Yoo,” dedi, “mektubu sana veremem, Salih Ağa sıkı sıkı tembih etti, doğrudan hanımefendi hazretlerine vereceğim.”

Kâhya,

“Sen çıldırdın mı,” dedi, “hanımefendi hazretlerini sen nasıl görürsün? Hanımefendi hiç kimseye çıkmaz.”

“Öyleyse ben de emaneti vermem.”

Kâhya,

“Pekâlâ, otur bekle bakalım,” diyerek içeri geçti, bin bir özür dileyerek Meyyâle Hanım'ın odasına girdi, durumu arz etti. Meyyâle Hanım,

“Aman kâhya efendi,” dedi, “beni bunun için mi rahatsız ediyorsun? Müjgân kalfa mutfağın döner dolap aralığından kolunu uzatıp mektubu alsın.”

Müjgân kalfaya hemen bir eldiven bulundu. Kalfa hiç yüzünü göstermeden aralıktan eldiveni uzattı,

“Onbaşı hoş geldin, sağ ol, ver bakalım şu mektubu. Salih Ağa'ya da selamlar söyle,” deyip emaneti aldı, doğru Meyyâle Hanım'ın üst kattaki odasına koşarak mektubu uzattı.

Meyyâle Hanım o sırada küçük kızı Nazmiye'ye bir şeyler anlatıyordu. Müjgân kalfayı görünce,

“Ver bakalım neymiş şu mektup,” dedi, Nazmiye'ye de,

“Haydi sen de git, ablalarıyla biraz oyalan,” dedi.

Sonra mektubu açtı, yazılara şöyle bir göz gezdirdi, gözlerine inanmadı, mektubu büyük bir dikkatle okuduktan sonra birden çılgına döndü,

“Kızlar,” diye haykırdı, “Hasan Paşa çıldırmış, çıldırmış. Koşun, gelin. Aklını oynatmış bu adam!”

Rebia, Makbule, Seniye ve Nazmiye telaşa odaya girdiler. Meyyâle gözleri yuvasından fırlamış, haykırıyordu.

“Babanız evlenmiş, duydunuz mu? Hasan Sivas’ta evlenmiş, iki de çocuğu olmuş. Çıldırılmış bu adam.”

Çocuklar şaşkına dönmüşlerdi,

“Aaa... Aaa... Aaa... Nasıl olur?” diye haykırdılar.

“Adamı yalnız bıraktım, böyle oldu işte. Sen kim oluyorsun? Nasıl evlenirsin? Hem de bu yaşta (Hasan Paşa o günlerde eli üç yaşındaydı) Aklını oynatmışsın sen. Valide Sultan hayatta olsaydı sen bunu zor yapardın. Haddine mi düşerdi böyle şey? Meydanı boş buldun.”

Kızlar ne diyeceklerini bilemiyorlardı. Derken Rebia,

“Sevgili anneciğim,” dedi, “sakin olun lütfen. Bir yanlışlık vardır herhalde. İftira etmişlerdir babamıza. O sizi nasıl sever biz biliriz. Asla böyle şey yapmaz. Kabil değil. Biz hemen Sivas’a gidip durumu öğrenelim, göreceksiniz bunun yalan olduğu ortaya çıkacak. Hemen ben Makbule’yi alır Sivas’a giderim.”

Meyyâle Hanım Rebia’yı hiç dinlemeden haykırıyordu:

“Hasan çıldırılmış, aklını oynatmış!..”

O yıllarda Sivas’a gitmek hiç de kolay değildi. Rebia ile Makbule hemen o gün arabayı hazırlatıp Kılıçalı’de Musa Paşa’nın konağına gittiler. Paşa ölmüş, ama çocukları orada oturuyorlardı. Konakta Paşa’nın yalnız en küçük oğlu Hüsnü amca’yı buldular. Durumu ona anlattılar ve hemen Sivas’a gitmek istediklerini bildirdiler. Hüsnü amca,

“Hay hay çocuklar,” dedi. “Ben de kaç zamandır ağabeyimi görmek istiyordum, sizi alır götürürüm.”

Ertesi gün yol durumu incelendi. Sivas’a ancak kara yoluyla gidiliyordu. Musa Paşa’nın emekli arabacısı, “Ben Amasyalıyım, o yöreleri ve yolları iyi bilirim. Kaç kez arabayla oralardan geçtim, hiç korkmayın, rahat rahat gider geliriz,” dedi. Yol hazırlıkları yapıldı. Birkaç günlük yiyecek, kavurma, peksimet, kuru üzüm, ceviz, şeker gibi şeyler sepetlere yerleştirildi. Sivas’a bir telgrafla durum bildirildi ve üç gün sonra yola çıktı. Hasan Hilmi Paşa’nın büyük kızlarıyla Hüsnü amca dört günlük yorucu bir yolculuktan sonra Sivas’a vardılar. Doğru Hükümet Konağı’na gittiler. Hasan Hilmi Paşa sabırsızlıkla

yolcularını bekliyordu. Önce Hüsnü Bey Vali'nin odasına çıkarak ağabeyi ile kucaklaştı, durumu anlattı. Hasan ağabey hiç de mutlu görünmüyordu. Kızlarını sordu ve hemen arabaya koşarak onları kucakladı. Tüm vilâyet erkânı da Paşa'nın kızlarının geldiğini duymuşlar ve onları karşılamak için Hükümet Konağı'nın önüne gelmişlerdi. Hasan Paşa kızlarını alıp kendi dairesine götürdü. Yalnız kalınca yeniden kucaklaştılar. Rebia ile Makbule heyecandan ağlıyorlardı, babalarının da gözleri sulanmıştı.

Kızlar yolculuğun çok iyi geçtiğini, arabacı Mehmet Ağa'nın da çok dikkatli araba kullandığını anlattılar, çaylar içildi, kurabiyeler yendi. Sonra sıra geldi İstanbul'da kalanların hallerini sormaya. Rebia,

“Sevgili babacığım,” dedi, “annem çok üzgün. Buradaki olayı duyduğundan beri deliye döndü, gözlerine uyku girmiyor. Zaten siz Sivas'a yalnız geldiğinizden beri asabı çok bozuktu. Şimdi başına bir hal gelecek diye çok korkuyoruz. Hayatta en çok değer verdiği insanın siz olduğunuzu biliyorsunuz elbette. Sizi çılgınlar gibi sever, ama duygularını gizlemeye çalışır. Ne kadar onurlu ve inatçı bir kadın olduğunu bilirsiniz. Son zamanlarda onuru kırıldığı için çok hırçınlaştı. Bunalımlar geçiriyor. Hiç kimseyi görmek istemiyor. Odasına kapanıp ağlıyor. Dördümüze karşı da çok haşın davranıyor. Bu tutumu bizi çok korkutuyor. Melahat'ı (Rebia Hanım'ın kızı, Hıfzı Topuz'un annesi) ve İbrahim Hıfzı'yı (Rebia Hanım'ın oğlu) ne kadar çok severdi, onları kucağından indirmezdi, şimdi onlara karşı da hiç hoşgörüsü kalmadı, çocukları odasına bile almıyor...”

Hasan Paşa,

“Pek hayret etmiyorum,” dedi. “Son zamanlarda bana karşı da çok sertti. Hiçbir konuda bana hak vermemeyi âdet edinmişti. Ne dersem tersini söylüyordu. Aramızda tam bir kopukluk oldu. Neden bilmiyorum. Çözmeye çalıştım, bulamadım. Sonunda ben de tartışmaktan vazgeçtim. O yalnız kendini haklı buluyor ve beni hiç dinlemiyordu. Ben her konuda ödün vermeye başladım, öyle ki kişiliğimi yitirdim. Ben hep sanık, hatta

suçlu durumundayım, o savcı, sorgu yargıcı ve yargıç. Sonunda pes ettim. Çareyi kaçmakta buldum.”

Rebia,

“Sevgili Paşa babacığım, siz dünyanın en tatlı erkeğisiniz, dünyanın en iyi babasısınız,” dedi. “Sizi anlıyorum, ama ortada kötü bir durum var, annemi yargılamak bir sonuç vermiyor. Onu hasta kabul edin, ne yapalım, onu düşünelim. Onu bu halde bırakamayız. Siz de, ben de, kardeşlerim de ona yardım etmeliyiz. Büyükannem Şuhucihan Hanım’ın genç sayılacak bir yaşta ölümü, arkasından Valide Sultan’ın çektiği acılar onu yıktı, bunalıma düştü. Size karşı davranışlarındaki sertliğin ve genel durumundaki gerginliğin bu olaylardan kaynaklandığını sanıyorum. Gelin birlikte bir çare düşünelim.

“Sizin burada yeni bir aile kurmanızı hiç kınamıyorum. Evlenmişsiniz, bunu doğal kabul etmek gerekir, herkes ikinci, üçüncü kez evleniyor. Eşlerin bunu umutsuz bir olay yapmalarını gerekir. Zaten genelde bütün eşler bunun örneklerini veriyorlar. Bakınız, büyükbabam Musa Paşa kaç kez evlenmiş? Valideniz Esmâ Hanım, sonra Lâlüfer Hanım, sonra Emsal Hanım, son olarak da Fikriyar Hanım. Benim asla sizi kınamaya hakkım yok. Yeni eşiniz Hayriye Hanımefendiye de hiç kızmıyorum. Sizi beğenmiş, yeni bir yuva kurmuşsunuz, iki çocuğunuz olmuş, onlara karşı da içimde en ufak bir kötü duygu yok, onlar benim kardeşlerim. Ama ben burada eşinizle tanışırsam kendimi valideme ihanet etmiş gibi göreceğim. Bilmem, bu duygumu size anlatabiliyor muyum?”

“Çok iyi anlıyorum Rebiacığım. Sen ne kadar olgun bir kız olmuşsun. Annende, senin hoşgörü ve anlayışının onda biri yok.”

“Sevgili babacığım, gelin şöyle bir şey düşünelim, validemi siz buraya davet edin, ayrı bir ev tutun, orada otursun. Hayriye Hanımefendiyle hiç karşılaşmasınlar. Siz haftanın birkaç günü annemle birlikte olun, bu ona yeter. Asabı düzelir, olay çıkartmaz. Bizim buraya gelip yerleşmemiz hiç söz konusu olmaz. Ben, Makbule, Seniye ve Nazmiye yine Nişantaşı’ndaki konakta kalırız. Zaten kardeşlerimin okulları var, dersleri var, bura-

ya gelemeler. Ben de eşimin ve çocuklarımla yanından ayrılamam. Lütfen beni kırmayın, emir buyurun, validem Sivas'a gelsin."

Hasan Paşa çok güç durumda kalmıştı. Kızına ne söyleyeceğini ve ne yapacağını bilemiyordu. Ya Hayriye Hanım'a ne diyecekti? Onu nasıl razı edebilirdi? Kimseyi kırmak istemiyordu. Meyyâle Hanım Sivas'a gelirse bütün ev düzeni bozulacak ve haftanın birkaç gününü onunla geçirmek zorunda kalacaktı. Yüreğinin sıkıştığını hissediyordu. Sanki bir karabasan görüyor ve bir an önce uyanmak istiyordu. Keşke bu bir rüya olsaydı, ama önündeki gerçek, karabasandan da korkunç geliyordu kendisine. Bir süre kara düşüncelere dalıp sustu. Sonra,

"Rebiacığım," dedi, "seni kırmak istemiyorum, düşüneceğim."

Rebia babasından olumlu bir tepki almanın mutluluğu içindeydi. Bir hafta sonra Hüsnü amca ve Makbule ile birlikte İstanbul'a döndüler.

Meyyâle Hanım Sivas'taki durumu öğrenebilmek için konakta sabırsızlıkla kızlarının dönüşünü bekliyordu. Rebia ile baş başa kaldıklarında ise bir süre merakını gizlemeye çalıştı. Eşiyle ilgili sorular sormayı onuruna yediremiyor, ama ondan ayrıntılı haberler alabilmek için de kahroluyordu. Sonunda Rebia konuyu açarak babasının annesini çok özlediğini, yaptığı bu evlilikten dolayı çok pişmanlık duyduğunu, ama asla Meyyâle'ye ihanet etmediğini, orada bir emrivaki karşısında kalarak Hayriye Hanım'la evlenmeye mecbur olduğunu, bu yüzden de suçluluk duygusuna kapılarak olayı gizlediğini, şimdi de Meyyâle'nin Sivas'a gelmesini pek çok istediğini ve ona ayrı bir ev tuttuğunu söyledi. Meyyâle Hanım kızını bir süre hiç renk vermeden dinledikten sonra heyecanını ve şiddetini artık gizleyemedi,

"Şeytan görsün o babanızın yüzünü," diye haykırdı. "Sivas'a gidecekmişim, o beni daha çok bekler. Şuradan şuraya gitmem. O kadını boşar, konaktan çıkartır, o zaman belki gitmeyi düşünebilirim. Ama bu koşullar altında asla."

Rebia annesinin bu hırçın havası karşısında konuşmayı daha fazla uzatmak istemeyerek,

“Peki efendim,” dedi, “siz büyüğümünüz, benden iyi düşünür, karar verirsiniz. Nasıl uygun görüyorsanız öyle olsun.”

Meyyâle kızından hiç böyle bir karşılık beklemiyor ve onun uzun uzadıya direteceğini umuyordu. Rebia annesine yalvarıp yakaracak ve Sivas’a gitmesi için bin dereden su getirecekti. O zaman belki kararını değiştirerek Paşa’nın yanına gidecekti. Hiçbir öneriyi naz etmeden öyle kolay kolay kabul etmesi söz konusu olamazdı. Karşısındaki dayatmaz da, “Peki efendim, öyle olsun,” derse çok bozulur ve içinden, “Bir daha ısrar etsinler, kabul edeceğim,” diyerek yeni yalvarmalar beklerdi. Çoğu zaman bu ikinci ısrar karşısında da evet diyemez ve üçüncü bir yalvarmanın gelmesi için sabırsızlanırdı. Öyle yetişmişti, mutlaka uzun uzun naz ettikten sonra esneklik gösterecekti.

Bu olayda da öyle oldu. Rebia’nın ağlayıp sızlayarak yalvarmasını bekledi, kızı ısrar etmeyip de, “Peki efendim, öyle olsun,” deyince çok bozuldu ve yeni öneriler bekledi. Rebia da annesinin bu huyunu çok iyi bildiği için üzerine varmadı ve birkaç gün beklemeyi uygun gördü.

Düşündüğü de doğru çıktı. Rebia birkaç gün sonra yeniden konuyu açtı,

“Vallahi efendim, burada kendinizi harap ediyorsunuz, çok üzülüyorsunuz, bakın bir deneyin, olmazsa geri dönersiniz,” dedi. Annesi bu kez,

“Bilmem ki doğru olur mu, herkes ne der?” diye daha yumuşak bir dille konuştu.

Meyyâle Hanım’ın bu esnek davranışı birkaç gün sonra kesin karara dönüştü. Sivas’a gidip eşinin bu sorumsuzluğunu önlemeliydi. Bu kez Rebia Hanım’ın kocası Yaveranı Hazreti Şehriyari’den, yani Padişah yaverlerinden Ethem Edip Bey, oğlu Hıfzı ve Hasan Paşa’nın kardeşlerinden Kadri Bey’le birlikte gidecekti, emektar haremağası Dilaver Ağa’yı da yanlarına alacaklardı. Meyyâle Hanım en yakın dostlarından birkaçına veda ziyaretine gitti ve herkese, “Paşa çok üzgünmüş, bensiz yap-

mıyormuş, hastalanmış, tansiyonu yükselmiş, gidip kendisine bakmam gerekiyor,” dedi.

Yine merhum Musa Paşa'nın arabasına binilerek yola çıkıldı ve yine Ankara-Yozgat yolu üzerinden bir haftada Sivas'a varıldı. Hasan Paşa arabayı Hükümet Konağı'nın önünden karşıladı. Paşa'nın tuttuğu yeni konak hemen Vilayet'in bitişiğindedi. Yolcular doğru konağa gittiler. Önce birer yorgunluk kahvesi içildi. Sonra konuklara kalacakları odalar gösterildi. Paşa her odayı Sivas'ın olanaklarına ve kendi zevkine göre döşemişti. Konuklar bir süre sonra kendi odalarına çekildiler. Meyyâle Hanım yolculuğun verdiği yorgunluk ve durumun yarattığı gerginlikten bitik bir haldeydi. Paşa'yla konuşacak ve tartışacak gücü kendisinde bulamıyordu. Eşine kavuştuğu için mutlu olduğu da pek söylenemezdi. Acaba Sivas'a gelmekle doğru mu etmişti. Gururunu çiğnemiş olmuyor muydu? Hırısından deli olacaktı. Bir süre sonra,

“Hasan Bey,” dedi, “yaptıklarınızı doğru buluyor musunuz? Bu yaşa geldiniz, büyükbaba oldunuz, hâlâ aklınız bir karış havada. Hiç size yakışır mıydı gizli gizli evlenmek? Ailenizin onurunu ayaklar altına aldınız. Hiç sıkılmadınız mı? Hiç utanmadınız mı? Beni ne duruma düşürdüğünüzü biliyor musunuz? Saray çevresinde itibarım beş paralık oldu. Kızlarınızın yüzüne nasıl bakıyorsunuz? Rebia ile Makbule maşallah büyüdüler, ama Seniye ile Nazmiye daha genç kız, hatta çocuk sayılırlar. Onlara çok kötü bir örnek olmayacak mısınız?”

Hasan Paşa ne söyleyeceğini bilmiyor ve susuyordu. Ne diyebilirdi? Meyyâle ile konuşmanın hiçbir yararı yoktu. Ne söylese o sesinin tonunu yükseltecek, hırçınlaşacak ve ağzına geleni söyleyecekti. Meyyâle,

“Bakın Hasan Bey, cevap vermiyorsunuz, çünkü veremiyorsunuz. Suçlu olduğunuzu biliyorsunuz. Ahlaki bir bunalıma düştüğünüzü siz de takdir ediyorsunuz. Sizi ne kadar yanlış tanımışız. Böyle bir şey yapacağınızı asla ve asla düşünmezdim. Rebia her zaman sizin için, ‘Benim namusu mücessem babam’ derdi, o da sizi hiç tanıyamamış. Valide Sultan size toz kondur-

mazdı, gelsin, görsün bakalım. Gerçek yüzünüzü şimdi ortaya çıkardınız. Bunu dünya âleme ilan etmek, haykırarak istiyorum. Ama yapamıyorum. Sizi alçaltmakla ben de alçalmış olacağım.

“Keşke bu niyetinizi önce bana söyleseydiniz, boşanırdık, o zaman siz de dilediğiniz gibi evlenirdiniz. Ben de üzerime başka kadın alınmış bir eş durumuna düşmezdim. Ama bunun sizin için ne önemi var? Siz bencil insanın birisiniz. Yalnız kendinizi düşündünüz. Benim onurumu iki paralık ettiniz.”

Hasan Paşa'nın ağzı kuruyor, dili damağına yapışıyor ve içi sıkışıyordu. Şimdiye kadar nabzının bu kadar hızlı attığını hiç duymamıştı, göğsü tıkanıyordu. Doğduğuna, doğacağına pişman olmuştu. Kendisine bu kadar işkence edilmesi için ne yapmıştı ki?

O ince, zarif ve kibar adam ağzını açıp tek bir kelime söylemiyordu. Oysa, “E... Meyyâle Hanım, yeter artık bana ettikleriniz. Beğenmiyorsanız çeker gidersiniz. Bana hayatı zehir ettiniz. Ne diye buraya geldiniz? Yetti, lütfen beni rahat bırakın,” diyebilirdi, ama diyemiyordu. Sustu. Bu kez Meyyâle Hanım sesinin tonunu daha da yükselterek,

“Hayır Hasan Bey,” dedi, “size rahat yüzü göstermeyeceğim. Bunları fitil fitil burnunuzdan getireceğim. Göreceksiniz, bütün yaptıklarınıza pişman olacaksınız. Vezir Hacı Hasan Hilmi Paşa'nın kim olduğunu dünya âlem anlasın bakalım.”

Bu fırtınalı konuşmalardan sonra Meyyâle Hanım Rebia'ya babasıyla aynı odayı paylaşmayacağını söyledi ve odasının ayrılmasını istedi. Rebia üzgün ve perişan bir halde bunu Dilaver Ağa'ya anlattı. Odalar ayrıldı.

O akşam yemekte de kimsenin ağzını bıçak açmadı. Ethem Edip Bey bu havadan çok tedirgin oluyor, ama aile işlerine hiç karışmak istemiyordu. Kadri Bey ise çok çekingen bir kişiydi, ağabeyine büyük saygısı vardı, ona ters düşecek bir şey söylemezdi. Sofrada Meyyâle Hanım hiçbir şey yemedi. Gözlerini masanın ortasındaki çiçeklere dikip kaldı. Rebia Hanım havayı yumuşatabilmek için birkaç girişimde bulduysa da sonuç alamadı. Kimsenin yapacağı bir şey yoktu.

Sivas girişimi tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ethem Edip Bey ve Rebia Hanım bir hafta sonra dönüş hazırlıklarına giriştiler. Kadri Bey uzun bir süre kalmak üzere ağabeyinin yanına gelmişti. Dilaver Ağa da Meyyâle Hanım'ın hizmetinde olacaktı. Rebia Hanım'ın bütün uğraşları hiçbir şeyi değiştirmediydi. Genç kadın tam bir burukluk içinde ve yaşlı gözlerle anası ve sevgili babasıyla vedalaşarak eşi ve oğluya İstanbul'un yolunu tuttu.

Meyyâle Hanım'ı Sivas'a getirmeyi başarmış, ama huzurlu bir aile havasının yaratılmasında güçsüz kalmıştı. Bu küskünlüğün acısı içine çöktü, yaşamında tatlı bir şeylerin yok olduğunu ve bir daha yerine gelemeyeceğini anlıyordu. Bu ayrılık değil sanki bir ölüm acısıydı. Çocukluğunun ve gençliğinin mutlu günlerini düşündükçe içinde bir şeyler eziliyor, boğazı düğümleniyordu.

Meyyâle Hanım Hasan Hilmi'yi sevdiği için mi Sivas'ta kalıyordu? Hayır, kocasına artık hiç düşkünlüğü yoktu. Bir araya geldikleri zaman hemen hemen hiç konuşuyorlardı. Meyyâle belki de sırf bir oç alma duygusuyla Sivas'tan ayrılmak istemiyordu. Varlığı ile Hasan Hilmi'yi huzursuz ettiğini çok iyi biliyordu. Amacı ona biraz olsun acı çektirmektir.

Hasan Hilmi ise yüreğinden vurulmuş gibiydi. Yıllarca süren gerilimli bir yaşantıdan sonra tam Sivas'ta mutlu bir yaşam kurarken Meyyâle'nin çoluk çocuk oraya gelmesi bütün düzenini altüst etmişti. Oysa Sivas'ta öyle mutluydu ki, İstanbul'u hiç aramıyordu. Kafasında ne nâzırlık vardı, ne Mabeyin, ne de Şûrayı Devlet. İstanbul'daki dostlardan, Saray'dan, nâzırlardan, vezirlerden kopmuş gibiydi, hiçbir sosyal hırsı yoktu. Oysa daha elli dört yaşındaydı, çok önemli görevlere gelebilirdi, ama Sivas'tan ayrılmak istemiyordu.

İkinci eşi ve çocuklarıyla birlikte İstanbul'a gitmek büyük sorunlar yaratacaktı. Bu bakımdan da bunları düşünmek ona ürperti veriyor ve çarpıntılar geçiriyordu.

Bir gün görevden alınacak olursa İstanbul'a dönmek zorunda kalacaktı, ama bunları hiç düşünmek istemiyordu. Gözünde ne Nişantaşı'ndaki konak vardı, ne de Rumelihisarı'nda-

ki yalı. Oysa ilk başlarda Meyyâle’yi ne çok seviyordu, nasıl büyük bir aşkla birbirlerini sevmişlerdi. Ama Meyyâle Saray’dan kopmanın verdiği huzursuzluğu bir türlü içine sindirememişti. Çocukluğunda ve genç kızlığında geçirdiği o görkemli yaşam düzeyi Meyyâle’yi zehirlemişti sanki. Bir türlü yeni toplum koşullarına ayak uyduramıyor, herkesi ve her şeyi küçümsüyordu. Bu yüzden de çok hırçın oluyor, herkesi kırıyor.

Rebia, annesini çok iyi anlıyor, ama onun gerginliğini giderebilmek için elinden hiçbir şey gelmiyordu. İstanbul’a döndükten bir süre sonra babasına şu mektubu yazdı:

“Velinimetim pederim efendim,

“Lutfedip yazdığınız mektup beni çok mutlu etti. Afiyette olduğunuzdan dolayı Cenabı Hakka şükrettim. Hamdolsun sayenizde cümlemiz iyiyiz. Rabbim afiyet ihsan buyursun. Bu sene her yerde nezle hüküm sürüyordu. İstanbul’da hemen her haneyi ziyarette kusur etmedi. Cenabı Hak muhafaza buyursun, amin.

“Validemin hiddet ve şiddeti, hiç yoktan bir şeyler buluşu huyusuzluğundan olmayıp birkaç seneden beri kendisine âriz olan vücut zafiyetinden doğan asabi bir haldir. Bunun için kendisine müsamaha buyurmanızı eteklerinizden öperek rica ederim.

“Çünkü Paşa babacığım, hemşirelerimin de bu gibi hallerden ıstırap çektiklerini anlıyorum. Siz merhametli, evlatlarını seven, hakkı ödenmez bir pedersiniz. Her pedere müyesser olmayan huyunuzla böyle güzel evlatlarınızın hayatlarını, sağlıklarını sağlamış oluyorsunuz. Zaten bu gibi lutuflarınızı bildiğim için hemen Cenabı Hak, dünyalar durdukça sizi üzerimizden eksik etmesin diyorum melek sıfat Paşa babacığım.

Sizi çok seven kızınız Rebia.”

Hasan Hilmi Paşa da kızı Rebia’ya yolladığı mektuplarda, “Dü çeşmim (iki gözüm), iftiharım” diye yazılarına başlıyor, kızların tümüne birden yolladığı mektupların başında da, “Basırai çeşmi ibtihacım (gören gözlerimin sevinci) ruhum kızlarım” deyimini kullanıyordu. İşte onlardan bir örnek:

“Yazdığınız mektuplardan afiyet haberlerinizi aldım. Ben de sıhhatteyim. Bu hafta kara yolu ile dönecek olan bizim Tatar Hacı Abdullah Ağa’ya Hıfzı’nın Çerkez kılıcını ve Makbule için atlas üzerine işlemeli bir yorgan ve seccade gönderiyorum.

“Kuşların ifadesine göre Seniye (Paşa’nın üçüncü kızı) düşüncelere dalmış. Odasından çıkmıyormuş. Bir kız çocuğunun böyle saatlerce odaya kapanıp da zamanı boş yere geçirmesi asla caiz değildir. Bundan vazgeçmesini isterim. Yine devam edecek olursa elbette bir kuş gelip söyler. O zaman cidden gücenirim. Canı sıkılıyorsa piyano meşk etsin, Tuhfe Vehbi’yi ezberlesin, Hat, imlâ, inşa (düz yazı) talim eylesin, biraz da bahçede gezsin, şarkı söylesin. Eğlenecek, vakit geçirecek iş mi yoktur?

“Bak maşallah Nazmiyem, kendisinden küçük olduğu halde ne kadar derslerine çalışıyormuş. Hıfzı, Melahat bile okumaya yeltiyorlarmış.

“Asla bir kederiniz yoktur. Cenabı Hak her türlü kederden korusun, amin. Bâki cümlelerin afiyet ve saadetleri için dua ile meşgulüm kızlarım canım,

Pederiniz Hasan Hilmi, Eylül 1900.”

Rebia bu arada İstanbul’dan babasına mektuplar yazarak onu ilgilendirecek haberler veriyordu. O günlerde Dolmabahçe Sarayı’nda bir muayede, yani bayram töreni yapıldı. Rebia bu törene gidişini babasına yazdığı bir mektupta şöyle anlattı:

“Velinimetim pederim efendim hazretleri,

“İftiharınızı mucib olur, hem de eğlenirsiniz diye size Saray’a gittiğimi anlatayım.

“Saray’a gitmek için bizde uygun yaşlı beyaz halayık olmadığı için, olanlar da Arap (zenci) oldukları için bir arkadaş aramaya gerek görüldü. Bizim Nişantaşı’ndaki evde oturan İsmail Paşa’nın gelini Nevrestan Hanım bize gelmiş ve Saray’a gideceğini söylemişti. Bunu fırsat bilerek gelin hanımla beraber gitmeyi kararlaştırdık. Nevrestan Hanım bir gece önce bir hademeye bize geldi, sabahleyin beraber gittik.

“Beşiktaş Sarayı’nda muayedei humayun’u (Padişah’ın bayramlaşma töreni) gördük. Hareketi arz (deprem) o zaman oldu. Biz çabucak bahçeye çıktık. Velinimet Padişahımız efendimiz hazretleri metanet, yani büyüklük gösterdiler, hiç kıvıldamadılar. Ezanı Muhammedi okuttular.

“Sonra Yıldız Sarayı Hümayunu’na gittik. Devletlu Usta Hazretleri ve Kerek kalfa pek çok iltifat buyurdular ve size pek çok dualar ettiler. Validemle güzel güzel oturduğunuza pek memnun oldular.

“Gece Abdurrezzak oynadı, pek tuhafıklar etti. Arap halayık oldu, elinde çok uzun bir çubuk vardı. Bir Kürt geldi, oynadı. Kâbil mi Abidin’in dayanması? O da kalkıp oynadı, çok güldük Alaturka saat beş’te döndük. Yine bermutad, dört yaverle İsmail Paşa’nın konağına gittik. İsmail Paşa yaverlere birer altın saat verdi, bendeniz de kurtuldum. Geceyi orada geçirdim. Valideleri hanımefendi pek çok ikram ettiler. Melahat (Rebia Hanım’ın kızı) da gündüzün oraya gelmişti, sabahleyin erkenden arabamızla yalıya hareket ettik.

“Bütün ikramlar, izzetler hep sizin sayenizdedir. Yine bu vesileyle size dualar ettim. Allah kabul buyursun sevgili Paşa babacığım.

“Yaver Ağa yağ istiyor, yine Saray’da bendenize söyledi. Valideme yazmıştım, bir şey demediler. Bizde olsaydı size yazmadan gönderirdim, ama bizdeki de hemen hemen bitmek üzere. Ondan yazdım efendim.

Sizi pek çok seven kızınız Rebia.”

Bu mektuptaki deprem olayı o zaman İstanbulluları çok etkilemiş. Abdülhamit’in kızı Ayşe Sultan da bu deprem olayını, “*Babam Sultan Abdülhamit*” adlı anılarında şöyle anlatıyor:

“31 Mart 1901 tarihine rastlayan Kurban Bayramında Dolmabahçe Sarayı’na gitmiştik. Saray’da muayede seyredilen locaya yerleşmiştik, birden şiddetli bir yer sarsıntısı başladı. Çocukluğumda bir kez zelzele gördüğümünden derhal anladım, Saray yıkılıyor zannıyla korkup titremeye başladım. Hepimiz yerlerimize mihlanmış gibi kaldık, ‘Allah, Allah’ diye bağırma-ya başladık.

“Bu sırada ortadaki büyük avizenin orta kısmı şiddetli bir gürültüyle salonun ortasına düştü. Babamın arkasındaki ve sağ taraftaki cam da büyük bir şangırıyla parçalandı. Gürültünün şiddetinden birbirimize sarılıyorduk, arkamızda bayılanlar oluyordu.

“Bu sırada aşağıda, Müezzin Arap Abdullah’ın gür ve lahuti sesiyle okumaya başladığı ezan kulaklarımıza aksetti. Salonu dolduran bu ses, kalplerimize huşu ve sükûnet verdi. Cümlemiz ellerimizi açarak Cenabı Hakka dua ettik, akıllarımızı başımıza topladık. Bize gayret gelmişti. O zaman, ‘Aman, efendimize ne oldu?’ diye pencerelere koştuk. Salon karmakarışık olmuştu. Hiç kimse yerinde değildi. Babam, yalnız başına tahtının önünde, kılıcına dayanmış, ayakta duruyor, Ezanı Muhammedi’yi dinliyordu.

“Yavaş yavaş herkese sükûnet geldi. Paşalar, beyler yerlerini almaya başladılar. Babam tahtına oturdu, ‘Muayede başlasın!’ emrini verdi. Muzika başladı. Muayede devam etti. Babamı böyle görünce hepimiz sevinçle birbirimizi tebrik ettik, geçmiş olsun dedik.

“Sonradan işittiğimize göre kırılan camdan birçok kimse kendilerini dışarı atmış. Avizenin düşen parçasının 700 kilo ağırlığında olduğunu söylediler. Allaha şükür, bundan başka zayıyat olmadı, bir ferдин bile burnu kanamadı.”

Deprem olayının bir tanığı daha var. O da, o dönemde Şehremini Reşit Mümtaz Paşa’nın oğlu Semih Mümtaz.

“*Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatlar*” adlı bir kitap yayınlayan Semih Mümtaz da bu olayı şöyle anlatıyor:

“Bir kurban bayramıydı. Sultan Hamit Yıldız Sarayı’ndan Dolmabahçe Sarayı’na geldi ve Muayede salonunun yanındaki odada beş on dakika kadar istirahat ettikten sonra mutad olan zevatın gelip gelmediklerini, hazır olup olmadıklarını sordu. Kadınların salonun üst katındaki dairelerden kafesli balkona çıktıklarını öğrendi. Muzikaların çalacağı havaların programını okudu. Etrafına bir bakındı, tahtın arka sırasında sıralanacak olan maiyetini gözden geçirdi. Gazi Osman Paşa’nın vefatın-

dan sonra muayede törenlerinde tahtın yanında bulunan saçığı tutmaya memur ettiği Yaveri ehramı Hazreti Şehriyari Müşir Fuat Paşa'yla konuştu. Başını kaldırdı, muzikaya işaret verdi. Sadrazam'a da işaret etti, muayede başladı.

“Sadrazam Halil Paşa bulunduğu yerden yürüdü. Yol geçesini izleyerek ve selamlar vererek Hünkâr'a yaklaştı, saçığı öptü ve kemali dikkatle öteki yol geçesine geçti. Arka arka yürüyerek yerine geldi.

“Arkasında Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa vardı. Diğer vekiller de protokoldeki mevkilerine göre bu vazifeyi böyle ifa ettirler. Vükelâdan sonra vezir ve müşavirler, rütbelerinin kıdem sırasıyla aynı şeyi yaptılar.

“Hünkâr'ın arkasında şehzadeler, damat paşalar, sonra Mabeyin erkânı ve hademei hassai Şahane (Padişah'ın hizmetinde olanlar) yer almıştı. Salonda bir nefes sesi bile duyulmuyordu.

“Bâlâ rütbesini haiz olan rical (yüksek rütbeli kişiler), birinci ferikler ve ferikler Hünkâr'a arzı tâzimat ederek (saygılarını sunarak) saçığı öptükten sonra çingir çingir fanuslar çalmaya başladı avizeler sallandı.

“Sarsıntı ziyadeleşti. Avizelerden birçok parça, parkelerin üzerine düşüyordu. Koca salonun camları çatlıyordu. Bir de çok kuvvetli olarak arka camların kırılması sesleri duyuldu. Hafif bir panik başlamak üzereydi. Hünkâr ayağa kalktı, iki adım yürüdü. Fakat derhal döndü. Bu sırada Şûrayı Devlet reisi Kürt Sait Paşa Hünkâr'a doğru koşmuştu, onu derhal yerine yolladı. Ortalığa bir işaretle bulundu, tahtına oturdu.

“Zelzele devam ediyordu. Muzika durmuştu. Kalabalığı dehşet kaplamıştı. Bazıları kaçmak yolunu araştırıyorlardı. Hünkâr'ın göremeyeceği taraflarda bulunanlar yer değiştiriyor, avizelerden uzaklaşıyorlardı.

“Padişah yanında duran Müşir Fuat Paşa'yla ve yanına çağırıldığı Başkâtip Paşa'yla konuşuyor, bazı emirler veriyor, kargaşalıktan korktuğu için şerrin ehvenini (kötülüğün en azını) tercih ediyordu. Herkes de bekliyordu. Hünkâr'ın telaş itiyadı değildi. Başkâtip Tahsin Paşa Hünkâr'dan aldığı emir üzerine geri dön-

dü, konuşmaya başladı ve bir iki dakika sonra da Mabeyni Hümayun müezzinleri ezan okumaya başladılar. Ezan okunurken Padişah ayaktaıdı.

“Hünkâr, ezandan sonra eliyle muzikaya işaret verdi, yine tahtına oturdu. Muayede devamı başladı, başladı ama kimde can kalmıştı ki? Benizler sarı, dizler kesik, takatsızlık yaygın, hülasa yüzlerce kişi pür heyecandı. Fakat Hünkâr metanetinden asla feda etmedi, yalnız daha fazla konuştu, şunu bunu yanına çağırđı, dışarıya yolladıklarının gelmelerini bekledi. Önünden gelip geçenlere de geçmiş olsun demeyi unutmadı.

“Bir ara bir telaş gösterdi, Kızlarağasına işaret etti, çağırđı, onu yukarıda kafes arkasında muayedeyi seyreden kadınlara yolladı, sabırsızlıkla Kızlarağasının avdetini bekledi.

“Avizelerden yere parçalar düşerken duyulan dehşetli cam şingirtisinin ne olduğu anlaşıldı. Tıbbiye feriklerinden Dr. Namık Paşa telaştan kılıcıyla camları kırmış, bahçeye fırlamış, arkasından Dr. Feyzi Paşa da kendini dışarıya atmış. İki haremağası da aynı şeyi yapmış ve korkudan bayılmışlar. Hünkâr’ın sık sık sorduğu buymuş. Uzaktan, kaçanları görmüş, kimler olduğunu öğrenmek istemiş. Öğrenince de kızmış, ‘Allah’ın gazabından kaçmak aptallıktır. O nerede değıldir ki kaçılın. Yakışksız bir hareket, bunları cezalandırmak lâzımdır,’ gibi sözler söylemiş ise de Müşir Fuat Paşa şefaatte bulunmuş. ‘Namık Paşa kulunuz Sakız hareketi sırasında çocukmuş, enkaz altında kalmış, hâlâ o korkunun tesiri altında olsa gerektir,’ filan diyerek affi şâhâneyi istirham etmiş, paşaları ve diğer firarileri Saray tabirince, gazabı Şâhânedenden kurtarmış.

“Zelzelenin verdiği korku haftalarca cümleyi sersem etti, ama hamdolsun, şehrin ötesinde berisinde hasar olmadı.”

Rebia Hanım Paşa babasına son mektuplarından birinde şöyle diyordu:

“Dün yine büyük bir kaza geçirdik, yanımızda, Ali Bey’in oturduğu viran yalıdan ateş çıktı. Yalı boştu. Ahmet Mithat Efendi’nin su taşıttđı bir çatanası vardır, dün akşam üzeri yalının tahtalarının

arasına çatanadan bir kıvılcım sıçramış, yalı yanmaya başlamış, hemen görmüşler ve gelip söndürmüşler. O yalıda dört defadır böyle kaza çıkıyor. Allah esirgesin bir şey olsa, biz hiçbir şey kurtaramayız. Yalı sigortalı galiba, eşyaları da verseniz çok iyi olacak. Zannedirim o yalı kav gibi olmuş. Geceleri de o kadar çok çatana filan geçiyor ki, Allah saklasın efendim.

“Sizin ve validemin mübarek ellerinizden öperim. Gece gündüz ömrü afiyetinize dualar ediyoruz canımdan kıymetli Paşa babacığım. Sizi o kadar çok göreceğim geldi ki, tarifi kabil değildir. Müsade ederseniz bir iki ay geleyim. Şimdi havalar da güzeldir. Olmaz mı canım Paşa babacığım?

Sizi çok seven kızınız Rebia.”

Hasan Paşa 1902 yılının başlarında kendini hiç iyi hissetmiyordu. Meyyâle Sivas’a geldiğinden beri tüm düzeni bozulmuş, altüst olmuştu. Haftanın iki gecesini onun kaldığı konakta büyük bir gerilim içinde geçiriyordu. Sağlık durumunun parlak olmadığını anlıyor, ama konağa çağırdığı doktor, “Maşallah Paşa hazretleri, hiçbir şeyiniz yok, aslan gibisiniz. Kalbiniz delikanlı gibi, nabzınız muntazam, ciğerleriniz sağlam. Ama belki çok yoruluyorsunuz, asabınız bozuk,” diyerek sinirlerini düzeltecek ilaçlar vermekle yetiniyordu.

Paşa yine böyle bir akşam, makamında işlerini bitirdikten sonra konağın konut olarak kullanılan bölümüne geçti. Eşi Hayriye Hanım bebek beklediği için onu uzun süre yalnız bırakmak istememişti. Doğum artık gün meselesiydi. Akşam yemeği erken yendi. Sobadan mangala alınan kor ateşler üzerinde kahveler hazırlanırken Paşa ile Hayriye Hanım her zamanki gibi bir bezik partisine başladılar. Bu, onların en büyük eğlencesiydi. Kahveler içildi. Ama Paşa yorgundu, ikide bir ateş basıyor ve terliyordu. Oyunu sürdürmek istemedi. “Acaba doktoru çağır-sam mı?” diye düşündü, ama ev halkını telaşa vermemek için vazgeçti ve yatmaya karar verdi. Tam masadan kalkarken birden yere yığıldı. Terler içinde soluyor, ama konuşamıyordu. Hayriye Hanım hemen kâhyaya ve kalfaya seslendi. İkiisi de koşarak gel-

diler. Kâhya doktoru almaya gitti. Bitişik konaktaki Kadri Bey'e haber verdi. Hasan Paşa bir kalıp yatıyordu. Doktor geldiği zaman yapacağı bir şey kalmamıştı, Paşa'nın beyin kanamasından vefat ettiğini bildirdi. Bütün konak halkı hüngür hüngür ağlıyordu.

Bu telaş, gerginlik ve felaket Hayriye Hanım'ı yıkmış ve harap etmişti. Gebeliğinin son günlerinde böyle bir gerilime hiç katlanacak durumda değildi. Doğum sancuları içinde kıvranmaya başladı ve yatağa uzandı. Kâhya koşup ebeyi çağırdı. Ebe son dakikada zor yetişti ve Hayriye Hanım'ın bir kız çocuğu dünyaya geldi. Bir yanda Hasan Paşa'nın cenazesi, bir yanda bir bebek. Çocuğa Leman adını verdiler. (Babası gözlerini kapadıktan birkaç saat sonra doğan bu çocuk, büyüyünce Hatay eski Başbakanı ve CHP eski milletvekili Abdurrahman Melek'le evlenecektir.)

Meyyâle Hanım'a nasıl haber verilecekti? Bunu kim söyleyebilirdi? O bu yatak odasına nasıl gelebilirdi? "Kocamı öldürdünüz," diye türlü çılgınlıklar eder, bütün hükümet konağını birbirine katabilirdi.

Bütün gece Kadri Bey ağabeyinin başında dualar okudu. Sabah ezanıyla birlikte, daha gün ağarmadan Paşa'nın cesedinin makam odasına indirilmesi uygun görüldü. Hasan Paşa geç vakte kadar çalışmış ve orada ruhunu teslim etmiş olabilirdi. Cesedi Meyyâle Hanım'ın orada görmesi daha uygun olacaktı. Kadri Bey, doktor ve kâhya, Hasan Paşa'nın naşını bir sedyeye yerleştirip makam odasına indirdiler ve orada Paşa'nın uzanıp dinlendiği sedirin üzerine yatırdılar. Ondan sonra bitişik eve haber verildi. Meyyâle Hanım duyduklarına inanmak istemedi, yeldirmesine sarıldığı gibi Hükümet Konağı'na koştu. Makam odasında sedirin üzerine uzanmış cesedi görünce çılgına döndü, hıçkırıklara boğuldu, eşinin cesedine sarıldı ve kenetlenip kaldı. "Hasancığım," diyordu, "beni affet n'olur, beni affet. Seni çok üzdüm, bağışla beni. Beni de al yanına. Beni de götür. Seni bırakmam. Artık hiçbir şeyin değeri yok. Sana kavuşacağım günü bekleyeceğim..."

Meyyâle Hanım'ı eşinin üzerinden güçlükle ayırdılar.

Tahrirat müdürü o gün Mabeyin'e bir telgraf çekerek vefat haberini verdi. Öğle üzeri Mabeyin'den gelen bir telgrafta Zatışahane'nin çok üzüldüğü ve merhumun yakınlarına baş sağlığı dilediği belirtildikten sonra ailenin yükünü üstlenecek bir evlat ya da damat olup olmadığı soruluyordu. Saray'a gerekli bilgiler verildi. Ertesi gün Mabeyin'den gelen yeni bir telgrafta da Şeyh Edebalı ahvadından (torunlarından) damat Ethem Edip Bey'in o yıl vefat eden babası Şerif Paşa'nın ve dedelerinin Devlete ve Osmanlı hanedanına büyük hizmetleri olduğu vurgulandıktan sonra Ethem Bey'in derecesinin bir iradeyle kolağalıktan miralaylığa yükseltildiği açıklanıyordu.

Hasan Paşa'nın ölümünden sonra Meyyâle hayata küstü, hiç kimse ile konuşmak istemedi. Kendini affedemiyordu. Cenaze kaldırıldıktan sonra İstanbul'a döndü ve konağa kapandı. Baş sağlığına gelenleri bile kabul etmedi. Bir rahibe hayatı yaşıyordu sanki. Bir zamanlar bale gösterileri yapan, kahkahalarıyla konağı çınlatan o zarif, güzel, şen, şımarık Meyyâle gitmiş ve yerini karalar içinde, yaşlı görünümlü, asık suratlı bir kadın almıştı. Oysa daha 45 yaşındaydı. Artık kızlarıyla da hiç ilgilenmiyor ve yüzünde hiçbir zaman gülümseme belirmiyordu. Yıllar boyu sustu.

Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı bunalımlı yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü döneminde konakta ne halayık kalmıştı ne dadı ne de uşak. Bereket Fetanet bacı vardı da her şeye o koşuyordu. Fetanet Türkçeyi ana dili gibi öğrenmiş, çok becerikli bir kız olmuştu. Elinden yemek de geliyordu, dikiş de, camaşır da, temizlik de.

O dönemde Seferberlik ilan edildi, Ethem Bey de Kırkkilise'ye (Kırklareli'ne) atandı. 1908'de İkinci Meşrutiyet ilan edilince Sultan Hamit'in tepeden inme iradeleriyle rütbeleri yükseltilecek subayların dereceleri geri alınmış ve Ethem Bey'in rütbesi de albaylıktan yüzbaşılığa indirilmişti. Birinci Dünya Savaşı'na yüzbaşı olarak katıldı. Rebia Hanım'ın da eşyle birlikte Kırklareli'ne gitmesi gerekiyordu. Böylece ev dağılıyordu. Rebia Hanım'la Ethem Bey Fetanet'e uygun bir koca aramaya

başladılar. Sonunda Hüsnü adında kimsesiz bir genç bulundu. Kendisine Fetanet'i, "Çok güzel bir Habeş kıızı, ama biraz esmer," diye anlattılar.

Hüsnü varlıksız bir delikanlıydı. Hiç okula gitmeden kendi kendini yetiştirmişti. Çok efendi ve alçak gönüllü bir görünümü vardı. Fetanet'i hiç görmeden, "Tamam," dedi, "evlenirim." Fetanet de kendisiyle evlenecek bir genç bulduğu için çok mutluydu. Kendisine iyi bir çeyiz hazırladı ve sıradan bir düğün yapıldı. Hüsnü Efendi karısının yüzünü ilk kez o gün gördü, "Eyvah," dedi, "bahtım kara, kısmetim kara, kaldım mı şimdi ben karanlıklar içinde!" Olan olmuştu artık, Hüsnü Efendi dönüşü hiç de kolay olmayan bir yola sapmıştı. Evliliği iyi kötü yürütmek zorundaydı. O da konağa yerleşti, kâhya gibi çalışacak, konağın hizmetlerine bakacaktı.

Ama Hüsnü'nün kara talihi orada da yetişti. Seferberlik ilan edilince bütün herkesi askere çağırdılar. Hüsnü Efendi için kaçış yolu yoktu.

Üstüne üstlük bir de Fetanet'in gebe kaldığı anlaşıldı. Bütün aile sevindi ama, Hüsnü Efendi'nin ciğeri yanıyordu. Yine de, "Başa gelen çekilir," der gibi yazgısına boyun eğerek gülümsemekle yetindi.

Hüsnü 1916'da Çanakkale'ye gönderildi. Karısına bir kez mektup yazdı. "İyiyim, beni merak etme, biz savaşın dışında kalıyoruz. Çocuk ben dönmeden doğarsa kendisine iyi bak. Erkek olursa adını Muzaffer koyarsın, kız olursa Jale," diyordu. Bu ondan gelen ilk ve son mektup oldu. Ondan sonra Çanakkale'den hep savaş haberleri geldi: 16 Mart Zaferi, Anafartalar... Gazeteler binlerce şehit verdiğimizi yazıyordu. Hüsnü de acaba bu şehitlerin arasında mıydı? O zamanlar kimlerin şehit olduğunu hiç bilen yoktu. Ölülerin yalnız sayısı veriliyordu, adları değil. Yaralıların arasında da Hüsnü'nün adı geçmiyordu. Ethem Bey uzun uzun araştırdı, Hüsnü'nün ne esirler arasında adına rastlandı, ne de yaralıların arasında. Onun adı kayıplar arasında yer alıyordu. Fetanet aylarca kocasını bekledi durdu. O sırada doğum yaptı, bir kıızı oldu, adını Jale koydu. Jale de anası gibi

kıvr kıvr saçlı, ama buğday tenli bir yavruydu. Herkes çocuğun üzerine titredi. O da ailenin bir kızı sayılıyordu. Üç dört yaşına gelince babasını sormaya başladı. “Gelecek,” dediler, “savaş daha bitmedi, bitsin, babacığın gelecek!” Jale on yaşına gelinceye kadar babasını bekledi. Fetanet, “Belki Hüsnü İngilizlerin eline esir düşmüştür, bir gün elbette kendisini bırakırlar, gelir,” diyordu. Ama Hüsnü bir daha geri dönmedi. Hiçbir iz bırakmadan yok olması türlü yorumlara yol açtı. Hüsnü acaba kurtuluşun yolunu kimlik değiştirip bir yerlere göçmekte mi bulmuştu? Bu gizemi kimse çözemedi.

Savaş herkesi perişan etmişti. İstanbul’a Çanakkale’den yaralılar taşınıyordu. Hastaneler insan almıyordu. Bütün İstanbul kadınları seferber olmuş, yaralılara bakıyorlar, asker ailelerine yardım etmek için elişi sergileri açıyorlar, satış düzenliyorlardı. Rebia Hanım da bunların arasındaydı. Kimler yoktu o küçük toplulukta? Hasan Esat Işık’ın babaannesi Saliha Kerim Hanım, Faham Paşa’nın eşi Naciye Hanım, Hamdullah Suphi’nin kız kardeşi Hamiyet Hanım, Ressam Feyhaman’ın annesi Naime Hanım, Naciye Hurşit Hanım, Ahmet Ağaoğlu’nun eşi Sitare Hanım, Altunizâde Nurhayat Hanım, Matlube Ömer Hanım ve Rebia Ethem Hanım.

Dükkânlarda ne şeker bulunuyordu, ne yağ, ne de un. Ama Meyyâle Hanım hiçbir şeyin farkında değildi. Eski görkemli günlerinde olduğu gibi yine zaman zaman el çırparak,

“Kızlaaar,” diye halayıkları çağırıyor, ama kimseler gelmeyince asabı bozuluyordu.

Bazen de aradığı bir şey bulunamaz ve,

“Yok efendim, bitmiş, kalmamış,” denirse,

“Yok ne demek efendim? Şeytan yok olsun,” diye haykırıyordu.

Böyle günlerin birinde elde avuçta ne varsa satışa çıkartılıyordu. Meyyâle Hanım’ın en sıkışık günlerinde satmaya razı olduğu takılar arasında İmparatoriçe Eugénie’nin ona bale gösterileri sonunda armağan ettiği tek taş yüzük de vardı. Kendisi yaşamı boyunca hiç çarşıya pazara çıkıp alışveriş etmemişti. Akrabalar

içinde çok sevilen bir hala oğluna bu yüzük gösterildi. “Aman,” dediler, “sakın bizim ihtiyaç içinde olduğumuzu kimse duymasın, yüzüğü Emniyet Sandığı’na götürüp rehin yatır, paramız olunca geri alırız...”

Yüzük Emniyet Sandığı’na giderken konakta ne hesaplar yapılmadı, bakkala, kasaba biriken borçlar ödenecek, çocuklara hediyeler alınacaktı...

Hala oğlu akşam üstü süklüm püklüm konağa döndü. Bütün aile hala oğlunun üzerine atladı.

“Ne oldu,” dediler, “yüzüğü kaç altına rehine verdin?”

Hala oğlu suçluluk duygusu içinde,

“Yenge,” dedi, “Emniyet Sandığı’nda beş para vermediler. İmparatoriçenin yüzüğü sahteymiş!...”

Meyyâle Hanım otoritesini son günlerine kadar hiç sarsıntısız sürdürdü. Kendisine büyük bir hanımefendi olarak gösterilen saygı hiç azalmadı. Bütün yokluklara karşın her zaman bir ‘saraylı hanım’ havası içinde yaşadı. O odaya girdiği zaman herkes ayağa kalkıyor, ziyaretine gelenler el ve etek öpüyorlardı. Bütün anılarını kendine sakladı. Çocukluk yıllarından, ilk evliliğinden hiç söz etmedi. Yaşamı boyunca bir tek resim bile çekti. Zamanla uzun sarı saçları ağardı, onları topuz yapıp topluyordu. Yüzünün pembeliği soldu, ama vücudunun, ince ve zarif ellerinin, bacaklarının ve göğüslerinin güzelliği hiç bozulmadı. Ziyarete gelenler olduğu zaman yere kadar uzanan belden sıkma, uzun kollu, sırma işlemeli, ipek kumaştan elbiseler giyiyordu. Eşinin ölümünden sonra on altı yıl dünyaya küskün yaşadı.

Son aylarda konakta hemen hemen hiç kimseler yoktu. Herkes bir yerlere dağılmıştı. Rebia Hanım Ethem Bey’le birlikte Tekirdağ’daydı, Makbule Hanım göz doktoru Prof. Esat Paşa ile evlenip konaktan ayrılmış ve iki çocuğu olmuştu (Dışişleri eski bakanlarından Hasan Esat Işık ve Tomris Işık). Seniye Hanım Hint kökenli işadamı Asaf Başpınar’la evlenerek onun konağına taşınmıştı. Nazmiye Hanım da eşi Prof. Vasfi Raşit Seviğ’le Viyana’ya gitmişti. Hasan Paşa’nın kardeşleri artık konağa hiç uğramaz olmuşlardı. Meyyâle Hanım’ın en çok sevdiği kayınbi-

raderi Ömer de, hayallerini kurduğu devrimlerin hiçbirini göremeden, hatta İkinci Meşrutiyet'e bile kavuşmadan 35 yaşında gidivermişti. Yaşasaydı belki de Türkiye'de Sosyalist akımların öncülerinden biri olacaktı.

Meyyâle son günlerde ne kadar çok Çeşmidil'i görmek istemişti. Tek dert ortağı oydu. Çeşmidil'le bebeklik çağında başlayan dostlukları hiç bozulmamıştı. Kemal Bey'le evlendikten sonra hep haberleşmişlerdi. Hasan Paşa'nın ölümünden sonra da Çeşmidil Meyyâle'yi sık sık aramış ve birlikte Saray'daki gençlik günlerini anmışlardı. Çeşmidil şimdi Anadolu'nun bir yerine atanan kocası Kemal Bey'le çok uzaklardaydı. Meyyâle ne kadar özlemişti onu.

Meyyâle Hanım'ın yanında hiçbir yakını kalmamıştı. Yalnızlık onu büsbütün hırçınlaştırıyordu. Pertevniyal Sultan ona gururlu, onurlu ve başı dik olmayı, duygularını gizlemeyi ve acılarını içine atmayı öğretmişti. Son zamanlarda, "Acı acıyı bastırır," diyerek üzüntülerini belli etmemeye çalışıyor ve, "Şu fâni dünyaya kazık mı kakacağım, her şey olacağına varır," deyip geçiyordu.

1918'de bir sabah odasından çıkmayınca Fetanet Bacı kapıyı hafifçe tıklattı, ses gelmeyince usulcacık odaya girdi. Bahçeye bakan yatak odasının kalın perdeleri sıkı sıkıya kapatılmış olduğundan içerisi pek görünmüyordu. Tavandan karyolanın üzerine sarkan cibinlik de yatağı gizliyordu. Fetanet Bacı,

"Hanımefendi, Sultanım, hanımefendi," diye birkaç kez seslendi. Sonra perdeleri açtı, cibinliği araladı. Meyyâle Hanım bir kalıp cansız yatıyordu. Fetanet Bacı'nın gözleri fincan gibi dışarıya fırladı, çığlıklar atarak alt kata koştu. Herkes şaşkına döndü. Komşu konaklara haber salındı. Meyyâle Hanım'ın yaşamının son perdesi de böylece kapandı.

Son nefesini vermeden önce Meyyâle Hanım rüyada gibiydi. Yaşamının en tatlı anıları gözünde canlanıyordu. Kendini anesi Şuhucihan Hanım'ın kollarında düşünüyordu. Pertevniyal Sultan'ın dizlerinin dibinde. Saray'da İmparatoriçe Eugénie'nin önünde, beyaz muslinler içinde Giselle balesinden bir parça-

yı oynuyordu. Çeşmidil'le çılgınlıklar içinde geçen genç kızlık günlerini yeniden yaşıyordu. Nevres Paşa ile mutsuz evliliğini, Hasan Hilmi'nin kollarında bulduğu mutluluğu düşünüyordu.

O da annesi gibi cennete, cehenneme ve başka bir dünyaya inanmadığı için hiçbir korku duymuyor ama, sonu olmayan bir yola çıkmanın telaşıyla içi titriyordu.

Sahnenin son ışıkları da söndü ve alkışlar içinde perde indi.

Birinci Dünya Savaşı o yıl sona ermişti. İmparatorluk artık tam bir çöküntü içindeydi. Dört bir yandan uğultular yükseliyordu. Ama dünya ve tüm Osmanlı ülkesi, yeni olaylara ve mutlu yarınlara gebeydi.

Esentepe, Eylül 1997